

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İSLAM İKTİSADI VE
FİNANSİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

FIKIHTA KABZ'IN MAKSADINA YÖNELİK
GÖRÜŞLER VE BUNUN EMTİA TÜREV
SÖZLEŞMELERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Salih KOÇOĞLU

[2501190400]

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Servet BAYINDIR

İSTANBUL – 2021

ÖZ

FIKIHTA KABZ'IN MAKSADINA YÖNELİK GÖRÜŞLER VE BUNUN EMTİA TÜREV SÖZLEŞMELERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

SALİHA KOÇOĞLU

Toplumda yaygın olarak kullanılan alım satım akdinin konuluş amacına uygun olarak sonuçlanması taraflar açısından büyük önem arz eder. Kabz da alım satım işlemlerinin sonuçlanabilmesi açısından gereklidir. Fıkıhta bir malda tasarruf yetkisine sahip olmak anlamında kullanılan kabz, alım satım işlemlerinin tamamlanabilmesi açısından gereklidir. Zira alım satım işlemlerinde kabz olmadığında işlemin asıl maksadı gerçekleşmez.

Günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak da kabz şekilleri değişmektedir. Bu işlemlerden biri de emtia türev işlemleridir. Emtia türev işlemlerinde işleme konu varlığın bir başkasına satılması kabzedilmeksizin gerçekleşir. Fıkıhta alım satım işlemlerinin sonuçlanıp maksadına uygun gerçekleşebilmesi için şart koşulan kabzın günümüz emtia piyasalarında iktisadi anlamda gerekip gerekmediği tartışma konusudur.

Bu çalışmanın temel amacı fıkıhta kabz'la ilgili görüşlere, tartışmalara yer vermek ve tartışmaların sonucu olarak ortaya konan kabz öncesi satım yasağının maksadını ele almak ve ardından kabzın emtia piyasaları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Sonuç olarak bu çalışmada emtia türev sözleşmelerinde alım satım sözleşmelerinin amacının yerine gelmesi açısından kabzın gerektiği ve kabz gerçekleşmediğinde bu sözleşmelerin birtakım iktisadi problemlere yol açacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kabz, Fiziki Teslim, Emtia Türev Sözleşmeleri, Vadeli İşlemler, İslam Hukuku, İslam İktisadı.

ABSTRACT

OPINIONS REGARDING THE PURPOSE OF PHYSICAL DELIVERY IN İSLAMIC LAW AND ITS REFLECTION ON COMMODITY DERIVATIVE CONTRACTS

SALİHA KOÇOĞLU

It is of great importance for the economy that the most frequently made purchase and sale contract in the society can be concluded in accordance with its purpose. Kabz is also necessary in order to conclude trading transactions. Kabz, which is used in fiqh to mean having the right to dispose of a commodity, is necessary for the completion of the buying and selling transactions. Because, when there is no kabz in buying and selling transactions, the main purpose of the transaction is not realized.

Today, depending on the development of technology, kabz methods are changing. One of these transactions is commodity derivative transactions. In commodity derivative transactions, the sale of the subject asset to another person takes place without being accepted. It is a matter of debate whether the kabz, which is stipulated in fiqh in order for the purchase and sale transactions to be concluded and carried out in accordance with its purpose, is economically necessary in today's commodity markets.

The main purpose of this study is to include opinions and discussions about kabz in fiqh and to discuss the purpose of the prohibition of selling before kabz as a result of the discussions, and then to reveal the effects of kabz on commodity markets. As a result, in this study, it has been concluded that purchase and sale contracts are necessary for the fulfillment of the purpose of purchase and sale contracts in commodity derivative contracts and that these contracts will cause some economic problems when the acquisition does not occur.

Key Words: Kabz, Physical Delivery, Commodity Derivative Contracts, Futures Transactions, İslamic Law, İslamic Economics.

ÖNSÖZ

Günümüzde borsalarda emtiaya dayalı vadeli işlem sözleşmeleri uygulanmakta ve bu işlemlerde emtia alım satımı yapılmaktadır. Ancak bu işlemlerin uygulama şekilleri İslam hukukunda kabz kavramının mahiyetiyle incelendiğinde iktisadi anlamda pek çok problem gündeme gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, fikhî açıdan pek çok konuyu bünyesinde barından emtia türev sözleşmelerini teslim-tesellüm olarak adlandırdığımız kabz kavramı çerçevesinde incelemeye tâbi tutmak için kabzın İslam hukukundaki mahiyetinin anlaşılması ve daha sonra bu sözleşmeler üzerindeki yansımalarını tespit etmektir.

Bu çalışma, amacı, yöntemi, sonuçları ve literatür bilgisini içeren giriş bölümü de dahil olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kabza ve emtia sözleşmelerine ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde fıkıhta kabz kavramının mahiyetine yönelik ayrıntılarla birlikte kabza yönelik iktisadi yorumlar ve bu yorumların gerekçelerinin günümüz açısından taşıdığı öneme yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise emtiaya dayalı türev sözleşmelerin mahiyeti, uygulanışı ve kabz çerçevesinde incelendiğinde kabzı gerçekleşmeyen sözleşmelerin yol açacağı iktisadi problemlere yer verilmiştir.

Tez çalışmasında değerli görüş, öneri ve eleştirileriyle katkı sağlayan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Servet Bayındır'a teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca tez çalışmam süresince maddi manevi desteğini esirgemeyen başta kardeşim olmak üzere kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2021

Saliha KOÇOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KABZ VE EMTİA İŞLEMLERİYLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Kabz ile İlişkili Kavramlar ve Durumlar	6
1.1. Kabz ve Doğrudan İlişkili Kavramlar	6
1.1.1. Kabzın Tanımı.....	6
1.1.1.1. Kur'an'da ve Sünnette Kabz	7
1.1.2. Tahliye.....	9
1.1.3. Hıyâze	13
1.1.4. Zilyed	13
1.1.5. İhrâz.....	14
1.1.6. Teslim.....	14
1.1.7. Nakd	15
1.1.8. Yed	15
1.1.9. Mülkiyet	15
1.2. Kabz ile Dolaylı İlişkili Kavramlar	16
1.2.1. İtlaf	16
1.2.2. Zimmette Sabit Olma	17

1.2.3. Hesaba Kayıt Yolu ile Kabz.....	17
1.2.4. Emtia İşlemlerinde Makbuzun Kabzı.....	18
1.3. Emtia İşlemleriyle İlgili Kavramlar	19
1.3.1. Türev Piyasalar ve Türev Kavramı	19
1.3.2. Emtia ve Emtia Piyasası.....	21
1.3.3. Spekülasyon	22
1.3.4. Arbitraj	22
1.3.5. Hedging.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

FIKIHTA KABZIN İKTİSADİ MAKSADINA YÖNELİK GÖRÜŞLER

1. Kabzın Mahiyeti.....	26
1.1. Kabzın Tanımı.....	26
1.2. Kabzın Çeşitleri.....	27
1.2.1. Hakîkî ve Hükmi kabz	27
1.2.2. Kabz-ı Damân ve Kabz-ı Emânet	27
1.3. Kabzın Tespitinde Örfün Rolü	28
1.4. Kabzın Hükmi Sonuçları.....	29
1.4.1. Sorumluluğun Nakli	29
1.4.2. Tasarruf Yetkisi.....	30
1.5. Kabzın Akdin Sonucuna Etkisi	31
1.5.1. Akdin İstikrarı Bakımından Kabzın Şart Olduğu Akitler	32
1.5.2. Akdin Lüzumu İçin Kabza İhtiyaç Duyulan Akitler.....	33
1.6. Kabza Konu Olan Malda Aranan Şartlar	34
1.6.1. Kabza Konu Mal Mevcut ve Malum Olmalı.....	34
1.6.2. Kabza Konu Mal Sözleşme Esnasında Teslim Edilebilir Nitelikte Olmalı.....	37
1.6.3. Kabza Konu Mal Başkasının İşgali Altında Olmamalı.....	38
1.6.4. Kabza Konu Malda Baînin İzni Olmalı	38

1.6.5. Kabza Konu Mal Bizatihi Satıcının Mülkiyeti Altında Olmalı	39
2. İktisadi Yansımaları	40
2.1. Kabzın Mübadele Edilen Mallara Etkisi ve Emtia İşlemleri	40
2.2. Fıkıhta Bedellerin Peşin Kabzı ve Emtia İşlemlerine Yansıması	41
2.3. Fıkıhta Bedellerin Vadeli Kabzı ve Emtia İşlemlerine Yansıması	42
2.3.1. Emtia Sözleşmelerinde İşleme Konu Varlığın Altın ve Gümüş Olduğu Durumlarda Kabz	43
2.3.2. Emtia Sözleşmelerinde İşleme Konu Varlığın Altın ve Gümüş Dışındaki Mallar Olduğu Durumlarda Kabz	44
3. Fıkıhta Kabza Konu Mal Hakkındaki Şartların Emtia İşlemleri Üzerindeki Yansımaları	46
4. Kabzın İktisadi Fillere Etkisi ve Fukahanın Görüşleri.....	48
4.1. Görüşlerin Gerekçeleri	50
4.1.1. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Tazmin Sorumluluğu İçermemesi..	50
4.1.2. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Borç Satışına Sebep Olması.....	51
4.1.3. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Garar İçermesi.....	52
4.1.4. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Faize ve Faizciliğe Neden Olması .	52
4.1.5. Kabzı Gerçekleşmeyen İşlemlerin Malların Fiyatlarında Artışa Neden Olması.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KABZIN EMTİA TÜREV PİYASALARINA YANSIMALARI

1. Emtia Türev Piyasaları	58
1.1. Kabz Açısından Emtia Türev İşlemleri.....	63
1.1.1. Kabzın Gerçekleştiği Emtia Türev İşlemleri.....	64
1.1.2. Kabzın Gerçekleşmediği Emtia Türev İşlemleri.....	65
1.1.2.1. Nakdi Mutabakat ile Sonlandırılan İşlemler	66
1.1.2.2. Ters İşlemlerle Kapatılan Sözleşmeler.....	66
1.1.3. Kabza Başvurulmamasının Gerekçeleri.....	66

1.1.3.1. Nakil, Depolama vb. Masrafların Olmaması	67
1.1.3.2. Piyasaya Likidite Sağlaması	68
1.1.3.3. İşlemlerin Kolay ve Hızlı Gerçekleşmesi	68
1.1.4. Kabz Gerçekleşmeyen Emtia Türev İşlemlerinin İktisadi Sonuçları ...	69
1.1.4.1. Reel Ekonomiye Katkısı Bakımından	69
1.1.4.1.1. Emtianın Türevleşmesi.....	70
1.1.4.1.2. İşlemin Spekülatif Niteliğe Dönüşmesi	72
1.1.4.1.3. İşlemin Kumar Nitelikli Olması.....	74
1.1.4.2. Finansal Krizlere Yol Açması Bakımından	76
SONUÇ.....	79
BİBLİYOGRAFYA.....	81

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinin İşlem Akışı 61

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
Md.	: Madde
s.	: Sayfa
Ter.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

İslam hukukunda başta Kur'an-ı Kerîm ve sünnet olmak üzere iktisadi kurallara temel teşkil eden kaynaklarla birlikte iktisadi hayat düzenlenmiştir. İktisadi hayatı düzenleyen ayetlerde ise ticari eylemlerde karşılıklı rızanın olması şart koşulmuş¹ ve kumar, faiz gibi haksız kazanca sebep olabilecek tüm batıl eylemler yasaklanmıştır. Konuyla ilgili en temel ayet “*mallarınızı batıl yollarla yemeyiniz*”² ifadesidir. İktisadi hayat ve eylemler Kur'an-ı Kerîm'de batıl olmayacak şekilde yapılması gerektiği emredilmiş ve batıl yol olarak da faiz,³ kumar⁴ başta olmak üzere gasp,⁵ rüşvet,⁶ hırsızlık⁷ gibi iktisadi değer içermeyen eylemler yasaklanmıştır.

Ticari eylemlerin iktisadi değer içeren eylemler olabilmesi açısından tez konumuz olan kabz gündeme gelmektedir. Bu açıdan her alım satım işleminin kabz ile sonuçlanması oldukça önem arz etmektedir.

Günümüz iktisadi faaliyetlerinin önemli bir kısmı ise teknolojinin de ilerlemesiyle sanal ortamlarda yapılmaktadır. Bunlardan biri de türev piyasalardır. Türev piyasalarda emtianın dayanak varlık olarak kullanıldığı işlemler son yıllarda oldukça artmıştır. Emtianın dayanak varlık olarak kullanıldığı türev piyasalarda alım satım işlemleri yapılmakta ve bu işlemlerden kazanç elde edilmeye çalışılmaktadır. Kabz kavramı ile kastettiğimiz fiziki teslim, tezimizin asıl konusunu teşkil etmekte ve emtia türev piyasaları açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple tezimizde kabza ilişkin hususlar değerlendirilecek ve emtia piyasalarında kabz konusunun önemi ve yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

¹ Nisa 4/29.

² Nisa 4/29.

³ Bakara 1/188.

⁴ Maide 5/90.

⁵ Maide 5/38-39.

⁶ Bakara 1/188.

⁷ Maide 5/38-39.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Tezimizin konusu emtia türev piyasalarında kabzın tespiti. Tezimizin başlığında her ne kadar “kabzın maksadına yönelik görüşler” olarak genel bir ifade verilmiş ise de biz özellikle kabzın iktisadi maksadına yönelik görüşleri ele alacağız.

Birinci bölümde hem kabzla hem de emtia türev sözleşmeleri ile ilgili kavramsal çerçeve verilecektir. İkinci bölümde kabzın İslam hukukundaki önemi, mahiyeti ve şartları ortaya konulacak bu şartların iktisadi hayat için gerekli olup olmadığı izah edilecektir. Üçüncü bölümde ise kabzın emtia türev piyasalarında yapılan sözleşmelere yansımaları ele alınacak ve kabzın bulunmadığı durumlarda ortaya çıkması muhtemel iktisadi sonuçlar üzerinde durulacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

İslam hukukunda özenle üstünde durulan helal kazancın sağlanması açısından türev piyasalarda emtianın dayanak varlık olarak kullanıldığı sözleşmelerde kabz gereklidir. Bu noktada alım satım işlemlerinin kabz ile sonuçlanması gereklidir. Tezimizin amacı emtia türev piyasalarında gerçekleşen alım satım işlemlerinde kabzın İslam iktisadı açısından gerekli olduğunu vurgulamaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışmanın yöntemi emtia türev piyasalarında kabzın yansımalarını tespit edebilmek için konuyla ilgili eserleri ve yapılmış olan çalışmaları inceleyerek senteze tabi tutmaktır.

Tezimizde ilgili hususları değerlendirirken öncelikle Kur'an-ı Kerîm, ilgili klasik sözlük kitapları, hadis ve klasik İslam hukuku kaynaklarıyla birlikte konuya ilişkin tez, makale ve kitaplardan istifade edilmiştir.

Klasik sözlüklerden İbn Manzûr'un **Lisânü'l-Arap**, Fîrûzâbâdî'nin **Kâmûsu'l-Muhît**, Zebîdî'nin **Tâcü'l-Arûs**, İbn Zekerîyya'nın **Mu'cemü'l-Mekâyis'il-Lüğa** isimli eserler yararlanılan kaynaklardandır.

İzah edilecek hususlar için Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalara bakılmıştır. Bunlar için de İbn Hacer el- Askalânî'nin Sahîhi Buhârî'ye yazmış olduğu şerhi **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, en-Nîsâburî'nin **Sahîhi Müslim**, Halil Ahmed es-Sehârunfûrî'nin Ebû Dâvûd'un süneni üzerine yazdığı şerhi **Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd**, İbn Mâce el-Kazvînî'nin **Sünenü İbn Mâce** gibi hadis kitapları ve şerhlerinden yararlanılmıştır.

Kabzla ilgili fikhî meselelerde ise başlıca dört mezhebin görüşlerine ve yanı sıra az da olsa zahirilerin görüşlerine yer verilmiştir. Dört mezhebin klasik kaynaklarından yararlanılmıştır.

Kabzla ilgili yararlandığımız ve kabza ilişkin yazılmış çağdaş eserlerden ise başlıca Mustafa Kisbet'in **İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi** isimli doktora tezi, Arif Atalay'ın **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm (Kabz)** isimli kitabı başta olmak üzere Türkiye Diyanet Ansiklopedisinde bulunan Yunus Apaydın'ın **Kabz** maddesi en çok yararlanılan kaynaklar arasındadır. Ayrıca Alâeddin b. Abdürrezzâk el-Cango'nun **Et-Tekabüz fî'l-Fıkhi'l-İslami ve Eseruhu ala'l-Buyui'l-Muasır** Asım b. Mansur b. Muhammed Ebu Hüseyin'in **El-Kabzü'l-Hükmî fî'l-Emval** kitapları yararlanılan kaynaklar başında gelmektedir.

Emtia türev işlemleri ile ilgili Türkçe kaynaklar başta Ümit Erol'un **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, Ayben Koy'un **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Swaplar**, Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsasına ait **Türev Araçlar Lisanslama Rehberi**, Ersan Ersoy'un **Türkiye'de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi**, Müjgan Hacıoğlu'nun **Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlem Piyasalarında Risk Yönetimi**, Hüseyin Ergun'un **İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan Araştırması**, Yücel Ayriçay'ın **Türev Piyasaların Gelişmekte Olan Piyasalara Olası Etkileri**, Cahit Alkım Biket'in **Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması**, İngilizce olarak ise John C. Hull'un **Options, Futures and Other Derivatives**, Sami Suwailem'in **Hedging İn İslamic Finance**, Cetin Ciner'in, **Hedging or Speculation**

in Derivative Markets: The Case of Energy Futures Contracts isimli eserleri temel alınmıştır.

Emtia türev piyasalarını kabz açısından incelediğimizde ise başlıca Servet Bayındır'ın **Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fikhî Açidan İncelenmesi** ve Aytaç Aydın'ın **Tarımsal Ürünlere Dayalı Vadeli İşlemlerin (Futures) İslam Hukukuna Uygun Olarak Yeniden Yapılandırılmasına Dair Bazı Öneriler** isimli eserleri en çok yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Emtia türev piyasalarının yapısına, işleyişine, fikhî tahliline yönelik eserler, makaleler, tezler mevcut olmakla beraber emtia türev sözleşmelerini yalnızca kabz açısından inceleyen bir kitap, makale veya teze rastlamamış olmamız bizi bu konuyu araştırmaya teşvik eden en önemli sebeplerin başında gelmektedir. Bu sebeple tezimizde kabzla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verdikten sonra emtia türev sözleşmelerinde kabzın yansımalarını incelemeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

KABZ VE EMTİA İŞLEMLERİYLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Kabz ile İlişkili Kavramlar ve Durumlar

İslam hukukunda bey' (satım) akdinden sonra malda tasarrufta bulunabilme yetkisine sahip olmak için kabzın (fiziki teslim) gerçekleşmesi gerekmektedir. Ancak kabz ve kabzın kapsamı konusunda farklı ihtilaflar bulunmaktadır. Bu minvalde konu ele alınırken kabz ve kabzla ilgili kavramların hangi anlamlara geldiği, başta günümüz emtia işlemleri dahil olmak üzere hangi işlemin kabz anlamı taşıyacağı ve emtia işlemleriyle ilgili temel kavramların anlaşılması önem kazanmaktadır. Bu sebeple tezimizin bu bölümünde öncelikli olarak kabz ve kabzla ilişkili kavramlar, kabz anlamına gelen doğrudan ve dolaylı işlemler ve emtia işlemleriyle ilgili kavramlar olmak üzere üç temel başlık altında incelenecektir.

1.1. Kabz ve Doğrudan İlişkili Kavramlar

1.1.1. Kabzın Tanımı

Kabz sözcüğü “k-b-z” sözcüklerinden türemiş olup mastardır. Sözlük anlamı itibariyle kabz; almak⁸ anlamında kullanılır. Bir şeyi kabzetmek, onu almak yani tüm avuçla tutmak anlamına gelmektedir. Bir kişiye hitaben “Senin kabzındadır” demek ise “senin mülkün altındadır” anlamı taşımaktadır.⁹

Terim anlamı itibariyle kabz ise, “*bir şeyi teslim alarak onda tasarrufta bulunma imkanını elde etmek*” anlamına gelmektedir.¹⁰

⁸ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, thk: Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şâzeli, 15 c., Dârü'l-Meârif, Kahire, Md: “k-b-d” 1119 h., Md: “k-b-d” s. 3012; Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, thk: Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî Müesseseti'r-Risale, Muhammed Neim el-Arkasusi, 8. Bs., Md: “k-b-z”, Müessesetu'l-Risale, Beyrut- Lübnan, 1462/2005, s. 651; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, **Mu'cemü'l- Mekâyis'il-Lügâ**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 6 c., Dârü'l-Fikr, 1399/1979, C: X, s. 50; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el- Murtaza Ez-Zebîdî, **Tâcu'l-Arûz min Cevâhiri'l-Kâmûs**, thk: Ali Hilâlî 40. c., el-Meclisi'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'z-Zunûn ve'l-Edeb Kuveyt, C: XIX, 2004, s. 5.

⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, Md: “k-b-d”, s. 3012.

¹⁰ Arif Atalay, **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm (Kabz)** Kimlik Yayınları, Kayseri, 2016, s. 15.

Bir şeyin kabzı onu fiilen elde etmekle olabileceği gibi hükmen elde etmekle de gerçekleşebilmektedir. Buna göre kabz “*temekkün*,¹¹ *tahalli*¹² ve *manilerin örfe ve adeten ortadan kalkması*”¹³ şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kabz ilgili varlığın fiilen ele geçirilerek gerçekleşeceği gibi ilgili malın serbest bırakılması şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Bir başka tanımda; “*Her şeyin kabzı kendi cinsine göredir, tartılabilenlerin kabzı tartmakla, ölçülebilenlerin kabzı ölçmektir*,”¹⁴ şeklinde kabz akdin konusuna göre tanımlanmıştır.

Kabz, teslim ve tesellüm anlamına gelmekte olup birtakım rukünleri vardır. Bu rukünleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:¹⁵

- a. İkbâz: Vermek, teslim etmek anlamında kullanılmaktadır.
- b. Kabz: Teslim ve tesellüm fiilini ifade etmektedir.
- c. Mukabbız: Teslim eden kimse.
- d. Kâbız: teslim alma fiilini gerçekleştiren kimseyi ifade etmek için kullanılmaktadır.
- e. Makbûz: Teslim edilen kabza konu varlıktır.

1.1.1.1. Kur'an'da ve Sünnette Kabz

Kur'an-ı Kerim'de kabz lafzı sözlük anlamına uygun olarak birkaç ayette kullanılmıştır. Bunlar:

1. *فَرِهَانَ مَقْبُوضَةٍ* “*kabzedilmiş rehinler*”¹⁶ mealindeki ayette kabz teslim alma anlamında kullanılmıştır.

¹¹ Malı alan hak sahibine yeni mâlike tasarrufta bulunma imkânı vermek. H. Yunus Apaydın, “Kabz”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C: XXIV, İstanbul, 2001, s. 45.

¹² Malın ilk sahibi tarafından, herhangi bir engel olmaksızın ve üçüncü şahısların da hakkı olmaksızın yeni sahibinin yani müşterinin ulaşabileceği duruma getirilmesi, meşguliyetin giderilmesi, boşaltılması anlamına gelmektedir. Apaydın, **a.g.e.**, s. 45.

¹³ Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, 7 c., Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2. Bs., C: VI, 1424/2003, s. 571; Apaydın, “Kabz”, s. 45.

¹⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, **el-Muğnî**, 15 c., thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulû, Dâru Alemlî'l-Kütüb, Riyad, C. VI, 1417/1997, s. 186.

¹⁵ Atalay, **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm**, s. 18.

¹⁶ Bakara 2/283.

2. ثُمَّ قَبِضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا “Sonra da onu yavaş yavaş kabzetmekteyiz”¹⁷ ayetinde yakalamak anlamında,

3. وَاللَّهُ يَفْبِضُ وَ يَبْصُطُ “Allah hem daraltır hem genişletir,”¹⁸ ayetinde ise daha çok almak anlamında kullanılarak; “Rızkı veren de alan da Allah’tır,” mealinde kullanıldığı zikredilmiştir.¹⁹

Kabz, Kur’an-ı Kerim’de sözlük anlamı dışında hakimiyet anlamında da kullanılmıştır.

وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ kabzındadır,”²⁰ ayetine göre kabz, tasarruf yani hakimiyet anlamında kullanılmıştır. Buna göre ayet, “bütün yeryüzü kıyamet günü onun hakimiyeti altındadır,”²¹ anlamında kullanılmıştır.

Sünnette ise kabz daha çok hukuki ve iktisadi anlamlarda zikredilmektedir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

1. Hz. Peygamber: مَنْ ابْتَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِيعُهُ حَتَّى يَقْبِضَهُ “kim bir gıda maddesi alırsa onu kabzetmeden satmasın”²² buyurmuş, bunun üzerine İbn Abbas كُلِّ شَيْءٍ وَ أَحْسَبُ كُلِّ شَيْءٍ بِمَنْزِلَةِ الطَّعَامِ “her şeyin gıda maddesi gibi (kabza konu edilmesi gerektiğini) düşünüyorum”²³ demiştir. Bunun aksine kabzın bulunmadığı satışlar ise لَا رِبَا إِلَّا فِيمَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ “peşin yapılanda riba yoktur,”²⁴ buyurularak riba olarak nitelendirilmiş Burada peşinlikten kasıt ise karşılıklı ve aynı mecliste kabzdır.

¹⁷ Furkam 16/46.

¹⁸ Bakara 2/245

¹⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, ter. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, 9. c., Hisar Yayınları, İstanbul, 2017, C. XII, C. II, sf. 82.

²⁰ Zümer 39/67

²¹ et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, C. XII, sf. 186.

²² İmam Ebî Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kureyşî en-Nisâbûrî, **Sahîhu Müslim**, XXIV c., Daru't-Te'sil Merkezi'l-Buhûs ve Takniyyeti'l-Ma'lumat, Beyrut, 1435/2014, C. IV, Kitabu'l-Buyu', s. 280.

²³ en-Nisâbûrî, **a.g.e.**, s. 195.

²⁴ en-Nisâbûrî, **a.g.e.**, s. 293.

2. *Kim gıda maddesi satın alırsa onu ölçmedikçe satmasın,*”²⁵ buyurmuştur. Satın alınan mal ölçü ve tartıya konu edilen bir mal ise onun kabzı ölçme ve tartıyla olduğu vurgulanmıştır.

3. İbn Ömer’den gelen bir rivayette *كُنَّا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّمَ) نُبْتَاعُ الطَّعَامَ فَيَبِيعُهُ* “İbn Ömer demiştir ki; *Rasulullah zamanında kervanlardan götürü usulü ile gıda maddesi satın alıyorduk, sonra peygamber satın aldıklarımızı (kabz etmek sureti ile) yerini değiştirmeden satmayı yasakladı ve bir yere nakletmedikçe satmasın, dedi*”²⁶ diyerek kabz için naklin şart olduğu zikredilmiştir.

1.1.2. Tahliye

Kabz anlamında yaygın kullanılan kavramlardan biri de “tahliye” dir. “Halâ” fiilinin mastarı olan tahliye sözlükte bir şeyi boş bırakmak²⁷ terk etmek anlamına gelir.²⁸ Terim anlamı itibariyle ise tahliye, arada bir engel olmaksızın müşterinin ilgili varlıkta tasarrufta bulunma imkanını sağlamaktır.²⁹

Kabz; varlığı müşterinin eline doğrudan teslim ile ya hakikaten ya da ilgili varlığın tahliyesi yani tasarruf imkanının müşteriye bırakılması ile hükmen olur.³⁰ Klasik kaynaklarda da hükmî kabz “tahliye” kavramıyla ele alınmaktadır.³¹ Nitekim İbn Rüşd’e göre tahliye, başlangıç itibariyle kabzdır.³²

Hükmî kabzın hakiki kabzdan farkı ise, hakiki kabz bizatihi ilgili varlığı fiili olarak kabz etme anlamı taşıırken; hükmî kabz, kabz yerine geçebilecek bir eylemin veya durumun bulunmasını gerektirir.

²⁵ en-Nîsâbü’rî, a.g.e., s. 197.

²⁶ en-Nîsâbü’rî, a.g.e., s. 197.

²⁷ Ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûz min Cevâhiri’l-Kâmûs*, C. XXXVIII, s. 5.

²⁸ Ez-Zebidî, a.g.e., C. XXXVIII, s. 7

²⁹ el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’*, C. VI, s. 236.

³⁰ Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, ter: Raşit Gündoğdu- Osman Erdem, 4 c., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. I, İstanbul, 2016, s. 388.

³¹ Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr ala Dürrü’l-Muhtâr Şerhu Tenvîru’l-Ensâr*, thk: eş-Şeyh Ali Muhammed Abdu’l- Mevcut, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid, 14 c., Dâru Alem’l-Kütüb, Riyad, 1463/2003, C. VII, s. 96.

³² Alâeddin b. Abdürrezzâk el-Cango, *Et-Tekabüz fî’l-Fıkhi’l-İslami ve Eseruhu ala’l-Buyui’l-Muasır*, Daru’n-Nefais, Amman, 2004, s. 21.

Hukuki işlemler açısından hakiki kabz ve hükmî kabz arasında bir fark olmamakla³³ beraber gerçekleşme şekilleri açısından farklılık arz etmektedir. Örneğin, buğday alımı yapacak olan müşteri satıcıdan buğdayı fiili olarak alması hakiki kabz olarak nitelendirilmektedir. Ancak günümüzde borsa aracılığıyla fiziki teslim esaslı buğday alım satımı yapılmak istendiğinde hazır olan mal belirlenen depolara makbuz karşılığı teslim edilmektedir. Bu şekilde müşteri malı fiziki olarak -saklama veya taşıma koşullarının zorluğu gibi sebeplerden dolayı- almamış olsa dahi buğdayı temsil eden makbuzu alarak kabz işlemini gerçekleştirmiş olup ilgili varlık üzerinde tasarruf imkanını sağlamış olmaktadır. Bu işlemde makbuzun kabzı hükmî kabz olarak değerlendirilmektedir.

Tahliyenin kabz anlamına geldiğine ilişkin İbn Ömer’e ait Hz. Peygamber’den gelen şu rivayetler nakledilmektedir:

عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ (صَلَّمَ) فِي سَفَرٍ فَكُنْتُ عَلَى بَكْرِ صَعْبٍ لُغْمَرٍ، فَكَانَ يَغْلِبُنِي فَيَتَقَدَّمُ أَمَامَ الْقَوْمِ فَيَرْجُوهُ عَمْرُ وَ يَرُدُّهُ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ فَيَرْجُوهُ عَمْرُ وَ يَرُدُّهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ (صَلَّمَ) لِعَمْرٍ: بَعْنِيهِ قَالَ: هُوَ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّمَ): بَعْنِيهِ، فَبَاعَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّمَ) فَقَالَ النَّبِيُّ (صَلَّمَ) هُوَ لَكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَدْنِ مَا شِئْتَ

“Bir sefer sırasında Hz. Peygamberle beraberdik. Ben Hz. Ömer’e ait huysuz bir devenin üzerindeydim. Deve dik başlılık edip topluluğun önünde gidiyordu. Babam devenin bu davranışına üzüldünce onu dizginlerinden geri çekerek ve bana da: Devene sahip çık Rasulullah’ın önüne geçmesin, derdi. Rasulullah: Ömer onu bana sat, dedi. O senin olsun ey Allah’ın resulü, dedi. Peygamber deveyi satın aldı ve bana dönüp, Abdullah o artık senindir dilediğini yap, dedi”³⁴ rivayetiyle tahliyenin kabz olduğu vurgulanmıştır.³⁵

İslam hukukunda tahliye ile ilgili tartışmalar tahliyenin kabz olup olmadığından ziyade işleme konu edilen varlık üzerinde odaklanılmaktadır. Buna göre fukaha arasında farklı görüşler zikredilmektedir.

³³ Atalay, *İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm*, s. 248.

³⁴ İmam Hâfız Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, C. 24, er-Risaletü’l-Alemiyye, Beyrut, 1434/2013. c. VII, s. 97.

³⁵ Atalay *İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm*, s. 27.

Hanefî,³⁶ Şafîî,³⁷ Hanbelî³⁸ ve Malikî³⁹ fakihleri Hz. Muhammed'in hadisinden⁴⁰ hareketle sarf akdinde tahliyenin kabz yerine geçmeyeceğini ifade etmekte ve sarf akdinde hakiki kabz olmasını şart koşturmaktadırlar.⁴¹ Bu konuda ittifak etmişlerdir. Çünkü kabz bir nevi tayin etmek olarak görülmektedir.⁴² Dolayısıyla işleme konu edilen varlık para niteliği taşıyorsa burada tahliyenin kabz yerine geçmesi mümkün değildir. Tahliyeyi burada kabz kabul edecek olursak altın, gümüş, para, döviz gibi değerlerin mübadelesinde araya vade gireceğinden dolayı vade faizi gündeme gelmektedir.

Sarf işlemi dışındaki menkul malların kabzının tahliye ile olup olamayacağı hususunda ise farklı görüşler zikredilmiştir. Hanefî mezhebine göre işleme konu varlık misli mal değilse tahliye burada tam bir kabz anlamı taşımaktadır.⁴³ Ancak burada dikkat edilecek husus işleme konu edilen varlık eğer ribevi mallardan⁴⁴ ise ve eğer bu mallar ölçü ve tartıya konu edilen mallardan ise -ki ribevi mallar ölçü ve tartıya konu olabilen misli mallardır- yalnızca tahliye ile tam kabz gerçekleşmiş sayılmamaktadır. Nitekim *نهى عن بيع الطعام حتى يجرى فيه صاعان صاع البائع وصاع المشتري* "Peygamber, biri satıcının diğeri müşterinin olmak üzere iki ölçek ile ölçülmediği sürece yiyecek maddelerinin satışını yasakladı"⁴⁵ hadisinden hareketle bu tür malları tartmadan, ölçmeden yani miktarı kesin olarak tespit edilmeden satışının yapılması caiz

³⁶ Burhanüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi**, Çev. Hüsamettin Vanlıoğlu, Abdullah Hiçdönmez vd., 4. c., Yasin Yayınevi, İstanbul, 2017, C. IV, s. 422

³⁷ Ebu Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1324/2002, s. 517.

³⁸ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. VI, s. 52.

³⁹ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-Endülüsî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Niyahetü'l-Muktesid**, 4. c., Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1995, III. C, s. 373.

⁴⁰ "Altın altınla peşin olmadıkça, buğday buğdayla peşin olmadıkça, arpa arpayla peşin olmadıkça, hurma hurmayla peşin olmadıkça karşılıklı mübadele edilmesi faizdir. en-Nîsâbü'rî, **Sahîhu Müslim**, Kitabu'l-Buyu', s. 280.

⁴¹ El-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi**, C. IV, s. 425; en-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, s. 607.

⁴² İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 346.

⁴³ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, C. VI, s. 237.

⁴⁴ Ribevi mal kavramı mezheplerce altı mal hadisindeki altın, gümüş, buğday, arpa, tuz, hurma olmakla beraber bu malların illetlerinin tespit edilip daha sonra bu illetleri barındıran diğer malları da (nohut, demir vb.) kapsayan bir kavramdır.

⁴⁵ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, s. 237.

görülmemektedir. Burada ölçü ve tartının esas kabul edilme⁴⁶ sebebi de işleme konu varlığı malumiyet esasına dayalı satışını gerçekleştirmek, dolayısıyla garar satışını engellemektir.

Şafii ve Hanbelî mezhebinde ise menkulün kabzında tahliye yeterli değildir, ilgili varlığı nakletmek gerekmektedir.⁴⁷ Kabz, ancak böyle mümkün olmaktadır. Beyhakî bu konuda İbn Ömer'in rivayetini delil olarak kabul etmiştir:

كُنَّا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّمَ) نَبْتَاعُ الطَّعَامَ فَيَبِيعُهُ عَلَيْنَا مَنْ يَأْمُرُنَا بِاتِّقَالِهِ مِنَ الْمَكَانِ الَّذِي ابْتِغَاهُ
إِلَى مَكَانٍ سِوَاهُ قَبْلَ أَنْ نَبِيعَهُ

“Biz Rasulullah zamanında taam (yiyecek maddesi) satın alıyorduk. Bize onu bir yerden başka bir yere nakletmeden satışını yasakladığını söyleyen birini gönderdi.”⁴⁸

İşleme konu edilen varlık akar/taşınmaz ise burada tahliye kabz yerine geçmektedir.⁴⁹ İmam Kâsânî tarafından kabzın “*temekkün, tahalli ve manilerin örfe ve adeten ortadan kalkması*” olarak tanımlanması da gayrimenkullerin kabzını dolayısıyla tahliyeyi ele almaktadır.⁵⁰ Şafii mezhebine göre de dâr olsun, akar olsun, ağaç olsun söz konusu varlık eğer nakledilmeyecek şeylerden ise kabzı tahliye ile, burada baînin ilgili malı müşteriye bırakmasına itibar edilir.⁵¹ Yani satıcı müşteriyle mal arasındaki engelleri ortadan kaldırması alım satım akdinin muktezası için yeterli olmaktadır. Burada gayrimenkullerin ayırt edilmesi ise helak olması nadir olduğundan garara da sebebiyet vermesi nadir bir durumdur.⁵² Aynı zamanda akarın bizatihi elle kabzı da pratikte çok mümkün görünmemektedir. Nitekim günümüz alım satım

⁴⁶ Ahmed eş-Şelebî Şihabuddîn Osman b. Ali ez-Zeylaî, **Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik**, 6 c. Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mısır, h. 1314, C. IV. s. 82; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 372.

⁴⁷ En-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, s. 576; Kâdî Abdu'l- El-Bağdâdî, **el-Ma'ûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne**, el-Mektebetü't-Ticariyye, Mekke, t.y. s. 970; En-Nevevî, , **el-Ma'ûne Şerhu'l-Mühezzeb**, Beytü'l-Efkari'd-Düveliyye, Ürdün, 2005, s. 2089.

⁴⁸ En-Nevevî, **a.g.e.**, s. 2090.

⁴⁹ İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 95; En-Nevevî, Ebu Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref: **El-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb**, s. 2089.

⁵⁰ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, C. VI, s. 571; Mehmet Hamdi Turan, “Satım Akitlerini Sonuçlandırmada Karşılıklı Teslimin (Kabzın) Önemi”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Şırnak, C.VIII, Sayı: 16, 2017, s. 149-163.

⁵¹ En-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, s. 576.

⁵² İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 369.

işlemlerinde de herhangi bir gayrimenkulün tasarruf hakkını elde etmek için tapu devir işlemi yapılmaktadır. Bu işlemler ve buna benzer ticari evrak alım satımları tahliye ve hükmî kabz kapsamındadır⁵³.

Sonuç olarak tahliye, günümüzde teknolojinin de getirdiği kolaylıklarla beraber birçok ürünün alım satımında gündeme gelmektedir. Burada dikkat edilecek husus ise müşterinin satın aldığı maldaki tasarruf yetkisidir. İster hakiki kabz ister hükmî kabz olsun asıl amaç kişiye tasarruf yetkisinin verilmesidir.

1.1.3. Hıyâze

Kabz anlamında kullanılan kavramlardan birisi de “hıyâze” dir. Hıyâze “h-v-z” kökünden türemiş olup sözlükte toplamak, birleştirmek gibi anlamlara gelmekte yani alınan malın mülk edinilmesi demektir.⁵⁴

Terim anlamı itibariyle hıyâze mülk edinmek için tasarrufta bulunmuş olmaktır. Dolayısıyla kişinin elde ettiği şeyde fiilen tasarrufta bulunması hıyâze olarak değerlendirilir. Bu tasarruf, kabza konu mala bir şey eklemek, yıkmak, ağaç dikmek gibi tasarruflar da olabilir.⁵⁵ Hıyâze, kabzın terim anlamıyla birebir örtüşmese de özellikle Malikî literatüründe kabz anlamında kullanılmaktadır.⁵⁶

1.1.4. Zilyed

Kabz anlamına gelen kavramlardan biri olan “zilyed” daha çok hıyâze kavramıyla yakın anlamdadır.⁵⁷ Zilyed kişinin elde ettiği maldaki fiili hakimiyeti anlamına gelmektedir. Buna göre zilyed “*bir ayna bil fiil el koyan veya tasarruf-u müllak ile tasarrufta bulunma*”⁵⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Ancak zilyed kavramı daha

⁵³ Ebu Hüseyin, Asım b. Mansur b. Muhammed, **El-Kabzü'l-Hükmî fi'l-Emval**, Dâru Küñûzi İşbilya, Riyad, 2015, s. 640.

⁵⁴ Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, h., Md: “h-v-z” s. 339.

⁵⁵ Atalay, **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm**, s. 31.

⁵⁶ Ebu'l-Velîd İbn Rüşd el-Kurtubî, **El-Beyân ve't-Tahsilü ve's-Şerhu ve't-Tevcîhu ve't-Ta'lîlu fi Mesaili'l-Müstahrece**, 20 c., Daru'l-Garbi'l-İslam, Beyrut, 1708/1988, C: XI, s. 80; Apaydın “Kabz”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C: XXIV, s. 45.

⁵⁷ Ali Bardakoğlu, “İstîlâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXIII, s. 359.

⁵⁸ Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, C. IV, s. 2973.

çok menkul mallar için söz konusu olmakta ve bu mallarda fiili tasarrufta bulunma ve mülk edinme amacıyla fiili hakimiyeti ifade etmektedir.⁵⁹

1.1.5. İhraz

Kabz anlamında yaygın kullanılan kavramlardan biri de “İhraz”dır. “H-r-z” kökünden türemiş olup sözlükte almak ve korumak gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰ Terim anlamı itibarıyla ihraz, “başkasının mülkiyetinde bulunmayan mübah bir mal (sahipsiz) üzerinde sahip olma iradesiyle fiili hakimiyet kurma” yı ifade eder.⁶¹ İhraz daha çok menkul malların ele geçirilmesi anlamında kullanılır.⁶²

Her türlü ihraz kabz anlamına gelmektedir. Ancak ihraz kabza göre daha dar bir anlamdadır. Bu yüzden her türlü kabz ihraz olarak değerlendirilmez. Çünkü ihraz sahipsiz bir malı mülk edinmek için tasarrufta bulunmaktır.⁶³

1.1.6. Teslim

Kabz ile yakın anlamlı kullanılan “Teslim” kavramı “selleme” fiilinden türemiştir ve almak anlamına gelmektedir.⁶⁴ Nitekim kaynaklarda kabz kelimesi yerine birçok yerde teslim tesellüm kavramları kullanılmaktadır. Teslim, zilyedlik alacak kişiye malın fiilen verilerek olabileceği gibi malın başka bir şekilde yeni sahibinin hakimiyetine bırakılması şeklinde de olabilir.⁶⁵ Bundan hareketle teslim kaynaklarda ifade edildiğine göre tahliye kavramıyla daha yakın bir anlamdadır. Kabz ilgili malı almak iken; teslim, malın kullanımını engelleyen hususları ortadan kaldırmak olarak gerçekleşmektedir.⁶⁶ Alım satım işleminde kabza konu varlığın “teslim edilebilir” nitelikte olması üzerinde durulması teslim kavramının sözleşmenin sonucu olduğunu göstermektedir.⁶⁷

⁵⁹ Şevket Topal, “Zilyedlik”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XLIV, s. 417-420.

⁶⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Md: “h-r-z” s. 333.

⁶¹ Hamza Aktan, “İhraz”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXI, s. 542.

⁶² Bardakoğlu, “İstîlâ”, **(DİA)**, C. XXIII, s. 359

⁶³ Atalay, **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm**, s. 31.

⁶⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Md: “s-l-m” s. 295.

⁶⁵ Apaydın, “Kabz”, **(DİA)**, s. 46.

⁶⁶ Nazan Lila, **Katılım Bankalarının Murâbaha İşlemlerinde Malın Teslimi**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 12.

⁶⁷ Lila, **a.g.e.**, s. 15.

1.1.7. Nakd

Kabz anlamıyla ilişkili olan “nakd” kavramı sözlükte nesie kelimesinin zıttı olarak kullanılmakta ve peşin olarak “vermek” ve “kabz etmek” anlamlarına gelmektedir⁶⁸. Klasik kaynaklarda da fukaha, nakd kelimesini çoğunlukla kabz ve teslim anlamında kullanmıştır⁶⁹.

1.1.8. Yed

Kabz kavramıyla benzer anlamlarda kullanılan “yed” kelimesi Türkçe’de el anlamına gelmekte ve bir şeyin alınmasını, kullanılmasını, ondan faydalanmayı ifade eder. Literatürde kabz anlamında da kullanılmaktadır.⁷⁰ Yed ve kabz arasındaki ilişki şöyle izah edilebilir; bir şeyin elde olması onun kabzı anlamına gelmektedir,⁷¹ nitekim kabz da bir şeye el koymak anlamı taşımaktadır.

1.1.9. Mülkiyet

Kabz ile ilişkisi kuvvetli olan “mülkiyet” kavramı direkt olarak kabz anlamına kullanılmamaktadır. Nitekim kabz, bey’ akdinin gerektirdiklerinden olup bir malın alım satımında müşteriye mülkiyetin intikali için şart koşulmuştur.

Kur’an-ı Kerim’de mülk edinme isteğinin fitraten olduğuna vurgu yapılmış ve bunların dünya hayatının menfaatleri olduğuna değinilmiştir.⁷² İslam hukukunda da sahişların özel mülkiyet hakları vardır. Bazı durumlarda da -malın ihyası gibi sebeplerden dolayı- mülkiyet teşvik edilmiştir. Bundan hareketle mülkiyet, “*mâlike eşya üzerinde düşünülebilecek en kapsamlı yetkileri sağlayan hak*” olarak tanımlanmaktadır.⁷³ Kabz ise mülkiyet edinmenin yollarından birisidir. Nitekim bey’ akdinde amaç mülkiyetin intikalidir; tarafların kabza konu mal üzerinde sözleşme yapmalarındaki amaç ilgili malın mülkiyetinin müşteriye intikalidir. Bu da ancak kabz ile mümkün olmaktadır. Bundan hareketle üzerine sözleşme yapılmış malın

⁶⁸ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, Md: “n-k-d” s. 325; El-Cango, **Et-Tekabüz fi’l-Fıkhî’l-İslami ve Eseruhu ala’l-Buyui’l-Muasır**, s. 29.

⁶⁹ En-Nevevî, **El-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb**, s. 2304.

⁷⁰ Apaydın, “Kabz”, (**DİA**), s. 46.

⁷¹ El-Cango, **Et-Tekabüz fi’l-Fıkhî’l-İslami ve Eseruhu ala’l-Buyui’l-Muasır**, s. 31.

⁷² Ali İmran, 3/14

⁷³ Hasan Hacak, “Mülkiyet”, (**DİA**), C. XXXI, s. 543.

mülkiyetinin kabzla müşteriye geçmesi esasen mülkiyeti hedef alan bir anlayıştır. Kabz gerçekleşmediği takdirde akit yapılmış olsa bile fiili bir tasarruf yapılamayacağından dolayı mülkiyet naklinin kesinleşmesi için malın kabz edilmesi gerekmektedir.

1.2. Kabz ile Dolaylı İlişkili Kavramlar

Direkt olarak kabz anlamına gelmeyen bazı işlemler fiili olarak kabz sayılabilecek nitelikte olabilmektedir. Klasik kaynaklarda bunlar daha çok “itlaf” ve “zimmette sabit olma” kavramlarıdır. Ancak günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak alım satım işlemleri de bu hızdan etkilenmiş ve gerek bankalarca gerek farklı mecralarda işlemlerin birçoğu sanal ortamlarda yapılmaktadır. Günümüzde borsada fiziki teslim esaslı emtia işlemlerinde gerçekleşen kabz şekli de konumuzun temelini teşkil ettiğinden hükmi kabz anlamına gelen “makbuzun kabzı” ile “hesaba kayıt yolu ile kabz” bu başlık altında incelenecektir.

1.2.1. İtlaf

Kabz ile dolaylı olarak ilişki olan “İtlaf” kavramı “t-l-f” sözcüklerinden türemiş ve telef olma, helak olma anlamına gelmektedir.⁷⁴ Terim anlamı itibariyle itlaf “*bir malın tazmin sorumluluğu doğuracak şekilde kısmen veya tamamen yok edilmesini*” ifade etmektedir.⁷⁵

Kabz ile ilişkisi bakımından itlaf bir malın yok edilmesini ifade etmesi açısından konumuzla bağlantısı bulunmamakta ancak bu yok etme, fiili bir tasarrufta bulunma faaliyeti olduğundan kabzla benzerlik göstermektedir.

Kabzın hukuki mahiyeti çerçevesinde değerlendirdiğimizde itlafın, satıcının veya müşterinin fiili olması işlemin hukuki mahiyetini de etkilemektedir. Nitekim taraflar arasında sözleşme yapılmasıyla akit kurulur ancak kabz ile akit tamamlanır ve müşteri malda herhangi bir tasarrufta bulunabilme yetkisine sahip olur. Ancak maldaki

⁷⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Md: “t-l-f” s. 18.

⁷⁵ Mehmet Âkif Aydın, “İtlaf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXIII, s. 466.

bu tasarruf “itlaf” şeklinde olursa malın kimin elinde olduğuna bakılarak hüküm verilir⁷⁶.

1.2.2. Zimmette Sabit Olma

Kabz ile dolaylı olarak ilişki olan kavramlardan biri de “zimmet”tir. Zimmet “antlaşma, ahid, taahhüt altına girme, eman, güvence”⁷⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Esasen zimmet insana yönelik hakların ve yükümlülüklerin hepsini oluşturur.⁷⁸ Kısaca zimmet, şahsın borç yüklenme kabiliyetidir ve genellikle misli mallar için kullanılır.⁷⁹

Kabz ile ilişkisi açısından ise zimmet şöyle izah edilebilir; kişinin kabzında olan bir şey aynı zamanda zimmetinde de sabit olduğunu göstermektedir. Bir kimsenin para cinsinden borcu olması onun zimmetindeki bir borç olarak değerlendirilir. Misli olan malın borcunun ödenmesi halinde alacaklının zimmetine geçeceğinden bu durum kabz olarak değerlendirilmektedir.

1.2.3. Hesaba Kayıt Yolu ile Kabz

Kabz anlamına gelen ve bugün en yaygın kullanılan şekli “hesaba kayıt yolu ile kabz” dır. Günümüzde işlemlerin birçoğu teknolojinin değişmesi ve ilerlemesiyle değiştiği gibi kavramlar da değişime uğramaktadır. Klasik dönemde fiziki şekilde ilgili varlığın kabz edilmesi hakiki kabz olarak değerlendirilirken müşterinin kabz etmesi için satıcının engelleri kaldırması tahliye olarak değerlendirilmektedir. Ancak günümüzde gerek bankalar aracılığıyla gerek farklı teknolojik alanlarda yapılan alım satım işlemlerini de kabz açısından değerlendirmek gerekmektedir⁸⁰.

⁷⁶ Mustafa Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, (Basılmamış Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa, 2010, s. 88.

⁷⁷ Eyyüp Said Kaya, Hasan Hacak, “Zimmet” **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XLIV, s. 424.

⁷⁸ Kaya, Hacak, **a.g.m.**, s. 424.

⁷⁹ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, 3. c., 9. Bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, C. II. s. 34.

⁸⁰ Servet Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fikhî Açından İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, TKBB yayınları, İstanbul, 2009, s. 175.

Kişilerin bankalarda ister vade sonunda çekmek için ister herhangi bir vakitte çekmek için yatırdıkları paralara mevduat denilmektedir.⁸¹ Hesaben kayıt yoluyla mevduata yatırılan nakdin ne tür bir kabza konu olduğu tartışılmaktadır.

Bankada mevduatı bulunan bir kimsenin hesabı onun kabzı altındadır. Dolayısıyla bu hesaba yatırılmış olan parayı o kimse kabz etmiş kabul edilmektedir. Burada esas alınacak husus kişinin tasarruf imkanının olup olmamasıdır. Bu tür işlemler hükmî kabz çerçevesinde değerlendirilmekte ve hukuki sonuçları açısından hakiki kabzın yerini tutmaktadır. Çünkü kabz konusunda fukaha örfe itibar etmiştir. Bugün de bankacılık örfünde banka hesabına yapılan ödeme müşterinin hesabına kaydedildiği an müşterinin kabzı olarak değerlendirilir.

Teslim tesellümde banka hesabını kullanma uygulamalarının borç satışı olarak değerlendirip kabz anlamına gelmeyeceği, dolayısıyla caiz olmayacağı görüşünü savunanlar olsa da meseleyi bu minvalde değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü borç satışında akit sırasında bulunmayan bir bedel söz konusudur. Ancak mübadele esnasında banka hesabı kullanıldığı akitlerde bedeller mevcut; mübadele ise zimmettedir.⁸² Bundan hareketle de banka hesabına kayıt, kabz yerine geçmektedir.

1.2.4. Emtia İşlemlerinde Makbuzun Kabzı

Kabz anlamına gelen durumlardan birisi “emtia işlemlerinde makbuzun kabzı”dır. Şöyle ki; emtia piyasalarında işlem yapılmak istendiğinde spot veya türev olarak işlem yapılmaktadır. Spot piyasa peşin alımları ifade ederken türev işlemler ise vadeli alım satımları ifade etmektedir.⁸³ Spot işlemlerde söz konusu emtianın kabzı (fiziki teslimi) yapıldığı gibi türev piyasalarda da istenildiği takdirde kabz (fiziki teslim) yapılabilmektedir. Ancak bunların kabz anlamı taşıyıp taşımadığı tartışma konusu olmuştur.

⁸¹ Servet Bayındır, **İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 50.

⁸² Abdullah Durmuş, **Fıkhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, İsam Yayınları, İstanbul, 2014, a.g.e., s. 39.

⁸³ Buket Doğan, “Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk An Bilim Dalı Hukuk Programı, Kocaeli, 2008, s. 33.

Günümüzde VİOP (Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası) tarafından gerçekleştirilen emtia alım satımında fiziki teslim ELÜS (Elektronik Ürün Senetleri) aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.⁸⁴ Fiziki teslim esaslı sözleşmelerde satıcılar, teslim etmekle yükümlü oldukları mallar hazır olduğunda onları, genel mağaza adı verilen borsalarla irtibatlı saklama depolarına makbuz karşılığı teslim ederler.⁸⁵ Vade geldiğinde satıcı, makbuzu takas odasına verip bedelini alır. Alıcı da bu makbuzla kendisine en yakın depodan malı teslim alır.⁸⁶ Burada konumuz açısından dikkat edilecek husus makbuzun kabz hükmünde olup olmamasıdır.

İslam hukukunda hükmi kabz çerçevesinde değerlendirilen makbuzun kabzı, malın kabzı hükmündedir. Nitekim makbuz hukuki anlamda alım satımı yapılan emtiayı temsil etmektedir. Bundan hareketle makbuzun teslimi, malın teslimi anlamına gelmektedir.⁸⁷

İslam hukukunda fakihler kabzda örfü dikkate almışlardır. Nitekim makbuzun kabzı da borsa örfünde kabz anlamına gelmektedir. Kabzın İslam hukuku açısından gerçekleşip gerçekleşmeyeceği durumunu ele aldığımızda emtia piyasalarındaki fiziki teslimi işleme konu varlık açısından değerlendirmek gerekmektedir.

1.3. Emtia İşlemleriyle İlgili Kavramlar

1.3.1. Türev Piyasalar ve Türev Kavramı

Emtia işlemleri ile ilgili kavramlardan biri olan ve yaygın kullanımı olan “türev piyasalar” ve “türev” kavramlarıdır. Türev piyasalar, ileri bir tarihte teslimatın veya nakdi uzlaşmanın yapıldığı, herhangi bir mal veya finansal aracın bugünden alım satımının gerçekleştiği piyasalardır.⁸⁸

⁸⁴ Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası İnternet Sitesi için bkz:

<https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/323/emtia-vadeli-islem-sozlesmeleri> (Erişim; 13.05.2021)

⁸⁵ John C. Hull, **Options, Futures and Other Derivatives**, 9. bs. Pearson Education, 2019, s. 38.

⁸⁶ Aytaç Aydın, “Tarımsal Ürünler Dayalı Vadeli İşlemlerin (Futures) İslam Hukukuna uygun Olarak Yeniden yapılandırılması”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, 24, Ankara, 2020, C. III, s. 1411.

⁸⁷ Aydın Aytaç, **a.g.e.**, s.1420.

⁸⁸ Ersan Ersoy, “Türkiye’de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Temmuz, 2011, s. 64.

Türev piyasalar, satışı gerçekleştirilen malların/varlıkların reel veya türev olmaları bakımından reel ve türev piyasalar olarak ikiye ayrılırlar.⁸⁹ Türev ürünlerin alım satımın yapıldığı piyasalara türev piyasalar ve işleme konu ürünlere de türev ürünler denilmektedir.⁹⁰ Bu piyasalarda işleme konu varlık finansal bir varlık olabileceği gibi emtia/mal da olabilmektedir. Finansal varlıklar döviz, faiz ve hisse senedi endeksi olarak sınıflandırılırken⁹¹ emtia/mal olan varlıklar ise tarım ürünleri, kıymetli madenler, metaller, hayvansal ürünler, soft ürünler olarak sınıflandırılabilir.⁹² Dolayısıyla türev borsası bireylerin borsa tarafından tanımlanan standartlaştırılmış sözleşmelerle işlem yaptığı bir piyasadır.⁹³ Nitekim organize piyasaları (borsa) tezgâh üstü piyasalardan ayıran en önemli özelliklerden birisi miktarların standartlaşmış olmasıdır.⁹⁴

Dayanak varlık açısından baktığımızda ise türev piyasaların oluşmasıyla ilgili varlıkta tasarruf imkanına sahip olabilmek için gerçekleştirilen kabzın türev piyasalarda olmadığından -veya çok az olduğundan- dayanak varlıklar menkul kıymet niteliindedir.⁹⁵

Türev piyasalarda kullanılan işlemler ise başlıca şunlardır; Forward, Futures, Opsiyon ve Swap.⁹⁶ Bu işlemler organize veya tezgahüstü piyasalarda kullanımlarına göre de sınıflandırılmaktadır. Ancak bizim konumuz açısından önemi haiz olan vadeli işlem piyasası olarak da adlandırılan ve borsalarda yani organize piyasalarda işlem gören Futures sözleşmeleridir.

⁸⁹ Doğan, “Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış”, s. 5.

⁹⁰ Doğan, a.g.t., s. 5.

⁹¹ Müjgan Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlem Piyasalarında Risk Yönetimi”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 88.

⁹² Ayben Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, Seçkin Yayınları 2. Bs., Ankara, 2020, s. 20-21.

⁹³ Hull, **Options, Futures and Other Derivatives**, s. 2.

⁹⁴ Arzu Bük, “Türkiye Emtia Piyasalarında Futures ve Opsiyon İşlemlerinin Uygulanabilirliği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Bankacılık ve sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Ana Bilim Dalı, y.y., t.y., s. 8.

⁹⁵ Cahit Alkım Bıket, “Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul, 2015, s. 6.

⁹⁶ Bahar Kaptanoğlu, “Türev Piyasalar ve Türkiye’deki Türev Piyasaların Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Ana Bilim Dalı Ekonomi Hukuku Programı, İstanbul, 2015, s. 2.

Finansal veya emtia türev piyasalarında işlem yapanlar; riskten korunmak isteyenler (hedgers), spekülâtörler ve arbitrajcılardır.⁹⁷ İşlemlerin pratikteki işleyişine baktığımızda da türev piyasalarda işlem yapanları alıcı, satıcı ve spekülâtörler olarak sıralamamız mümkündür.⁹⁸ Alıcılar, dayanak varlıktaki başlangıç pozisyonları nedeniyle sözleşme satın alarak riskten korunan (hedger) taraftır. Satıcılar ise koruma satan taraftır. Dayanak varlığına sahip olmadığı halde sözleşme alıp satan spekülâtörler ise aradaki dalgalanmalardan kazanç elde etmeyi hedeflemektedirler.

Türev piyasalarda türev kavramı ise değeri başka bir finansal varlığın değerine bağlı; onun değerinden türetilen araçları ifade etmek için kullanılmaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla türev piyasada alım satımı gerçekleştirilen emtia veya başka varlıkların bizzat kendisi değil onların değerinden türetilmiş olan soyut bir varlığın satışı gerçekleşmektedir. Bu minvalde *“türev işlemler, iki taraf arasında nitelikleri önceden belirlenmiş bir veya daha fazla varlığın gelecekteki değerine bağlı olarak bugünden alım satımının yapılması için düzenlenen finansal sözleşmelerdir.”*¹⁰⁰

1.3.2. Emtia ve Emtia Piyasası

Arapça kökenli olup “mal” anlamına gelen emtia, piyasada işlem gören buğday, mısır, pamuk gibi tarıma dayalı; altın, gümüş gibi kıymetli metaller; bakır, alüminyum gibi metaller; kahve, kakao gibi soft ürünler; petrol, doğalgaz gibi enerji ürünleri ve hayvansal ürünler olmak üzere bu malların tümüne verilen isimdir.¹⁰¹ Bu varlıkların alım satımının gerçekleştiği piyasaya ise “emtia borsası” denilmektedir. Günümüzde emtia borsaları sadece bu malların fiziksel olarak alım satımı için değil yalnızca finansal kazançlar sebebiyle de kullanılmaktadır.¹⁰²

⁹⁷ Hull, **Options, Futures and Other Derivatives**, s. 17.

⁹⁸ Hacıoğlu, **“Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”**, s. 87-88.

⁹⁹ Kaptanoğlu, **“Türev Piyasalar ve Türkiye’deki Türev Piyasaların Değerlendirilmesi”**, s. 2.

¹⁰⁰ Ersoy, **“Türkiye’de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi”**, s. 64.

¹⁰¹ Koy, **“Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar”**, s. 20-21.

¹⁰² Mahfi Eğilmez, **Ekonominin Temelleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 317.

1.3.3. Spekölasyon

Emtia işlemleriyle ilgili kavramlardan biri de “spekülasyon” dur. Vurgunculuk anlamına gelen ve vadeli işlemlerin kullanım amaçlarının en önemlilerinden biri olan spekülasyon¹⁰³ fiyat farklarından kazanç elde etmek amacıyla yapılan işlemlere denilmektedir.

Spekölator ise “geleceğe yönelik fiyat belirsizliklerinin olduğu bir ortamda gelecekteki fiyatları başkalarından daha iyi tahmin etme yetisine sahip olduğuna inanan ve risk taşımayı kabul eden kişidir.”¹⁰⁴ Vadeli işlem piyasalarında işlem yapan ana aktörlerden biri olan spekölatorler, riskten korunanlara bir prim karşılığı sigorta sağlamakta¹⁰⁵ ve aradaki fiyat farkından kazanç elde etmeyi hedeflemektedirler.

Tüm türev sözleşmelerinde olduğu gibi emtia türev sözleşmelerinde de asıl aktörler kazanç sağlamayı hedefleyen spekölatorlerdir. Bu kazanç emtianın fiziki alım satımı söz konusu olduğunda beraberinde birtakım zorluklar getirmektedir. Burada asıl amaç emtiayı almak olmadığından kabz edilmeden elden ele satımı gerçekleşen emtiada risk unsuru daha çok bulunmaktadır. Buna bağlı olarak kazanç da kayıp da bu oranda olacaktır. Bundan hareketle bu kazancı elde etmeyi hedefleyen spekölatorler fiziki teslim gerçekleştirmeden aradaki fiyat dalgalanmalarından kazanç elde etmeyi hedeflemektedirler.

1.3.4. Arbitraj

Emtia işlemleriyle ilgili kavramlardan biri olan “arbitraj” iki farklı fiyattan risk alınmadan aynı varlığın alınıp satılmasıdır.¹⁰⁶ Türev piyasalarda işlem yapma amaçlarından biri olup esasen bu piyasaların çıkışından ziyade büyümesinde etken olmuştur. Bu piyasalarda ürünler farklı fiyatlarda işlem görebilmektedirler.

¹⁰³Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 158.

¹⁰⁴ Ümit Erol, *Futures Piyasaları: Teori ve Pratik*, Türkiye Bankalar birliği, Ankara, 1994, s. 8.

¹⁰⁵ Koy, *Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar*, s. 19.

¹⁰⁶Hacıoğlu, *Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlem Piyasalarında Risk Yönetimi*, s. 88.

Arbitrajcular da bu farkı değerlendirerek kazanç sağlamayı hedeflerler ve ilgili varlığı düşük fiyatlı piyasadan alıp yüksek fiyatlı piyasada satma eyleminde bulunurlar.¹⁰⁷

1.3.5. Hedging

Emtia işlemleriyle ilgili kavramlardan bir diğeri de “hedging” dir. Riskten korunma anlamına gelen hedging vadeli işlem piyasalarında asıl hedeftir. Bu anlamda risk *“bir finansal aracın veya varlığın kurlardaki değişmeler nedeniyle değerinin artması veya azalması ve buna bağlı olarak bu finansal varlığa veya araca sahip işletme veya bireylerin bu değişimden dolayı elde ettikleri getirinin beklenen getiriden pozitif veya negatif yönde sapmasıdır.”*¹⁰⁸

Daha sonra etraflıca ele alacağımız emtia piyasaları gündeme geldiği zaman riskten korunma kavramı *“fiziki emtiada sahip olunan pozisyonun tam tersi yönünde bir vadeli işlem pozisyonu açmak”*¹⁰⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bu piyasalarda asıl hedef riskten korunmadır. Riskten korunma (Hedging) ise riskin başka bir yere transferidir. Riskten korunma için işlem yapanlar da herhangi bir ürünü alıp satmak isteyen ancak ileri tarihteki fiyat belirsizliğini risk olarak gören ve bu fiyat riskinden korunmak isteyen yatırımcılardır.¹¹⁰ Bu riski azaltmak için de türev araçlar kullanılmaktadır. Emtia yatırımı yapan yatırımcı da alış veya satış fiyatını önceden sabitlemeyi hedeflemektedir.

Riskten korunmak isteyen taraf (hedger) ileri vadede ilgili malı alma ya da satmak isteyen ancak oluşabilecek fiyat değişikliklerinden endişe edip bu riskten

¹⁰⁷ Yusuf Ozan zgn, “Emtia Vadeli işlem Sözleşmeleri ve Un Sanayinde Risk Yönetim Aracı Olarak Kullanımına İlişkin Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü işletme Ana Bilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Ankara, 2010, s. 45; Biket, “Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması”, s. 12.

¹⁰⁸ İhsan Kurar, Ali Cüneyt etin, “Türev Araçlarının Risk Yönetim Fonksiyonu: Vadeli işlem Piyasası Risk Yönetimi zerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, c. XXI, Sayı; .2, s. 405.

¹⁰⁹ Muhammad El-Bashir, Muhammad el-Amine, İslami Finasta Risk Yönetimi: Emtia Piyasalarındaki Türev rnler üzerine bir İnceleme, . Ali Kürşat Sak ve Gencay Karakaya, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2020 s. 170.

¹¹⁰ Kurar, etin, “Türev Araçlarının Risk Yönetim Fonksiyonu: Vadeli işlem Piyasası Risk Yönetimi zerine Bir Araştırma”, s. 406.

korunmak isteyen taraftır.¹¹¹ Bu korunma kısa veya uzun pozisyon olarak gerçekleşebilmektedir.

¹¹¹ Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM
FIKIHTA KABZIN İKTİSADİ MAKSADINA YÖNELİK
GÖRÜŞLER

1. Kabzın Mahiyeti

Bu bölümde kabzın klasik kaynaklarda mahiyetine yönelik yapılan tartışmaları etraflıca ele alacağız. Daha sonra iktisadi eylemlerde kabzın rolünü ortaya koymak için kabza ilişkin iktisadi anlamdaki klasik mezheplerin görüşleri ve bu görüşlerin maksadını etraflıca ele alacağız.

1.1. Kabzın Tanımı

Sözlük anlamı itibariyle bizatihi almak¹¹² anlamına gelen kabz, terim anlamı itibariyle “*temekkün, tahalli ve manilerin örfe ve adeten ortadan kalkması*” şeklinde tanımlanmaktadır¹¹³. Dolayısıyla akit gerçekleştikten sonra temekkün, tahalli ve manilerin ortadan kalkmasıyla kabzın asıl maksadı gerçekleşmiş olur.¹¹⁴ Kabzın klasik kaynaklardaki tanımına bakıldığında kısaca tasarruf yetkisini ele almak olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla kabz, satım akdi gerçekleştikten sonra mülkiyet üzerinde hukuki hakimiyeti ifade etmekte¹¹⁵ ve kişinin satın aldığı malda külfetsiz ve sorunsuz bir şekilde tasarruf yetkisine sahip olmasına denilmektedir.

Kabz ile satım akdinin gerektirdiklerinden olup asıl maksadın gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Nitekim satım akdi (bey’) icap ve kabul ile karşılıklı bedellerin mübadele edilerek ve aynı zamanda tarafların karşılıklı rızası ile kurulmaktadır. Bey’ akdinin sonucunda ise malın mülkiyeti taraflardan birinden çıkarken diğerinin mülkiyetine girmektedir.¹¹⁶ Bu noktada mülkiyetin devri için kabz gerekmektedir.

Kabzın meşruiyeti ilişkili bulunduğu akdin meşruiyetine bağlıdır. Çünkü kabz, akdin doğal bir sonucu olarak mülkiyetin, menfaatin veya bir hakkın karşı tarafa naklinin gerçekleşmesini sağlayan ve ilgili olduğu akde bağlı olan bir fiildir.¹¹⁷

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Md: “k-b-d”, s. 3012.

¹¹³ el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fi Tertîbi’s-Şerâi’*, C. VI, s. 571.

¹¹⁴ El-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fi Tertîbi’s-Şerâi’*, C. VI, s. 571

¹¹⁵ Atalay, *İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm (Kabz)*, s. 9.

¹¹⁶ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *Akdü’l-Bey’*, 2. Bs., Daru’l-Kalem, 1433/2012, Dimeşk, s. 21.

¹¹⁷ Turan, “Satım akitlerini Sonuçlandırmada Karşılıklı Teslimin (Kabzın) Önemi”, s. 44.

Sonuç olarak satıcı ile müşteri arasında yapılan satım akdinin asıl hedefi malın¹¹⁸ müşteriye, semenin¹¹⁹ satıcıya intikali; mülkiyetin müşteriye devredilmesi ve müşteriye malda tasarruf imkânı¹²⁰ verilmesidir. Mülkiyetin intikal etmediği bir işlemi satım işlemi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Söz konusu işleme konu edilen varlığın müşteriye intikali ise ancak kabz ile gerçekleşmektedir. Kabz, akdin muktezasının yerine getirilebilmesi ve akdin istikrar sağlayabilmesi için alım satım akdinde şarttır.

1.2. Kabzın Çeşitleri

1.2.1. Hakîkî ve Hükâmî kabz

Gerek İslam hukuku gerekse günümüz işlemlerinde kabz hakîkî veya hükâmî olarak ikiye ayrılmaktadır.

İşleme konu edilen varlık akitten sonra müşteriye, bu varlığın bedeli olan semenin de satıcıya intikal etmesi gerekmektedir. Burada satıcının malı, müşterinin semeni bizzat fiilî olarak teslim tesellüm etmeleri hakikî kabz olarak tanımlanmaktadır. Hükâmî kabz ise bu tasarruf yetkisinin satıcı tarafından müşteriye devredilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.¹²¹ İlk bölümde geçtiği üzere hükâmî kabz, tahliye olarak da zikredilmektedir.¹²² Buradan hareketle hakikî kabz, kabz eden kişinin fiili iken; hükâmî kabz satıcının fiilidir.

1.2.2. Kabz-ı Damân ve Kabz-ı Emânet

Kabz, damân ve emânet olarak da ayrılmaktadır. Daman/tazmin, telef olan bir malın bedelini ödemektir. O mal misli bir mal ise mislini, kıyemî bir mal ise kıymeti sahibine verilir.¹²³ Konumuz açısından damân ise bir malın telef olduğunda verilmesi gereken bedelden ziyade sorumluluk yükleyen tazmindir. Bu minvalde kabz-ı damân,

¹¹⁸ İlgili varlıkta başkasına satılan şey, bey' akdinde tayin ile taayyün eden maldır. Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, C. I, 2016, s. 220.

¹¹⁹ Semen satılan şeyin kıymetidir ve müşterinin zimmetine taalluk eden şeydir. Ali Haydar Efendi, **a.g.e.**, s. 221, Md: 152.

¹²⁰ İbnü'l-Hümâm, Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvâhid: **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, thk. Şeyh Abdurrezzak Mehdi, 10 c., Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut-Lübnan, C. VII, 1424/2003 s. 231.

¹²¹ Ebu Hüseyin, **El-Kabzü'l-Hükâmî fi'l-Emval**, s. 32.

¹²² İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 96.

¹²³ Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, Md: 416, s. 616.

müşteriye kabzettği malın tazmin yükünü yükleyen kabz anlamındadır. Bizim de tezimizde kabz ile kastettiğimiz aynı zamanda alım satım akdinde gerçekleşen kabz, kabz-ı damândır. Yani kabz-ı damân ile kastedilen, kişiye ilgili malın sorumluluğunu yüklemektedir.

Kabz- Emânet ise kabz eden kişiye herhangi bir sorumluluk yüklemeyen kabz anlamını taşır. Burada işleme konu malda, kasıt kusur olmadığı sürece helak olsa bile kişi tazminle sorumlu değildir. Örneğin vedia akdinde kişinin elinde bulundurduğu mal emanet hükmündedir ve kasıt kusur olmadığı müddetçe ondan sorumlu tutulmamaktadır.

1.3. Kabzın Tespitinde Örfün Rolü

Kabz fiil olarak ilgili olduğu akde bitişik bir eylem olduğundan akdin maksadının gerçekleşmesi açısından inceleyeceğiz. Nitekim konumuz açısından önem taşıyan bey' akdi için kabz, akdin istikrarı için şarttır. Yani kabz olmadığı takdirde akdin asıl maksadı hâsıl olmayacaktır. Bundan dolayı kabzın hangi şartlarda ve nasıl gerçekleştiği ile ilgili hususlarla ilgili örfteki uygulamaya itibar etmek, ilgili akdin maksadının da gerçekleştiğini göstermektedir. Bundan dolayı İslam hukukunda örfün yerini açıklamaya çalışacağız.

İslam hukukunda da birçok meselede naslara aykırı düşmeyen örf hukuk açısından da belirleyici ve bağlayıcı kabul edilmiştir. Nitekim Mecelle'de örf ile ilgili maddede örfen sabit olanın nas ile sabit sayılacağı şu şekilde belirtilmiştir: “**المَعْرِفُ** ”: “*Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir*¹²⁴.”

Alışverişe konu olan bir malın kabzını örften bağımsız düşünmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla kabzın belirlenmesinde örf de nasslar kadar önem taşımaktadır. Nitekim kabz için yapılan tanımlara da bu yansımaktadır. Hanbelî Fukahasından İbn Kudâme'ye göre kabz, nakil, tahvil ve örf ile belirlenmelidir.¹²⁵ Şafii fukahasıdan Nevevî de şöyle demektedir: “*Kabzda örfe itibar edilir. Bu da üç şekildedir: Birincisi, akarın ve ağaçtaki meyvenin kabzı tahliye ile dir. İkincisi, menkullerin kabzıdır. Bunlar*

¹²⁴ Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, s. 107, Md: 43.

¹²⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. VI, s. 156.

da bulundukları mekândan nakille kabzedilirler. Üçüncüsü ise dirhem, dinar, elbise gibi mallardır. Bu malların kabzı ise bizzat tenavülledir (el koymak).”¹²⁶ Buna göre fakihler kabzda örfün esas alınacağını ve malların cinsine göre de farklılıklar bulunacağını belirtmektedir.

Tüm bunlardan hareketle bize göre kabz “Örfen kabul edildiği şekliyle kabz eden kişinin kabza konu malı, arada hiçbir engel olmadan almaya güç yetirebilecek şekilde elde etmesi” dir.

Günümüzde gerek şahıslar arasındaki hususi alım satım işlemlerinde gerekse banka veya borsa gibi kurumlar aracılığıyla yapılan alım satım işlemlerinde varlık teslim ve tesellümleri ile ilgili örf esas kabul edilmektedir. Örneğin, banka hesabına para yatan bir kimse bu parayı kabz etmiş sayılmaktadır. Buradaki banka hesabı kişiye özel ve onun tasarrufunda olduğundan kişinin kendi cebi olarak kabul edilmektedir. Yine borsa aracılığıyla emtia alım satım işlemi yapan kimse ilgili varlığa ilişkin makbuzu aldığı anda emtiayı kabz etmiş kabul edilmektedir. Bu işlemler bankacılık ve borsa örfüne göre kabz kabul edildiğinden İslam hukuku açısından da örfe riayet edilerek kabz kabul edilmektedir.

1.4. Kabzın Hükmi Sonuçları

Alım satım işlemiyle gerçekleşen kabzın iki sonucu bulunmaktadır. Bunlar; müşterinin kabza konu malın sorumluluğunun nakli ve tasarruf yetkisini elde etmiş olmasıdır.

1.4.1. Sorumluluğun Nakli

Kabza konu malın ilgili tarafça kabz edilmesi o kişiye öncelikle o malda tasarruf yetkisi vermektedir ki bu kabz ile asıl amaçlanandır.

Mezhepler tarafından kabza konu malın tazmin sorumluluğunun kabz çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çünkü satım akdinin asıl amacı ilgili maldaki sorumluluk hakkının devredilmesidir. Bu da ancak kabz ile sağlanmaktadır. Şöyle ki; Hanefî ve Hanbelî fıkıhçılara göre satın alınan ancak teslimi gerçekleşmemiş malın

¹²⁶ En-Nevevî, *El-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb*, s. 2086.

tazmini (hasar sorumluluğu) satıcıya aittir ve bu sorumluluk ancak kabz ile müşteriye geçer.¹²⁷ Kabzdan sonra malın başına gelebilecek herhangi bir hasar veya telef durumunda sorumluluk müşterinindir ve müşteriden gider. İşleme konu varlık üzerine yapılan alım satım akdi geçerli olmakla birlikte ilgili varlığın sorumluluğu kabz gerçekleşmediği takdirde baîdedir.¹²⁸ Akit gerçekleştirildikten sonra, kabz gerçekleşmeden evvel ilgili varlığın helak olması durumunda akit sahih olmasına rağmen müşteriden değil baîden gider; kabzdan sonra helak olması halinde ise müşteriden gider.¹²⁹ Bu sebeple özellikle menkul malda kabz öncesi tasarruf caiz değildir.¹³⁰ Çünkü akit sahih olsa dahi kabz gerçekleşmedikçe mülkiyet tam gerçekleşmemektedir. Burada sorumluluk kabz ile gerçekleştiğinden tazminle ilgili hususlar da kabz ile izah edilmektedir.

1.4.2. Tasarruf Yetkisi

Kabzın bir diğer sonucu da tasarruf yetkisinin kabz eden kişiye geçmesidir. Satım akdinin muktezası malın mülkiyetinin müşteriye nakledilmesi¹³¹ olmakla beraber tasarruf yetkisinin¹³² de müşteriye geçmesidir. Ancak müşterinin mülk edindiği malı henüz kabz etmemişken o malda tasarruf yetkisinin bulunup bulunmaması tartışma konusudur.

Bugün emtia işlemleri açısından da oldukça önem arz eden tasarruf yetkisinin ne zaman oluştuğu fukaha arasında tartışılmıştır. Bir kısım fukaha yalnız akitle mülkiyetin ve tasarruf yetkisinin oluştuğunu ifade ederken, bir kısım fukaha ise yalnızca akitle tasarruf yetkisi oluşabilmesi için kabz gerektiğini ifade etmişlerdir:

¹²⁷ Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, s. 415, Md: 293; Apaydın, "Kabz", (DİA), C. XXIV, s. 48.

¹²⁸ En-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, s. 569.

¹²⁹ El-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, 7 c., Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2. Bs., 1424/2003, C. VI, s. 232.

¹³⁰ el-Kâsânî, **a.g.e.**, s. 218; İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 369.

¹³¹ Şevket Topal, "İslam Hukuku Açısından Satış Sözleşmelerinde Mülkiyetin Devrine Yönelik Engeller", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12, s. 518.

¹³² İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, C. VI, s. 231.

Hanefî,¹³³ Şafîî¹³⁴ ve bazı Malikîlerden¹³⁵ cumhur ulema müşterinin malı kabz etmesinden önce tazmin sorumluluğunun baî de olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Kabzettiği takdirde ise tazmin sorumluluğu müşteriye geçmektedir. Zahiriler ise bu konuda akitle birlikte tazmin sorumluluğunun da müşteriye geçtiğini söylemişlerdir. Onlara göre kabz olup olmaması durumu değiştirmemektedir.¹³⁶ Malikî ve Hanbelîlere göre ise tevfiye hakkı bulunup bulunmamasına göre ayırım yapmışlardır. Tevfiye hakkı bulunmayanlar ister kabzedilsin ister kabzedilmesin akitle birlikte malın tazmin sorumluluğu müşteriye geçmektedir. Ancak Karâfî'ye göre sadece akitle değil kabzla tazmin sorumluluğu ve tasarruf yetkisi müşteriye geçmektedir.¹³⁷

Satım akdi dışındaki diğer akitler için kabzdan önce tasarrufların yasak olmadığını söyleyenler olmuştur.¹³⁸ Ancak satım akdinde malın kabzedilmeden önce bir başkasına satılması tazmin edilmeyen kâr kapsamında değerlendirilmekte ve caiz görülmemektedir.¹³⁹ Çünkü kabzdan önce tam mülkiyet gerçekleşmemektedir.¹⁴⁰ Müşteri de tasarruf yetkisini elde etmemiştir. Mülk edinilmemiş malın satımı da hadislerde yasaklanmıştır.¹⁴¹ Örneğin, bir kimse emtia alımı gerçekleştirdiğinde henüz kabzetmemişken bir başkasına satarak tasarrufta bulunması bu minvalde değerlendirilmelidir. Bu haliyle ise işlem caiz olmamaktadır. Her ne kadar akit yapılsa da kabz gerçekleşmediği için mülkiyet istikrar kazanmamıştır. Bu da işlemin gerçek bir alım satım olmasına engel teşkil etmekte, işlem malda tasarruf hakkının sağlanması dışında başka gayeye hizmet etmektedir.

1.5. Kabzın Akdin Sonucuna Etkisi

Kabz birtakım akitlerde akdin sonuç bulabilmesi yahut akdin istikrar bulması için gerekli iken birtakım akitlerde ise akdin tamam olabilmesi açısından şarttır.

¹³³ El-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, C. VI, s. 228.

¹³⁴ En-Nevevî, *Ravzatu't-Talibîn*, s. 569.

¹³⁵ Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Said b. Eyyüb b. Vâris el-Bâcî, *El-Münteka Şerhu'l-Muvatta*, 7. c., Dâru'l-Kirabi'li-İslâmî, Kahire, C. V, h. 1332, s. 31.

¹³⁶ El-Cango, *Et-Tekabüz fî'l-Fıkhi'l-İslâmî ve Eseruhu ala'l-Buyui'l-Muasır*, 2004, s. 207.

¹³⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *ez-Zehîre*, thk: Muhammed Buhubze, 14 c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994, C. V, s. 121.

¹³⁸ El-Karâfî, *a.g.e.*, C. 5, s. 133.

¹³⁹ *Mevsuat'ul-Fıkhiyye*, 45 c., Vizâretu'l-Evkâf ve'Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, C. IX, s. 124.

¹⁴⁰ el-Merğînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi*, C. IV, s. 149.

¹⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Ticarat, 2. c., Dâru't-Te'sil, Beyrut, 2014, sf. 409.

Dolayısıyla kabzın rolü tüm akitler için aynı değildir. Bundan dolayı akdin istikrar bulması ve akdin tamam olması bakımından değerlendirilmektedir¹⁴².

Buyu' akitlerinin tamamı icap ve kabul¹⁴³ ile kurulmakta ve akdin kurulması için kabza ihtiyaç duyulmamaktadır.¹⁴⁴ Ancak, kabz ile mülkiyetin nakli gerçekleşir ve akdin muktezası (gerektirdikleri) tamamlanmış olur.

Akitler ise İslam hukukunda ayna bağlılık açısından; aynî ve gayrı aynî olarak ayrılırlar. Teberru akitlerinden olan hibe, ariyet, vedia, karz ve rehin gibi akitlerin tamam olabilmesi için bizzat aynın kabzı gereklidir. Bu akitlere de aynî akitler denilmektedir. Bunun dışında kalan akitler ise yalnızca irade beyanıyla kurulduklarından dolayı akdin tamam olabilmesi için kabza gerek yoktur.¹⁴⁵ Bu akitlere de gayrı aynî denilmektedir.

1.5.1. Akdin İstikrarı Bakımından Kabzın Şart Olduğu Akitler

Teslim edilebilir nitelikte olan akde konu varlığın mülkiyetinin nakli için bir kısım akitlerde kabz sıhhat şartı ve akdin istikrar bulması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda ribevi malların satımı, sarf, selem akitleriyle ortaklık esasına dayalı mudarebe, müzaraa, müsakat akitlerinde kabz, akdin sıhhat şartıdır.¹⁴⁶

Satım akdinin muktezası iki bedelin karşılıklı mübadelesi; mülkiyetin naklidir.¹⁴⁷ Kabz, akdin kurulması için temel unsur olmamakla beraber mülkiyetin nakli için malın karşı tarafa devri (kabz) gerekmektedir.¹⁴⁸ Örneğin, satım akdinde kabz ile hedeflenen, malın teslimi gerçekleşmediği takdirde akdin fesh olma ihtimalini ortadan kaldırarak akde istikrar sağlamaktır.¹⁴⁹ Yine tarafların selem akdinde

¹⁴² Ebu'l-Ferec Zeyneddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbeli, **Takriru'l-Kavaid ve Tahriru'l-Fevaid**, thk: İbn Hasan Âli Süleyman Ebu Ubeyde, 3. c., Daru İbn Affan, Kahire, t.y., C. I, s. 303.

¹⁴³ El-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi**, s. 93; el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, s. 528.

¹⁴⁴ El-Bağdâdî, **el-Ma'ûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne**, s. 973.

¹⁴⁵ Karaman, **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku**, Ensar Yayınları, C. III. İstanbul, 2017, C. III, s. 45.

¹⁴⁶ Kisbet, **"İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi"**, s. 39

¹⁴⁷ Ali Bardakoglu, "Bey", (Diyanet İslam Ansiklopedisi) DİA, C. VI, s. 13.

¹⁴⁸ Apaydın, "Kabz", DİA, C.XXIV, s. 47; Kisbet, **"İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi"**, s. 38.

¹⁴⁹ Kisbet, **a.g.t.**, s. 39.

sermayeyi kabz etmeksizin akit meclisinden ayrılmaları akdi batıl kılmaktadır.¹⁵⁰ Burada kabz ile hedeflenen satım akdi, selem akdi vd. akitlerin suiistimal edilerek herhangi bir haksızlığı veya riba ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Bu akitler icap ve kabul ile sahih olarak kurulurlar ve akdin inikadı için kabza gerek yoktur. Ancak bu akitlerle asıl olarak hedeflenen malın müşteriye transferi, semenin de satıcıya teslimi olduğu için akdin muktezası olan mülkiyetin nakli ve akdin istikrarı için kabz gereklidir. Günümüzde gerçekleştirilen emtia işlemleri de aynî akitlerden olduğu için bu minvalde değerlendirilir.

Günümüzde borsalarda emtia konulu bir akit yapıldığında bu akitleşme sahih kabul edilmekte ancak akdin istikrar sağlayarak maksadına ulaşabilmesi kabz olmadan mümkün olmamaktadır. Çünkü burada ayna bağlı bir alım satım işlemi yapılmaktadır. Akitleşme esnasında veya sonrasında karşılıklı kabzın yapılması gerekmektedir.

1.5.2. Akdin Lüzumu İçin Kabza İhtiyaç Duyulan Akitler

Bir kısım akitlerde ise kabz akdin tamam ve bağlayıcı olması açısından önem arz etmektedir. Aynî akitlerde ancak akit konusu malın müşteriye intikaliyle akit tamam olmaktadır. Çünkü burada sözlü beyan yeterli değil, akdin icrası için fiili bir teslim olması gerekmektedir.¹⁵¹

Aynî akitler, bu akitlere konu olan malın kabzı ile tamam olabilen akitlerdir. Buna göre hibe, rehin, vakıf gibi aynî akitlerin hem tamamlanabilmesi için hem de mülkiyetin nakledilebilmesi için kabz gereklidir. Genel olarak teberrû akitleri ancak kabz ile tamam olmaktadır.¹⁵² Nitekim mülkiyetin nakledilebilmesi ve akdin tamam olabilmesi açısından aynı akitlerden biri olan karz akdinde de Malikîler dışındaki çoğunluğa göre kabz şart olarak değerlendirilmektedir.¹⁵³ Buna göre hibe gibi teberrû akitlerin ancak kabz ile hüküm doğuracağı sonucuna varılmaktadır.

¹⁵⁰ İbn Recep, *Takriru'l-Kavaid ve Tahriru'l-Fevaid*, s. 303.

¹⁵¹ Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, s. 45.

¹⁵² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, s. 124, Md: 57.

¹⁵³ Ebû Abdullah Muhammed Ali b. Ömer et-Temîmî el- Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn fî Fıkhi'l-Mâlikî*, thk: Muhammed Muhtâr es-Selâmî, 8. c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1997, C. II, s. 784: Apaydın, “Karz”, (DİA), C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 521.

1.6. Kabza Konu Olan Malda Aranılan Şartlar

Kabza konusu yani kabza mahalli klasik kaynaklarda mebi', ma' kud-u aleyh, makbuz-u aleyh olarak zikredilmektedir. Kabza konusunda ise bazı şartlar aranmaktadır.

Kabza konusu olan varlıkta aranılan bu şartlar akdin hukuki anlamda bir sonuç doğurabilmesi açısından gereklidir. İlgili şartların bulunmadığı (örneğin, mevcut olmayan veya teslim gücü yetirilemeyen) durumlarda ilgili varlığın satışında anlaşmazlıklar ve sorunlar olacağından akdin hâsıl olması ve akitten beklenen sonuçların gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

Fukaha, akdin garar içermemesi ve olası anlaşmazlıkları engellemek için - ayrıntılarda farklılıklar bulunmakla beraber- ilgili varlıkta olması gereken bazı şartlar zikretmişlerdir. Bunlar; kabza konusunun mevcut olması ve malum olması, teslim edilebilir nitelikte olması başkası tarafından işgal edilmemiş olması, baînin izninin bulunması ve malın bizzat mülk edinilmiş olmasıdır.

1.6.1. Kabza Konu Mal Mevcut ve Malum Olmalı

Kabza konu malda aranılan şartlara baktığımızda ilk olarak bu varlığın madum¹⁵⁴ olmaması, dolayısıyla mevcut olması malın yok olma tehlikesinden dolayı¹⁵⁵ şart koşulmuştur. İlgili hadislerde ve dolayısıyla İslam hukukunda önemli bir yer teşkil eden ma'dumun satışı mevzuu burada da gündeme gelmektedir.

Akit sırasında madum olan, hatta yok olma tehlikesi olan varlık üzerine anlaşma yapılması garar içermesi¹⁵⁶ gerekçesiyle yasaklanmıştır.¹⁵⁷

Kâsânî bu konuda “herhangi bir şekilde kendisinden faydalanmanın mümkün olmadığı mebi’ üzerine akit kurulmaz”¹⁵⁸ diyerek malın satışından sonra müşterinin

¹⁵⁴ Ma'dum “Hukukun hakikaten veya hükmü yok saydığı, tarafları anlaşmazlık ve çekişmeye götürecek derecede kapalı olan, teslimi garanti edilemeyip zarar ve ziyan içeren, varlığı ihtimalli şeyler” olarak tanımlanmaktadır. İsmail Bilgili, İslam Hukukunda Madumun Satışı, **İslam hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8., 2006, s. 213.

¹⁵⁵ El-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'sh-Şerâi'**, C. VI, s. 542.

¹⁵⁶ Bilgili, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁵⁷ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. VI, s. 300.

¹⁵⁸ El-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'sh-Şerâi'**, C. VI, s. 542.

maldan faydalanacağı bir şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir. Söz konusu fayda için ise temel şart malın mevcut olmasıdır. Mevcut olmayan bir malın satışı ise akdin yok hükmünde olmasına sebeptir.¹⁵⁹

Madum ile mülkiyette olmayanın satışı farklı ele alınmaktadır. Nitekim madum, varlığı olmayan henüz meydana çıkmamış bir malı ifade etmektedir. Daha sonra detaylarına değineceğimiz mülkiyette olmayanın satışı ise varlığı bulunan ancak akit sırasında satıcının mülkiyetinde ve tasarrufunda bulunmayan mal olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla her ikisi de farklı olmakla beraber yasaklanma sebepleri malın teslim edilememe tehlikesi yani garardır. Ancak bazı İslam hukuku kaynaklarında ve günümüzdeki fıkıhçıların eserlerinde mülkiyette olmayan mal madum çerçevesinde de değerlendirilmektedir.¹⁶⁰

Madumun satışı ile ilgili olarak, ayetlerde madumun satışını açıkça yasaklayan bir ibare bulunmadığı gibi ilgili hadislerde de direkt olarak madum satışından söz edilmediği ifade edilmektedir.¹⁶¹ Hatta selem gibi akitlerde de fiziki varlığı bulunmayan bir ürün satımı gerçekleşmektedir. Zira, henüz mevcut olmadan satışın

¹⁵⁹ El-Kâsânî, **a.g.e.**, s. 547.

¹⁶⁰ Madumun satışı yasağı klasik kaynaklarda hem garar sebebiyle hem de teslim edilememe riskinden dolayı yasaklanmıştır. Örneğin hamile olan hayvanın yavrusun satışı bu çerçevede değerlendirilmiştir. Peygamber hayvanın karnındaki yavrunun satışını yasaklamasındaki maksadın da hem doğmamış hayvandaki belirsizlikler hem de doğup doğmayacağı konusundaki belirsizlikten dolayı olduğu söylenmektedir. Bu şekilde hem meçhulün hem de madumun satışı bey' akdinin muktezasına zarar verebileceği sebebiyle yasaklanmıştır. Bu sebeple İbn Kayyım el-Cevzi madumun satışı ile ilgili şu sınıflandırmayı yapmıştır: Madum üçe ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi zimmette sabit, sıfatları belirlenmiş madumdur. Bu tür madumun satışı ittifakla caizdir. İkincisi, var olan bir mala tabi olan madumdur. Bunun satışı da bazı farklı görüşler ve ayrıntılar olmakla beraber caizdir. Üçüncüsü, satıcısı tarafından elde edilip edilemeyeceği garanti edilemeyen ve teslim gücü yetirilip yetirilemeyeceği bilinmeyen ve taraflardan birinin zararına sebebiyet verebilecek olan madumdur. Bunun satışı ise ittifakla caiz değildir. İlk maduma örnek olarak selem akdi verilmektedir. Bundan dolayı selem akdine cevaz verilmektedir ve hukukta madum kapsamında değildir. İkinci maduma ise ağaçtaki olgunlaşmış meyvelerin yanındaki olgunlaşmamış meyveler örnek verilmektedir. Üçüncü maduma örnek olarak ise satıcının mülkiyetinde bulunmayan ve bundan dolayı garara sebebiyet veren satışlar örnek verilmektedir. Asıl olarak yasaklanan madum satışı da budur. Nitekim Hakim b. Hizam rivayetinden işaret edilem çarşıdan almadan bir ürünün satışını gerçekleştirmek de bu kapsamda yasaklanmıştır. Çünkü tarafların akdi gerçekleştirirken maksatları ilgili mala sahip olabilmek olacağından buradaki mülk edinilmeyen malın satışı bu maksada engel olmaktadır. Hayvanın yavrusunun yavrusunun satışı da bu kapsamda değerlendirilir. Bundan hareketle görüldüğü üzere fukahâ, henüz ortada mevcut olmayan malı madum kabul ettiği gibi yok olma tehlikesi olan malları da madum başlığı altında değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgili, **İslam Hukukunda Madumun Satışı**, s. 214-215.

¹⁶¹ Bayındır, "Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açidan İncelenmesi", s.170.

meşru olduğu tek akit selem akdidir.¹⁶² Bundan hareketle klasik kaynaklara bakıldığında ma'dumun satışı bizatihi bulunmayan malın satışından ziyade daha çok zarara sebebiyet veren, teslimi güç yetirilmesi ihtimalli olan yani garar içeren ve aldatmalara sebebiyet veren ayrıca mülkiyet edinilmemiş malın satışı olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim Hakîm b. Hizam rivayetinde *لا تبع ما ليس عندك* “yanında bulunmayanı satma”¹⁶³ ifadesi madumun satışı olarak yorumlanmakla beraber akit sırasında mülk edinilmeyen şeyin satışının yasaklanmasına da işaret etmektedir.¹⁶⁴

Akde konu mal fiziki olarak var olduğu halde akit sırasında tarafların yanında bulunmuyorsa madum hükmünde değil mevcut olmayan mal hükmündedir. Mevcut olmayan malın satışında ise farklı görüşler bulunmakla beraber caiz görülmemiş ancak bazı istisnalara¹⁶⁵ da yer verilmiştir. Bundan hareketle hem fiziksel varlığının bulunmadığı malı satmak hem de fiziksel varlığı bulunsu bile akit sırasında hazır olmayan, mülk edinilmemiş ve teslimi ihtimalli olan malın satışı yasaklanmıştır.

Kabza konu malın malum olmasına gelince, miktarının belirli olması kastedilmektedir. Dolayısıyla kabza konu mal taraflarca nicelik ve nitelik olarak bilinmelidir.¹⁶⁶ Bilinmezlik hali de akdi batıl kılmaktadır.¹⁶⁷ Miktarların malum olması yalnızca ribevi mallar için şarttır.¹⁶⁸ Ribevi malların malum olabilmesi ise ölçü ve tartıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla ribevi malların ölçü ve tartı olmaksızın satılmasının yasaklanmasının malumiyet çerçevesinde ele alınması daha uygun

¹⁶² Konuyla ilgili “peygamber selem akdi dışında insanın yanında bulunmayanı satmasını yasakladı” rivayeti delil olarak kullanılmaktadır. El-Kâsânî, a.g.e., s. 568.

¹⁶³ *يا رسول الله يأتييني الرجل فيريد مني البيع ليس عندي فأبتاعه له من السوق فقال لا تبع ما ليس عندك* “Ya Rasulallah bir adam bana geldi ve yanımda bulunmayan şeyi ona satmamı istedi. Ben de pazardan aldım ve ona sattım. Bunun üzerine peygamber yanında bulunmayanı satma dedi.” Halil Ahmed es-Sehârunfûrî, *Bezlü'l-mechûd fi halli Ebî Dâvûd*, 14. c., Merkez eş-Şeyh abu'l-Hasen en-Nedvî, Hindistan, 1467/2006, C. XI, s. 222.

¹⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, C. VI, s. 311; en-Nevevî, *Ravzatu't-Talibîn*, s. 524.

¹⁶⁵ Mevcut olmayan malın satışından Selem ve İstisna akitleri, olgunlaşmamış meyvelerin satışı gibi bazı durumlar istisna tutulmuştur. Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, s. 31.

¹⁶⁶ “Mebî’ teslim ve tesellüme muhtaç ise evvelâ, müşterinin mâni’i münâza’a olacak veçhile ma’lûmu olmak adem-i fesâd-ı bey’de lâzımdır. Zirâ cehâlet-i mebî’ teslim ve tesellüme mâni ve nizâ’a müeddî bulunmuş ve akid faydadan hâlî kılınmış olup, nizâ’a müeddî olan her akid fâsid olur.” Hocaeminefendizâde, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, s. 292-293, Md: 200.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, C. VII s. 241-242.

¹⁶⁸ El-Merğînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi*, s. 97.

olacaktır. Nitekim müşteri ölçerek bir malı satın alsa ancak kendisi ölçmeden bir başkasına satsa bu satış kabz edilmeyen bir şeyin satışına benzetilmektedir. Peygamber efendimiz bu hususta şöyle buyurmaktadır: *أَنَّهُ نَهَى عَنْ بَيْعِ الطَّعَامِ حَتَّى يَجْرَى فِيهِ الصَّاعَنَ* “Biri satıcının ölçeceği diğeri müşterinin ölçeceği olmak üzere iki ölçekle ölçülmedikçe taamin satışını yasakladı,”¹⁶⁹ görüldüğü üzere ölçme ve tartma kabza dahil bir eylemdir.¹⁷⁰ Müşterinin ölçmeden başka bir müşteriye satmasının yasak olması esasen ölçünün öneminden değil malumiyetin öneminden dolayı öne çıkmaktadır. Çünkü miktarı malum olmayan malın tam olarak kabzından bahsedilemez Aynı zamanda garara da sebebiyet vermektedir.

1.6.2. Kabza Konu Mal Sözleşme Esnasında Teslim Edilebilir Nitelikte Olmalı

Kabza konu malın teslim edilebilir nitelikte olması fukaha arasında mebî’de aranan şartların başında gelmektedir. Teslime güç yetirilemeyen malın satışı yasaklandığı gibi teslime güç yetirmenin ihtimalli olduğu satışlar dahi yasaklanmıştır. “Yanında bulunmayanı satma”¹⁷¹ hadisini de bu minvalde ele almak mümkündür. Satıcının yanında olmayanı akde konu etmesi o malın tesliminde bir ihtimal gündeme getirmektedir. Bu ihtimal ise akdin maksadı olan maldan faydalanmanın önüne geçmektedir.¹⁷² Bu da akdin maksadının yerine getirilememesine dolayısıyla akdin kurulmasını engellemektedir.

Klasik kaynaklarda teslimine güç yetirilemeyen mal için genellikle kaçan kuş veya denizdeki balık örneği verilmektedir. Çünkü bunların teslimine güç yetirilmesi mümkün olmayabilir. Burada teslimine güç yetirilemeyen veya ihtimalli olan malın satışının yasaklanmasındaki asıl gaye bize göre garardır. Daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağımız garar satışı ise yasaklanmıştır.¹⁷³ Malın teslim edilmesi mümkün değilse ise burada taraflardan biri haksızlığa uğramakta ve akit nizaya yol açmaktadır, Kabz

¹⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr*, C. VII, s. 372.

¹⁷⁰ Ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik*, C. IV. s. 82; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr*, C. VII, s. 372.

¹⁷¹ Es-Schârunfurî, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, s. 222.

¹⁷² El-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, s. 570.

¹⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, C. VI, s. 309.

öncesi satış yasağında engellenmek istenen husus da ikinci müşteriye teslimin kesin olmayıp ihtimalli olmasından kaynaklanmaktadır.

1.6.3. Kabza Konu Mal Başkasının İşgali Altında Olmamalı

Mebî'nin akit sırasında başkası tarafından işgali altında bulunmaması gerekir. Özellikle Hanefî ve Şafîi alimlerinin benimsediği görüşe göre ilgili ilgili varlığın başkasının kullanımında olmaması gerekmektedir.¹⁷⁴ Şimdiye kadar zikredilen şartlarda olduğu gibi bir malın müşteri tarafından kabzının dolayısıyla tasarruf hakkının geçmesini engelleyen her şey yasaklanmıştır. Bu sebeple akit sırasında başkasının kullanımında olan mal akde konu edilemez.

Söz konusu malın başkası tarafından işgal edilmemiş olması şartına bağlı olarak Hanefîlere göre mebî şayi hisseli de olmaması gerekmektedir.¹⁷⁵

Ancak bu hususlar daha çok gayrimenkul mallar ile ilişkilendirilmektedir. Menkul mallar ile misli olan ribevi malların başkasının kullanımında olması zaten düşünülemez. Ancak başkasının elinde bulunması halinde (kullanmadığı takdirde) satıcının maldaki tasarruf yetkisine göre karar verilebilir. Örneğin, buğday satıcısı olan bir kimse buğdayı başka bir kimseye ait bir yerde saklıyorsa ve satıcı istediği takdirde buğdayı alma, satma, taşıma gibi tasarruflarda bulunabiliyorsa burada buğday başkası tarafından işgal edilmiş sayılmaz.

1.6.4. Kabza Konu Malda Baînin İzni Olmalı

Arapça baî olarak adlandırılan satıcının sattığı malı müşterinin kabzı için izin vermiş olması gerekmektedir. Bu izin açıkça izin verme gibi lafızlarla olabileceği gibi akde konu varlığın kabzını yasaklamaması¹⁷⁶ veya varlığın bulunduğu yerin anahtarının teslim edilmesi gibi örfe kabza izin verdiğine yönelik eylemleri satıcının izni anlamına gelir.

¹⁷⁴ Mevsuat'ul-Fıkhiyye, C. IX, s. 272.

¹⁷⁵ Mevsuat'ul-Fıkhiyye, C: IX, s. 274; Atalay, **İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm**, s. 62.

¹⁷⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 64.

1.6.5. Kabza Konu Mal Bizatihi Satıcının Mülkiyeti Altında Olmalı

Konumuz açısından kabza konu malda aranan şartların en önemlisi “mülkiyet altında olması” dır. Zira akdin bizatihi kendisi mülk edinmektir. Dolayısıyla mülk edinilmemiş malın başkasının mülkündeyken satışı mümkün olmaz.¹⁷⁷ Nitekim kabzdan önce mülkiyetin gerçekleşmeme sebebi de akdin fesada uğrama ihtimalindedir.¹⁷⁸ Hanefî,¹⁷⁹ Şafîi,¹⁸⁰ Malikî¹⁸¹ ve Hanbelî¹⁸² fakihleri mülkiyet edinilmeyen malın bir başkasına satımının caiz olmadığı noktasında görüş birliğindedirler.

Satılacak olan malın direkt olarak özel mülkiyete konu olması gerekmektedir. Nitekim daha önce de değindiğimiz üzere fakihler Hz. Peygamberden gelen şu rivayetlere dayanırlar:

“Borçla لا يحل سلف و بيع، و لا شرطان في بيع، و لا ربح ما لم يضمن، و لا بيع ما ليس عندك birlikte alım satım, bir satım akdinde iki şart, tazmin edilmemiş kâr ve yanında bulunmayan şeyin satımı helal değildir¹⁸³.” Bu rivayet ile aslında mülk edinilmeyen şeyin satışı yasaklanmıştır. Burada “yanında bulunmayan şeyin satımı” ifadesinde iki husus öne çıkmaktadır: “Mülkiyette bulunmayan muayyen bir malın satımı”¹⁸⁴ ve “başkasının mülkünde bulunan bir malın satımı” dır.¹⁸⁵ İbnü’l-Hümâm da “yanında bulunmayan” ifadesini mülkiyete geçirilmemiş malın satımı olarak yorumlamıştır.¹⁸⁶

“Kim gıda maddesi satın alırsa onu kabzetmedikçe Kim gıda maddesi satın alırsa onu kabzetmedikçe satmasın”¹⁸⁷ rivayeti ve bunun üzerine İbn Abbas’ın إِلَّا مِثْلَ وَلَا أَحْسِبُ كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا مِثْلَ rivayeti ve bunun üzerine İbn Abbas’ın

¹⁷⁷ El-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’*, s. 564.

¹⁷⁸ El-Merğînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayetü’l-Müptedi*, s. 242.

¹⁷⁹ El-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’*, s. 564; İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-Kadîr*, C. VII s. 17

¹⁸⁰ En-Nevevî, *El-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzebe*, s. 2089.

¹⁸¹ el-Karâfî, *ez-Zehîre*, C. V, s. 133

¹⁸² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. VI, s.188.

¹⁸³ Müsâid b. Abdullah b. Hamed el-Hakîl, *Ribhu Mal Lem Yudmen: Dirasetü Te’sîliyyetü Tatbikiyyetü*, Dâru’l-Meymân, Riyad, 1432/2011, s. 55.

¹⁸⁴ İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-Kadîr*, C. VI, s. 310.

¹⁸⁵ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*, s. 172

¹⁸⁶ İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-Kadîr*, C. VI s. 310.

¹⁸⁷ El- Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, c. VII, s. 121.

böyle (gıda maddesi gibi) olduğunu düşünüyorum”¹⁸⁸ demesi aslında her türlü malın mülk edinilmeden, tasarruf hakkı ele alınmadan satışının yasak olmasını ifade etmek içindir.

Kabza konu malda aranacak şartlara ek olarak kabzı gerçekleştirecek olan kimsenin de kabza ehil bir kimse olması gerekmektedir. Akitler yapılırken taraflardan biri veya her ikisinin, çocukluk, mecnun olma veya hâkimin kararıyla kısıtlanma veya engellenmesi durumu akitlerin meşruiyetini etkiler. Akdin fasit olması durumunda kabz da fasit olacağından mülkiyetin geçişi gerçekleşmez.¹⁸⁹

2. İktisadi Yansımaları

2.1. Kabzın Mübadele Edilen Mallara Etkisi ve Emtia İşlemleri

Akitlerde karşılıklı bedellerin kabzı, akdin yapısına göre değişiklik göstermektedir. Bazı akitlerde (selem) semenin kabzı, bazı akitlerde (vadeli satışlar) mebî'nin kabzı, bazı akitlerde (sarf, ribevi malların satışı) ise her iki bedelin de kabzı peşin olur. İslam hukukunda satım akdini kabz açısından semenin kabzı ve mebî'nin kabzı olarak ayırmak mümkündür. Mebî'yi de semen vasfı taşıyan, menkul mal/ribevi mallar ve akar (gayrimenkul) olarak sınıflandırmak mümkündür.

İslam hukukuna göre mübadele edilen mallar eğer semen niteliğindeyse yani para niteliği taşıyan mallardan ise bedellerin kabz edilmeleri de peşin olmak durumundadır.¹⁹⁰ Ancak selem akdi gibi akdin yapısından dolayı malın vadeli olması gereken akitlerde ise sadece semen peşin olmak zorundadır.¹⁹¹ Dolayısıyla her durumda bütün akitlerde iki bedelin de peşin kabzı şart koşulmamıştır.

¹⁸⁸ Hacer el- Askalânî, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁸⁹ Turan, “Satım Akitlerini Sonuçlandırmada Karşılıklı Teslimin (Kabzın) Önemi”, s. 57.

¹⁹⁰ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Niyahetü'l-Muktesid**, 4. c., s. 373; El-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi**, s. 422; en-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, s. 517; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, s. 52.

¹⁹¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. VI, s. 308-309; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Niyahetü'l-Muktesid**, C. IV, s. 387; el-Karâfî, **ez-Zehîre**, C. V, s. 110; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b: Ahmed b. Arefe ed-Desûkî, **Hâşiyetü'd-Desûkî alâ's-Şerhi'l-Kebîr**, 4. c., Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, t.y., C. III, s. 195; en-Nevevî, **Ravzatu't-Talibîn**, s. 607; El-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi**, C. IV, s. 358.

Alım satım işlemlerinde işleme konu varlık günümüzde taksitli veya vadeli satış olarak adlandırılan işlemlerde malın peşin satın alan müşteri semenin de malum olması şartıyla¹⁹² vadeli olarak vermesi mümkündür. Bu durumda akitte semenin vadeli ödenmesi söz konusu olacağından işlemin borç satışına dönüşmemesi için mal da peşin olmak durumundadır. Bu durumda da satım akdinde malın satıcının elinde hazır bulunması gerekmektedir.

Günümüzde teknolojinin de gelişmesiyle birçok yeni uygulamayla gündeme gelen bedellerin her ikisinin de vadeli olduğu birtakım işlemler yapılmaktadır. Günümüzde borsalarda gerçekleştirilen emtia alım satımları da bu minvalde değerlendirilmelidir. Bu sebeple bu kısımda hem alım satım akdinin yapısı hem de akde konu olan varlığın yapısından etkilenen bedellerin semen ve menkul olmaları açısından peşin veya vadeli kabz edilme durumları ele alınacaktır. Gayrimenkullerin kabzı ise konumuz dahilinde olmadığından burada değinmeyeceğiz.

2.2. Fıkıhta Bedellerin Peşin Kabzı ve Emtia İşlemlerine Yansıması

Akitler icap ve kabul ile kurulduktan sonra akdin gereği olarak hedeflenen mülkiyetin ve tasarrufun müşteriye naklidir.¹⁹³ Bu gerekliliği sağlayan unsur ise kabzdır. Ancak bu bedellerin kabzının vadeye konu olması durumları söz konusu olduğundan bu kısımda vade açısından bedellerin kabzını inceleyeceğiz.

Satım akdinde mübadele edilen malların peşin veya vadeli kabz edilmeleri durumu akdin yapısına göre değişiklik göstermektedir. İslam hukukunda bedellerden birinde peşinlik şartının konulması her zaman için faiz cereyan edeceğinden değil, hukuk alet edilerek bu işlemleri faizcilik ve haksız kazanca alet edilmesini önlemek içindir.¹⁹⁴

¹⁹² İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, C. VI, s. 242.

¹⁹³ El-İmam Ebî Bekr er-Razi el-Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî fî Fıkhi'l-Hanefî*, 8. c., Daru's-Sirac, Medine, 1431/2010, C. III, s. 5.

¹⁹⁴ Servet Bayındır, "Kuran ve Sünnet Açısından Faiz (Cahiliye ve Asr-ı Saadet Riba)", *İktisadi ve İslami Hayatta Faiz*, Ensar Yayınevi, ed: Recep Cici ve Süleyman Sayar, İstanbul, 2018, s. 306.

Sonuç olarak emtianın altın veya gümüş olsa dahi peşin olarak nitelendirilen spot piyasada işlem görmesi kabz açısından uygundur.¹⁹⁵ Spot piyasalarda bu peşinlik şartına uyulmaktadır. Ancak kabz genelde işlem gününü takip eden üç gün içerisinde gerçekleşmektedir. Kabzın işlemi takip eden üçüncü gün gerçekleşmesi işlemin vadeli olduğunu göstermemekte aksine kabz hesâben gerçekleşmekte ve piyasa örfüne göre de bu işlem kabz kabul edilmektedir. Ayrıca bu işlemde gecikmeden dolayı elde edilen bir kazanç veya satım akdi adı altında faizli bir muamele olmadığından bu gecikmenin, kabzın ertelenmesi olarak algılanmaması gerekmektedir. Nitekim Mâlikî mezhebi de peşin işlemlerde bir veya iki günlük kabzın geciktirilmesine cevaz vermiştir.¹⁹⁶ Kanaatimizce kabzın birkaç günlük geciktirilmesine cevaz verilmesi bundan elde edilen kazanç veya müsamaha olarak algılanmamalı aksine işlemin hesâben ve peşin olarak gerçekleştiğinde ve bir haksızlığa yol açmadığı sürece bu tür gecikmelere cevaz verilebileceğine işaret etmektedir. Bundan hareketle kabzın peşin olma şartını koşanların da asıl gayesi haksızlığı engellemektir.

2.3. Fıkıhta Bedellerin Vadeli Kabzı ve Emtia İşlemlerine Yansıması

Emtia türev piyasalarında kabzın peşin yapılmadığı alım satım akitleri emtia vadeli işlemler olarak adlandırılmaktadır. Bu piyasalarda vadeli işlemlere konu olan varlıklar farklı emtialar olduğundan bunların kabzını da işleme konu varlık açısından değerlendirmek mümkündür. Yani işleme konu varlık faizli mal olabilecek ürünler olabileceği gibi, üretilmemiş ya da üretilmiş olsa dahi mülkiyete geçmemiş çeşitli mallar da bu piyasalara konu olabilmektedir. Her birinin kabz edilme ölçütleri gerek ilgili rivayetlerle gerekse zamanın hukukçuları tarafından düzenlenmiş bulunmaktadır. Bundan hareketle kabza konu emtianın altın, gümüş veya ribevi mallar olduğu durumlar ayrı ayrı ele alınacaktır.

¹⁹⁵ Aaoıfı, **Faizsiz Finans Standartları**, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, İstanbul, s. 545

¹⁹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Allîş, **Minahu'l-Celîl Şerhu alâ Muhtasari'l-Allâmeti'l-Halîl**, 9. c. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1983, C. V, s. 332; Velîd Mustafa Şavîş, **Beyu's-Seleme Beyne'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Fikri'l-İktisâdiyyi'l-Vad'î**, Dâru'l-Fetih, Beyrut, 1435/2014, s. 87; el-Bâcî, **El-Münteka Şerhu'l-Muvatta**, C.IV, s. 300.

2.3.1. Emtia Sözleşmelerinde İşleme Konu Varlığın Altın ve Gümüş Olduğu Durumlarda Kabz

Akde konu her iki varlık semen (para) niteliği taşıyorsa bu işleme sarf adı verilmektedir.¹⁹⁷ Bedellerin her ikisinin de para niteliği taşıdığı sarf akdinde para ile paranın mübadelesinde ribaya/faize düşme ihtimali daha yüksek olduğu için kurallar da fıkıhta bu minvalde oluşturulmuştur.

Nitekim hadislerde Peygamberimizin söz ve uygulamalarında da sarf akdinde bedellerin vadeli olması yasaklanmış,¹⁹⁸ peşin olarak kabz edilmeleri herhangi bir görüş ayrılığına sebep olmayacak şekilde şart koşulmuştur:

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْمُنْهَالِ، قَالَ: سَأَلْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ، وَزَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ عَنِ الصَّرْفِ، فَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا يَقُولُ: هَذَا خَيْرٌ مِنِّي فَكِلَاهُمَا يَقُولُ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الذَّهَبِ بِالْوَرِقِ دَيْنًا

“Berâ b. Azib ile Zeyd b. Erkam’dan sarf akdi ile ilgili soru sorulmuş, onlar da şu cevabı vermişlerdir: Rasulullah (s.a.v), altının veresiye olarak gümüş ile satışını yasakladı.”¹⁹⁹

Bu sebeple sarf akdinin en temel kuralı altın, gümüş, bakır, kâğıt başta olmak üzere semen (para) niteliği taşıyan her türlü iktisadi değer karşılıklı mübadelelerinde araya vade girmeksizin peşin olarak kabzedilmeleridir. Karşılıklı kabz gerçekleşmediği takdirde bu işlem nesie ribasına (vade faizi) yol açmaktadır.²⁰⁰ Nesie faizinde ise faiz cereyan etmesinin sebebi araya vade girmesinden dolayıdır.

Emtia vadeli işlemlerde altın ve gümüş alım satımında kabz peşin olarak gerçekleşmediği için kabz vadeli olarak yapıldığı için işlemler İslam hukuku açısından faiz ve haksız kazanç olarak nitelendirilir.

¹⁹⁷ En-Nevevî, **Ravzatu’t-Talibîn**, s. 607; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. VI. s. 308-309; el-Karâfî, **ez-Zehîre**, C: V, s. 110; ed-Desûkî, **Hâşiyetü’d-Desûkî alâ’s-Şerhi’l-Kebîr**, C: III, s. 195; El-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidâyetü’l-Müptedi**, C. IV, s. 358; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Niyahetü’l-Muktesid**, C. IV., s. 387;

¹⁹⁸ En-Nisâbü’rî, **Sahîhu Müslim**, s. 285;

¹⁹⁹ El- Askalânî, **Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, c. VII, s. 190.

²⁰⁰ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid ve Niyahetü’l-Muktesid**, s. 374; İbnü’l-Hümâm, **Şerhu Fethu’l-Kadîr**, C. VI, s. 17

Piyasalardaki fiyat değişikliklerine karşı riskten korunmanın bir yolu da selem akdidir²⁰¹. Bu bağlamda bazı müellifler emtia vadeli işlemlerinin fikhî mülahazalarında selem akdinin yapısıyla kıyaslandığını ancak bu kıyaslamamanın doğru olmadığını ifade etmektedirler²⁰². Bu görüş bize göre de isabetli olmadığı halde bu işlemleri selem akdi kapsamında değerlendirmek mümkün olsa bile altın ve gümüş selem akdine konu olamaz. Bu durum paranın para ile vadeli satışı olmaktadır.²⁰³ Sonuç olarak para niteliği taşıyan emtialar spot piyasalar dışında işlem görmesi kabz açısından sakıncalı olmakta birlikte işlemi alım satım adı altında faizli bir muameleye dönüştürmektedir.

2.3.2. Emtia Sözleşmelerinde İşleme Konu Varlığın Altın ve Gümüş Dışındaki Mallar Olduğu Durumlarda Kabz

Emtia sözleşmelerine konu varlık altın gümüş dışındaki diğer mallardan ise farklı değerlendirilmektedir. Eğer bu mallar ribevi mal kapsamında olan mallardan ise hükümlerde ona göre oluşmaktadır:

Ribevi mallar meşhur altı mal hadisinde zikredilmiş ve bugün emtia işlemlerine de konu olan mallardır. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الذهب بالذهب الفضة بالفضة والبر بالبر والشعير بالشعير والتمر بالتمر والملح بالملح مثلاً بمثل سواء بسواء يدا بيد فإذا اختلفت هذه الأصناف فبيعوا كيف شئتم إذا كان يدا بيد

“Altın ile altın, gümüş ile gümüş, arpa ile arpa, buğday ile buğday, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline, aynı miktarda, peşin olmalıdır. Bu sayılan sınıflar

²⁰¹ Hüseyin Ergun, “İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan Araştırması”, (Yayınlanmamış doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya, 2018, s. 14.

²⁰² Abdullah Durmuş, Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri, **II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”**, ed: Mehmet Bayyigit, İslam Ticaret Hukuku, Konya, 2016, s. 984.

²⁰³ El-Merginânî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyetü'l-Müptedi*, C. IV, s. 358; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Niyahetü'l-Muktesid*, C. IV., s. 387; en-Nevevî, *Ravzatu't-Talibîn*, s. 607; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. VI. s. 308-309; el-Karâfî, *ez-Zehîre*, C. V, s. 110; ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ's-Şerhi'l-Kebîr*, C: III, s. 195.

değiştii zaman peşin [karşılıklı kabz] olmak şartıyla dilediğiniz gibi satış yapabilirsiniz.”²⁰⁴

Ribevi mallar; bu rivayette zikri geçen malların illetinin fukaha tarafından tespit edilerek kapsamı genişletilen mallardır. Bundan hareketle ribevi mallar buğday, arpa, hurma, tuz, gibi gıda maddeleri başta olmak üzere ölçü ve tartıya konu edilen her türlü demir, bakır vb. mallardır. Dolayısıyla ribevi mal dediğimizde iktisadi anlamda değeri olan ve ölçü ve tartıya konu olmasa bile faizciliğe konu edilebilecek her türlü malı kastetmekteyiz.

Alım satım işleminde bir malın kabzının ertelenmesi ancak semenin peşin olması halinde gündeme gelmektedir. Bu tür işlemler semenin peşin, malın vadeli olduğu Selem ve İstisna akitleridir ve bunlara özel hükümler uygulanmaktadır.

Hem semenin hem de akde konu malın kabzının ertelenmesi ise tezimizin ana hususu olan emtia vadeli işlemlerin temelini oluşturmaktadır. Günümüz emtia piyasalarında gerçekleştirilen işlemler de işlemin yapısı ve bedellerin kabzının vadesi açısından selem akdine benzetilmiştir. Toplumun maslahatı esas alınarak izin verilmiş selem akdi ile amaçlanan ilgili malı üretebilmek için sermayeye ihtiyaç duyan üreticiye sermaye sağlamaktır. Bu sebeple henüz üretimi gerçekleşmemiş veya üretildiği halde olgunlaşmamış malın vadeli olacağından sermaye (semen) peşin olmak zorundadır. Dolayısıyla semenin kabzının ertelenmesi ise ancak söz konusu malın peşin olduğu durumlarda mümkün olabilmektedir ki maslahatın gerçekleşmesi mümkün olabilsin. Görüldüğü üzere iki işlemi aynı şartlarda değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü her iki bedelin de kabz edilmemesi durumunda bu işlem alım satım akdinden uzak bir işlem olmakla beraber üreticinin ihtiyacı olan semenin ertelenmesi de söz konusu olacağından selem akdinin muktezasına da uygun düşmemektedir ve daha sonra değineceğimiz üzere işlemi paranın parayla vadeli satımı olan faize dönüştürmektedir. Hatta satım akdi adı altında haksız kazancın önünü açan bir durum söz konusudur.

²⁰⁴ En-Nîsâbü'rî, **Sahîhu Müslim**, C. IV, s. 282

Sonuç olarak kabzın mebî'ye ve semene etkisinde görüldüğü üzere her iki bedelinde kabzının ertelenmesi ileride de değineceğimiz bazı sakıncalar doğurmakla birlikte İslam hukukunda hiçbir akdin yapısıyla ve muktezasıyla bağdaşmamaktadır.

3. Fıkıhta Kabza Konu Mal Hakkındaki Şartların Emtia İşlemleri Üzerindeki Yansımaları

Kabza konu malda fukahanın bazı şartlar aradığını ifade etmiştik. Ancak günümüzde dayanak varlığın emtia (buğday, pamuk, demir, bakır, altın, gümüş, doğalgaz, petrol vd.) olduğu işlemlerde ilgili varlığın kabza konu malda aranan bu şartlara uygunluğunu bu başlıkta ortaya koymaya çalışacağız.

Kabza konu emtianın malum ve mevcut olması bakımından; miktarı malum olmayan emtianın yasaklanmasının temelinde garar yasağı²⁰⁵ olduğuna değinmiştik. Ancak borsalarda gerçekleşen emtia işlemlerinde miktarlar sözleşmede belirtildiği gibi standart olarak temin edilebilmektedir.²⁰⁶ Bu bağlamda bakıldığında emtia türev işlemlerini miktarı malum olmayan satış kapsamında değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Emtianın mevcut olup olmaması açısından değerlendirdiğimizde ise herhangi bir varlığı bulunmayan, değeri diğer emtialara göre belirlenen türev bir ürünün satımı ise mal satımı kapsamında değil madumun satışı kapsamında değerlendirileceği sonucuna ulaşmaktayız. Ancak türev işlemlerin yapısından kaynaklı olarak bazı sözleşmeler kabz ile sonuçlanabilmekteyken çoğu sözleşmeler kabz olmadan sonuçlanmaktadır. İstenildiği takdirde kabz ile sonuçlanması istenmeyen işlem daha sonra kabz ile sonuçlanabilmektedir²⁰⁷. Bundan dolayı sözleşmeleri net olarak ayırmak ve belirlemek zordur. Üretilip (akit yapıldığı halde kabz edilmediğinden dolayı) satıcısının mülkünde olmayan ve ikinci bir müşteriye satışının yapıldığı işlemlerde ise emtiayı madumun satışı olarak değerlendirmek mümkün görünmemekte daha sonra izah edeceğimiz gibi mülkiyette bulunmayan dolayısıyla kabzı gerçekleşmemiş malın satışı kapsamında

²⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. VI, s.300.

²⁰⁶ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açidan İncelenmesi”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*, s. 172.

²⁰⁷ Bayındır, *a.g.m.*, s. 186.

değerlendirmek daha uygundur. Ancak türev sözleşmelerin yapısı gereği alınıp satılan mal, gerçek mal olmayıp onların değerinden türetilen soyut nitelikli ürünlerdir. Bu durumda mülkiyette bulunmayan mal olarak değil madum olarak nitelendirmek gerekmektedir. Her iki durumda da emtianın kabz edilmeksizin satışı gündeme gelmektedir.

Kabza konu emtianın teslim edilebilirliği açısından; yukarıda geçtiği üzere borsalarda emtia üzerine yapılan alım satım işlemleri takas odasının garantisi altında olduğundan müşteri istediği takdirde emtiayı teslim alabilmekte ve tasarrufta bulunabilmektedir. Kabz açısından bakıldığında emtianın teslim edilememe ihtimalinden dolayı müşteriye sorumluluğun nakledilememesi gibi bir problem gündeme gelmemektedir. Yine satıcının izni olması vb. şartlar günümüz emtia sözleşmelerinde gündeme gelmemektedir.

Kabza konu emtianın mülkiyet edinilmesi açısından; emtianın kabzla mülkiyete geçirilmeden gerçekleşen ikinci bir satış hem fikhî hem de iktisadî açıdan sakıncalıdır. Emtia vadeli piyasalardaki işlemlere baktığımızda emtianın iki şekilde sözleşmeye konu olduğunu görmekteyiz. Bunların ilki henüz ortaya çıkmamış ancak üretildikten sonra teslim edilmeye hazır bir ürünün satışlarıdır. İkincisi ise ya hiç olmayan bir ürün (madum) ya da fizikî varlığı olduğu halde satıcının mülkiyetinde olmayan bir ürün satışlarıdır.²⁰⁸

Emtia piyasalarında mal vadeli işlemlerde emtia mevcut olsa bile kişinin ilgili emtiayı kabz etmemesi onu mülkiyetine geçirmediğinin bir göstergesidir. Çünkü alım satım akdi mülkiyetin naklini hedeflemekte ve bu hedefi sağlayan eylemin de kabz olduğu görülmektedir.

Rivayetlerde kişinin yanında bulunmayan malın satışının yasaklanması da fakihler tarafından hazır bulunmayan mebi'nin satışı değil "mülk edinilmeyen mebi'nin satışının yasaklanması"²⁰⁹ olarak değerlendirildiği için emtia işlemlerinde

²⁰⁸ Bayındır, **a.g.m.**, s. 172

²⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, C. VI, s. 310.

yanında bulunmayanın satışı mülkiyet altında bulunmayanın (kabz edilmeyenin) satışı olarak değerlendirilmelidir.

Detaylarına daha sonra değineceğimiz kabzı gerçekleşmeyen ve dolayısıyla kişinin mülkiyeti altında bulunmayan emtianın satımı, el değiştirmesi bu hususta caiz olmamakla birlikte birtakım iktisadi sakıncalara da sebep olmaktadır.

4. Kabzın İktisadi Fillere Etkisi ve Fukahanın Görüşleri

Kabz bir maldan faydalanmayı amaçlayan ve alım satım akdinin sonucu olan bir eylem olduğundan bu faydalanmanın önüne geçen her türlü eylem akdin amacına ulaşılmasını engeller. İşte bu faydayı sağlayan en temel unsur tarafların bedelleri elde etmesi iken (kabz); bu faydayı engelleyen unsur ise tarafların ilgili bedelleri ele geçirmelerinin (kabzın) önüne geçilmesidir.

İktisadi anlamda kabzı ele aldığımızda birtakım sonuçlar doğuracağını daha önce izah etmiştik. Kabzın gerçekleştiği işlemler, akdin alım satımdan ibaret olmasını sağlarken; kabzın gerçekleşmediği işlemler, ilgili akdi îne satışı gibi faize neden olabilecek başka akitlere dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla kabzın olmadığı alım satım işlemi bu eylemi alım satım akdi olmaktan çıkarmakta; asıl amaç olan maldan faydalanmayı da engelleyerek haksız para kazanmanın önünü açmaktadır. Bundan hareketle klasik kaynaklarda ilgili malın kabzdan önce ikinci bir akitle satımı yasaklanmıştır.

Emtia vadeli işlemlerine yapılan en büyük eleştirilerden biri olan kabzedilmeyen malın satışı hakkındaki fikhî mülâhaza Hz. Peygamberden nakledilen daha önce de zikri geçen şu rivayetlere dayanmaktadır:

*“Bir gıda maddesi satın alan kişi onu kabzetmeden başkasına satmasın”*²¹⁰;
*“Her kim gıda maddesi satın alırsa ölçmedikçe satmasın”*²¹¹; *“Yanında bulunmayanı*

²¹⁰ En-Nîsâbü'rî, **Sahîhu Müslim**, C. IV, Kitabu'l-Buyu', s. 280.

²¹¹ En-Nîsâbü'rî, **a.g.e.**, s. 197

satma”²¹²; “Borçla birlikte alım satım, bir satım akdinde iki şart, tazmin edilmemiş kâr ve yanında bulunmayan şeyin satımı helal değildir.”²¹³

Bir malın teslim alınmasını ifade eden kabz kavramı²¹⁴ klasik kaynaklarda bey’ akdi gerçekleşikten sonra, malın müşteri tarafından teslim alınmasından önce, yine müşteri tarafından yeni bir tasarrufa konu olup olamayacağı açısından tartışma konusu olmaktadır. Bu tasarrufların en önemlisi ise ilgili varlığın satışıdır. Bu bağlamda fıkhîta kabz öncesi satım yasağı ile ilgili birçok görüş gündeme gelmiştir.

Hanefî mezhebinin kabz öncesi malın satış yasağı hakkındaki görüşleri söz konusu malın zarar görebileceği korkusu²¹⁵ üzerine temellendirilmekte ve teslim edilememe riski üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla da menkul-gayrimenkul ayrımı yapılmaktadır.

Hanbelî mezhebi de genel olarak menkul-gayrimenkul ayrımı yapmaksızın ilgili varlığın kabzından önce satışını caiz görmemektedir.²¹⁶

Şafîî mezhebinde ise, *أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ تَبَاعَ السَّلْعُ حَيْثُ تَبْتَاعُ حَتَّى يَجُوزَ هَا* “*Nebî (s.a.v) malın [mebî’nin] satın alındığı yerden tüccarın kendi yüküne (mal varlığı içine) katmadıkça satışını yasakladı*” rivayetini delil göstererek mutlak yasaklık üzerinde durmakta ve ister akar olsun ister menkul olsun ister bainin izni olsun ister olmasın hangi ürün olursa olsun kabzdan önce satışı uygun görülmemektedir.²¹⁷

Malikî mezhebi genel olarak gıda maddesinin kabzından önce satışının yasak olduğunu; bu yasağın sadece gıda maddelerine mahsus olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla gıda maddesi dışında her türlü malda kabz öncesi herhangi bir tasarruf caizdir.²¹⁸ Malikîlerin bu görüşlerindeki asıl gerekçe ise mezhepteki hâkim görüşe

²¹² Es-Sehârunfûrî, *Bezlü’l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, C. XI, s. 222

²¹³ el-Hakîl, *Ribhu Mal Lem Yudmen: Dirasetü Te’sîliyyetü Tatbîkiyyetü*, s. 55

²¹⁴ el-Merğînânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayetü’l-Müptedi*, C. IV, s. 149.

²¹⁵ El-Bashîr, el-Amine *İslami Finansta Risk Yönetimi: Emtia Piyasalarındaki Türev Ürünler Üzerine bir İnceleme*, s. 190-191.

²¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. VI, s. 186-188; Atalay, *İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm*, s. 153.

²¹⁷ En-Nevevî, *Ravzatu’t-Talibîn*, s. 573; ez-Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâik Şerhu Kenzü’d-Dakâik*, C. IV, s. 80; En-Nevevî, *El-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb*, s. 2083.

²¹⁸ Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, s. 146.

göre mülkiyetin akitle geçmesidir.²¹⁹ Ancak yine Malikî mezhebinden taşınmaz malların kabzdan önce satılmasına cevaz verirlerken menkul malların kabz öncesi satışının caiz olmadığını söyleyenler de olmuştur.²²⁰

4.1. Görüşlerin Gerekçeleri

Kabz öncesi satım yasağı ile ilgili olarak her mezhep -bazı farklılıklarla beraber- bu tür işlemin meşru olmadığını izah etmektedir. Ancak bu yasaklamanın asıl gayesini incelediğimizde hem işleme hem de ilgili varlığa yönelik birtakım problemler gündeme gelmektedir. Kabz gerçekleşmeyen bir alım satım işleminde mülkiyet sorunu, borç satışı, faiz ve garar satışı gündeme gelmekte, aynı zamanda bu durum faizcilerin suiistimaline açık hale gelmektedir. Faizcilerin bu muamelelerinden dolayı da kabza konu malın değerinin her an değişebileceği şekilde spekülâtif hale gelen ve dolayısıyla da bir mal olmaktan çıkıp finansal bir araca dönüşmesi gündeme gelmektedir.

Şimdiye kadar detaylarıyla açıkladığımız kabz ve kabzdan önce satım yasağının arkasında yatan bu sebepleri açıklamaya çalışacağız.

4.1.1. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Tazmin Sorumluluğu İçermemesi

Klasik kaynaklarda Bey' adıyla zikredilen alım satım işlemi karşılıklı iki farklı bedelin mübadelesi olarak tanımlanmaktadır.²²¹ Dolayısıyla böyle bir akit yeni bir tasarrufun inşasıdır.²²² Kabz gerçekleşmediğinde ise bu işlem alım satım akdi olmaktan çıkmaktadır. Nitekim kabz olmadan tazmin sorumluluğu üstlenilmemiş olacağından alım satım akdinin maksadı hâsıl olmamakta ve bundan elde edilen kazanç da tazmin sorumluluğuna katlanılmayan kâr kapsamında değerlendirilmektedir. Daha sonra açıklayacağımız günümüz emtia vadeli

²¹⁹ Kisbet, a.g.e., s. 146.

²²⁰ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî el-Mâlikî, **Et-Telkîn fi Fıkhi'l-Mâlikî**, thk: Muhammed Sâlis Saîd el-Gânî, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyad, t.y., s. 371.

²²¹ el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, C. VI, s. 528; Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, C. I, s. 200, Md: 105; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethu'l-Kadîr**, C. VI, s. 229; İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ensâr**, C. VII, s. 3;

²²² El-Merğînânî, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Müptedi**, C. IV, s. 94.

işlemlerinde de gündeme gelen “tazmin edilmeyen kâr” kavramı emtianın mülk edinilmeden ve başta fiyat riski olmak üzere hiçbir riskine katlanılmadan kazanç elde etmenin hedeflenmesinden kaynaklı bir problem gündeme gelmektedir.

Kabz öncesi satış yasağının sebeplerinden biri olan tazmin sorumluluğuna katlanılmayan kâr diye tabir edilen hasar sorumluluğunun üstlenilmediği halde elde edilen kazancın Peygamber tarafından yasaklanma²²³ sebebi de riskin üstlenilmemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim gayrimenkullerin kabz öncesi satışı çoğunluk tarafından caiz görülürken caiz görmeyenlerin gerekçeleri tazmin edilmeyen kâr içermesi sebebiyledir.²²⁴ Çünkü akitten sonra ancak kabz ile tazmin sorumluluğu karşı tarafa geçmektedir. Bundan hareketle kanaatimizce menkul-gayrimenkul olsun bir malın kabz edilmeksizin satışı o işlemi alım satım akdinin muktezasından ayırıyorsa ve taraflara haksız kazanç sağlıyorsa bu işlemlerin hepsi tazmin edilmeyen kâr kapsamındadır.

4.1.2. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Borç Satışına Sebep Olması

Her iki bedelin kabzının vadeli olması meşru değildir. Böyle bir işlem borcun borç karşılığında satılması olarak değerlendirilmektedir. “*Zimmette sabit olan şey*”²²⁵ olarak tarif edilen borç kapsamına selem ve istisna akitlerindeki mebî’ de dahil olmaktadır. Dolayısıyla burada mebî’ borç halinde olmakta iken başka bir borçla yani sermaye ile vadeli satılması işlemi selem akdinin muktezasından ayırmaktadır. İslam fakihlerinin belirttiği üzere selem sözleşmelerinde selem bedelinin vadeli olması caiz değildir. Alım satım işlemleri açısından da böyle bir işlemde ileri sürülen her iki bedelin de vadeli olması şartı akdin tabiatına/muktezasına aykırılığı söz konusu olmaktadır.²²⁶

Fıkıhta Beyu’l-kâlî bi’l-kâlî olarak bilinen vadelinin vadeli karşısında satımı yasaklanmıştır. Her iki bedelinde vadeli olması işlemi reel bir iktisadi eylem olmaktan çıkarıp finansal bir eyleme dönüşme ihtimalinden dolayı yasaklanmış olduğu ileri

²²³ El-Hakîl, *Ribhu Mal Lem Yudmen: Dirasetü Te’siliyyetü Tatbikiyyetü*, s. 55

²²⁴ Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi”, s. 159.

²²⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, Md: 158, s. 226.

²²⁶ Aaoifi, *Faizsiz Finans Standartları*, s. 545

sürülebilir. Çünkü bu haliyle işlem taraflara alım satım akdinin amacı olan malı elde edilmesine imkânı vermemektedir. Bunun engellenmesi ise kabzla mümkündür.

4.1.3. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Garar İçermesi

İslam hukukunda iktisadi faaliyetlerin herhangi bir nizaya sebep olmadan uygulanabilmesi için en temel kural, akdın garar içermemesidir. Dolayısıyla da garar içeren satışlar kesin ifadelerle yasaklanmıştır.²²⁷ Nitekim kabz edilmemiş bir malın satış yasağının bir sebebi de garardır.²²⁸ Kaynaklara baktığımızda ise aslında madumun satışında da garara sebebiyet gerekçesi söz konusudur. Çünkü selem ve istisna akitleri madumun satışı olmasına rağmen cevaz verilmiştir. Klasik kaynaklara bakıldığında da alım satım işlemlerinde asıl meselenin malumiyet olduğu ve işlemlerin malumiyet çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir.

Günümüz emtia vadeli sözleşmelerinin yapısına baktığımızda kabz ile sonuçlanması veya sonuçlanmaması durumunda (semenin veya mebî'nin) teslimini engelleyen herhangi bir garar bulunmamaktadır. Çünkü takas odası tarafından garanti edilmektedir. Dolayısıyla bu piyasalarda garar endişesi olduğunu söylemek kanaatimizce isabetli bir yorum değildir. Yapısına ve işleyişine daha sonra detaylarıyla değineceğimiz bu sözleşmelerde akde konu varlık garanti altında olduğundan alınan emtianın cinsi, miktarı, teslim yeri ve zamanı gibi unsurlarda herhangi bir belirsizlik söz konusu değildir.

4.1.4. Kabz Gerçekleşmeyen İşlemin Faize ve Faizciliğe Neden Olması

İslam hukukunun en temel yasaklarından olan ve iktisadi kalkınmanın önünde engel olan faiz insanlık tarihi boyunca uygulanmıştır. Bundan dolayı da her zaman faize meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.

²²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, C. VI, s. 309.

²²⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, C. VI, s. 375-367.

İslam hukukunda ticaretle ilgili en temel husus sermayenin üretime katılmasını ve faizi engellemek için kârı ve riski tarafların üstlenmesini sağlamaktır.²²⁹ Bu hususta faiz yasağını delmek için şekil itibarıyla ilgili faiz yasağına uygun ancak İslam ruhuna ve iktisat anlayışına uygun olmayan bazı işlemler üretilmeye ve faiz yasağı delinmeye çalışılmıştır. Bunlardan en önemlisi ise îne satışıdır. Kısaca beyu'l-îne, satıcının bir malı müşterinin nakit ihtiyacından dolayı yüksek fiyattan vadeli satın daha ucuza peşin almak olarak tanımlanabilmektedir. Örneğin taraflardan birinin nakde ihtiyacı olduğu, diğerinin de verdiği borçtan kazanç elde etme amacı olduğu bir işlemde kazanç elde etmeyi hedefleyen taraf elindeki malı, nakde ihtiyacı olana vadeli bir şekilde satar ve sattığı fiyattan daha ucuz bir fiyata peşin olarak satın alır. Böylelikle taraflardan biri ihtiyacı olan nakdi elde ederken diğeri de verdiği borçtan kazanç sağlamış olmakta ve bu işlemi yaparken alım satım işlemi yaptığı için faize neden olmadan kazanç sağladığını iddia etmektedir. Bu iki kişi arasında gerçekleşebileceği gibi üç kişi arasında da gerçekleşmektedir. Bu şekilde gerçekleşen ve daha birçok çeşidi olan ve faizciliğe meşruiyet kazandıran bey'ul-îne'nin bizim konumuz olan kabz ve emtia vadeli sözleşmeleri açısından önem teşkil eden şekli şöyle yapılmaktadır:

Borç isteyen kişi borç verecek olandan herhangi bir eşyasını kıymetinden daha pahalı bir miktara vadeli olarak satın alır ve onu daha ucuza üçüncü bir şahsa peşin satarak istediği nakit ihtiyacını karşılamış olur. Malını ilk satan kişi de üçüncü kişiden malını alır. Hem uygulanagelen beyu'l-îne akitlerinin uygulama şekillerinde²³⁰ hem de günümüzde yapılan emtia vadeli sözleşmelerde ortak nokta ise ilgili malın yer değiştirmemesi yani taraflar arasında yapılan para alışverişi dışında herhangi bir mala sahip olma veya tasarrufta bulunma gibi bir işleme gidilmemesidir. Böylelikle amaç, bugün emtia vadeli sözleşmelerinde de olduğu gibi ilgili varlığı kabzederek sahip olmak değil aksine nakit ihtiyacını karşılamaya veya ekstra kazanç sağlamaya yönelik yapılan faizli işleme meşruiyet kazandırmaktır.

²²⁹ Saffet Köse, **İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye**, 2. Bs., Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 316-317.

²³⁰ Köse, **a.g.e.**, s. 3176-317.

Buraya kadar zikrettiklerimizden hareketle satım akdinden sonra ancak kabzdan önce mebî'nin satışı klasik kaynaklarda beyu'l-îne' ye benzetilmiştir²³¹ ve İmam Muhammed tarafından da faizciler tarafından üretilmiş bir işlem olarak görülmektedir²³². Nitekim Mâlikî mezhebinde de beyu'l-îne akdi, kabzedilmeden yani mülk edinilmeden satımı yapılan hileli bir işlem olarak değerlendirilmiştir.²³³

Faizden kaçmak adına üretilen ve kısaca kabz edilmeyen malın alınıp satılması olarak gerçekleşen bu işlem her ne kadar faizli işlem den kaçınmak için ortaya çıkarılmış olsa da kanaatimizce faizli işlem den farkı bulunmamaktadır. Çünkü alım satım akdi adı altında faizli bir işlem yapılmakta; amacın da mal alım satımı olmadığı açıktır.

Emtia vadeli piyasalara baktığımızda da kabz gerçekleşmediği takdirde benzer işlemin yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, kişi kazanç sağlamak adına emtia borsasından üç ay vadeli Anadolu Kırmızı Buğday satın aldığı anda bu malı istediği takdirde vadesinden önce isterse vadesinde kabzetmeksizin başkasına satabilmektedir. Burada kişi tıpkı beyu'l-îne'de olduğu gibi ilgili malı alıp ondan faydalanma veya gerçekten bir satım akdi gerçekleştirme amacı gütmemektedir. Bu haliyle işlemi yapan kişi herhangi bir mal alım satımı gerçekleştirmeden belli bir miktar verip daha fazlası veya azını alarak sadece bir nakit transferi gerçekleştirmektedir. Amaç da yalnızca bu nakit transferidir.

Emtia piyasalarında ilgili emtiayı satın almaktan ziyade paradan para kazanma amacıyla kabz öncesi mal alım satımı görüntüsü altındaki işlemler sadece günümüzle sınırlanmış değildir. Nitekim bu işlem İbn Abbas zamanında da yapılmakta ve ona göre bu işlem paranın para karşılığında satışına dolayısıyla faizli işleme benzemektedir. *“Müşteri malı kabzetmeden satsa ve sattığı şey satıcının elinde gecikse bu dirhemle dirhemini satışına benzer, bir kimse 100 dinara taam satın alsın ancak bunu kabzetmese ve bir başkasına da 120 dinara satsa burada sanki 100 dinarı 120*

²³¹ Et-Temîmî, *Şerhu't-Telkîn fî Fıkhi'l-Mâlikî*, C. II, s. 164

²³² Fatih Kazancı, “Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası”, *Journal of Islamic Economics and Finance*, 4,1, 2018, s. 20.

²³³ Et-Temîmî, *Şerhu't-Telkîn fî Fıkhi'l-Mâlikî*, C. II, s. 164; Kazancı, a.g.e., s.20.

dinara satmış olur.” Görüldüğü üzere İbn Abbas’ın da değindiği örneğe göre bugün yapılan işlem de benzer amaçla yapılmakta²³⁴ olduğundan faiz kapsamındadır.

Özellikle Malikî literatüründe yalnızca gıda maddelerinin kabz öncesi satım yasağına tabi olmaları bu ürünlerle gerçek alım satım işlemi yapılmıyor olması ve ürünlerin finansallaşması sebebiyledir. Aynı zamanda faizciliğin önünü de engellemiş olmaktadır.²³⁵ Nitekim gıda maddesi üzerinde tasarruf yapılabilmesi için kabzının şart koşulması ile faizli işlemlere konu olmasının önüne geçilerek reel ekonomide karşılığı olan ve üretimi destekleyen işlemler olması hedeflenmektedir. Malikîlerin özellikle gıda maddelerini ön planda tutma sebepleri ise gıda maddeleri üzerinde o dönemde çok fazla ticarî faaliyetlerin yapıldığı ve bundan dolayı da gıda maddesi para gibi değer kazanıp, finansal bir değer haline gelerek faizcilerin kazanç kapısı haline gelmesidir. Bu durumda faizci, paraya ihtiyacı olan insanlara gıda maddesini peşin satıp, sattığı fiyattan daha aşağıya geri satın alarak yani gıda maddesinin tıpkı para gibi finansal bir değer olarak muamele görmesini sağlamaktadır. Ancak bu durumda kabz şartı yerine getirilmiş olsa nakil yani taşıma, ölçme gibi faaliyetler gündeme geleceğinden bu zorluklara katlanması gerekecek ve bunlar da haksız kazanç elde etmeye sebep olacak muameleler için caydırıcı nitelikte olacaktır.²³⁶

Bu haliyle finansal bir değere dönüşen mal artık faizcilerin elinde para muamelesi görerek tıpkı para üzerinden yapılan faize dayalı tefecilik faaliyetleri meşru gösterilmek adına gıda maddeleri ile yapılması söz konusu olmaktadır. Bu da ilgili malların fiyatında haksız bir artışa ve insanların ilgili mala ulaşmalarında sıkıntıya düşmelerine sebebiyet vermektedir. Klasik kaynaklarda fukahânın yaptığı çıkarımlar ve bizim de kanaatimizce mal alım satımı yapıyor görünerek faizciliğe ve haksız kazanca sebep olan mal ister yiyecek maddesi olsun ister gayimenkul olsun kabz öncesi satışı caiz olmayacağı gibi iktisadi anlamda da toplum maslahatına ters düşmektedir.

²³⁴ El- Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî* c. IV, s. 349.

²³⁵ Kisbet, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, s. 148.

²³⁶ Kisbet, *a.g.t.*, s. 148

4.1.5. Kabzı Gerçekleşmeyen İşlemlerin Malların Fiyatlarında Artışa Neden Olması

Kabz öncesi satışın yasaklanmasında birçok hikmet bulunmaktadır. Ancak bunun hem insanların ilgili mala olan ihtiyaçları hem de toplumun iktisadi maslahatı açısından en somut örneklerinden birisi de insanların mallara ulaşımındaki kolaylığın sağlanması olarak görülebilir. Mâlikîler gıda maddesinin kabzından önce satımı ile ilgili olarak yaptıkları açıklamaları ile aslında ilgili malın kabzı gerçekleşmediğinde satıcı dışında herhangi birinin mülkiyetine girmeyeceğinden dolayı malın al-sat yapılarak değerinin üstünde işlem görmesine neden olmasıdır. Bu da malların fiyatlarının haksız bir şekilde artışa ve insanların bu mallara ihtiyaç duydukları takdirde ulaşmalarında sıkıntıya düşmelerine sebebiyet vermektedir. Bu durumda insanların ihtiyaç duydukları malda gereksiz bir artış bu malların karaborsaya düşmesine sebep olma endişesi barındırmaktadır.²³⁷ Özellikle kabza konu mal insanların yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli olan gıda maddesi olduğunda toplum daha fazla sıkıntıya düşecek ve gıda maddelerine ulaşımında zorluk çekecektir. Aynı zamanda kabz öncesi satışın yasaklanması ilgili malın ölçümünü, taşınmasını gerektireceğinden istihdamı da destekleyerek²³⁸ ekonomik anlamda reel sektöre katkı sunmuş olacaktır.

²³⁷ Kisbet, a.g.t., s. 148

²³⁸ Kisbet, a.g.t., s. 149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KABZIN EMTİA TÜREV PİYASALARINA YANSIMALARI

1. Emtia Türev Piyasaları

Bu bölümde emtia türev işlemleri ve sözleşmelerinde fiziki teslim dediğimiz kabz olgusunun önemini açıklamaya çalışacağız. Öncelikle emtia türev piyasalarının tarihi gelişimi ve işleyişine kısaca değineceğiz. Ardından bu sözleşmelerde kabz gerçekleşmediğinde ortaya çıkan iktisadi sonuçları ele alacağız.

Emtia kavramı Arapçadaki meta lafzından türemiş olup mal anlamına gelen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Ancak günümüzde organize veya tezgâh üstü piyasalarda yapılan işlemler açısından bakıldığında işlem görebilen emtia kavramı, enerji, kıymetli metaller, diğer metaller ve mineraller, tarıma dayalı emtia, soft emtialar ve hayvansal ürünler olmak üzere belli bir mal topluluğunu ifade etmektedir.²³⁹

Geleceğe yönelik alım satım işlemlerinin yapıldığı vadeli emtia sözleşmeleri özellikle tarıma dayalı emtia fiyatlarındaki değişimin dengesiz olmasıyla şehre ulaşan çiftçiler bolluk sebebiyle ürünlerini düşük fiyattan satmak zorunda kalıyorlar, tam tersi kıtlık dönemlerinde ise aşırı fiyat artışlarıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Yahut satışı çok yapılan bir ürünü gelecek sene için çok fazla çiftçi ektiğinden ilgili ürün fazlalığından fiyatlar beklenenin altında oluyordu. Bu süreç de tarım ürünlerinin fiyatlarında dalgalanmalara sebep oluyordu.²⁴⁰ Öngörülemez olan bu risk emtia piyasalarının oluşumuna sebep olmuştur.²⁴¹ Dolayısıyla vadeli işlemlerin ilk çıkışı da emtiaya dayalı olmuştur. Bilinen ilk vadeli işlem ise üreticilerin elindeki malı vadeli almak isteyen Thales tarafından yapılmıştır.²⁴² İlk ticari borsa ise pirinç vadeli işlemlerin yapıldığı 1730'da kurulan Dojima pirinç borsasıdır.²⁴³

Vadeli işlemlere ilk konu olan varlıkların tarım ürünü olmasının temel nedenlerinden birisi de ilgili varlığın riskini alacak seviyede değişken olması, sabit

²³⁹ Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, s. 21.

²⁴⁰ Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, s. 7.

²⁴¹ Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, s. 21-22.

²⁴² Biket, "Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması," s. 151.

²⁴³ Biket, **a.g.e.**, s. 151; Ergun, "İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan Araştırması", s. 38.

olmaması durumunun ilk olarak tarım ürünlerinde gerçekleştiği içindir. Dolayısıyla fiyat değişiminin gerektirdiği iddia edilen ve buna bağlı olarak risk transferinin olması beklenen her ürün bu piyasalara konu edilir hale gelmiştir. Nitekim 1970’li yıllarda Bretton Woods²⁴⁴ sisteminin çöküşüyle sabit kurdan dalgalı kura geçilmiştir. Bu geçişle kur riski tüm piyasaları etkilemeye başlamıştır. Sürekli artan ve değişkenlik gösteren riskin kontrol altına alınması için finansal enstrümanlara yönelik sözleşmeler yapılmaya başlanmıştır.²⁴⁵ Dolayısıyla döviz kurunun sabit bir kurdan dalgalı kura geçmesi dövizli vadeli işlemlere konu varlık haline getirmiştir. Oysaki sabit kur döneminde böyle bir piyasaya ihtiyaç yoktu.²⁴⁶ Çünkü bu durumda risk yoktur. Dolayısıyla vadeli işlemlere konu edilmek istenen varlığın fiyat riskini karşı tarafa transfer etmek için bu piyasalar ortaya çıkmıştır.

Emtia vadeli işlemlerin en büyük merkezi²⁴⁷ olan ve ilk organize Futures piyasası Amerika Chicago borsasıdır.²⁴⁸ Amerika’daki bu borsaların sağladığı getiriler diğer borsaların da türev işlemlere geçişini hızlandırmıştır. Chicago borsasının daha sonra oluşturulduğu CME gruptan sonra başlıca emtia türev piyasaları şunlardır: Londra Metal Borsası, Mineapolis Tarım Borsası, Intercontinental Exchange, Avrupa Enerji Borsası, Tokyo Emtia Borsası, Hindistan Emtia Borsası ve Dalian Emtia Borsası.²⁴⁹

Emtia vadeli türev sözleşmelerinin uygulanışına baktığımızda ise şöyle örnek verebiliriz; buğday üreticisinin bu buğdayı almak isteyen kişiye ileri bir tarihte mal

²⁴⁴ Adını toplantının yapıldığı bölgeden alan Bretton Woods sistemi 2. Dünya savaşından sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bretton Woods sistemi ile hedeflenen, döviz kurlarını kısa dönemli dalgalanmalardan korumaktır. Bunun için de tüm paralar ABD dolarına, ABD doları da altına sabitlenmiştir. 1944 yılında sabit kura dayalı bu sistem 1973’ de özellikle sanayileşmiş diğer ülkelerin paralarının dalgalanmaya bırakılmasıyla sona ermiş ve Bretton Woods sistemi likidite, güvensizlik, dış denkleme, spekülasyon gibi sorunlarında baş göstermesiyle çökmüştür. Buna bağlı olarak pek çok ülke sabit kurdan esnek kur sistemine geçiş yapmıştır. (Mehmet Çetin, **“Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Genel İktisat Programı, İzmir, 2010, s. 10-15;

²⁴⁵ Koray Kalaylıdere, Hakan Aracı, Hüseyin Aktaş, “Türev ve Spot Piyasalar Arasındaki Etkileşim: VOB Üzerine Bir İnceleme” **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Ekim, 2012, s. 138.

²⁴⁶ Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, s. 7.

²⁴⁷ Bük, **Türkiye Emtia Piyasalarında Futures ve Opsiyon İşlemlerinin Uygulanabilirliği**, s. 4.

²⁴⁸ Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, s. 7.

²⁴⁹ Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, s. 34-41.

satışına dayanan bir anlaşma yaptığını düşünecek olursak üretici yani buğdayı satmak isteyen taraf fiyatlarda bir düşüş olacağını düşünerek öncesinde satış işlemini gerçekleştirmiş olur. Aksi takdirde bu düşüşten etkilenecektir. Alım pozisyonunda olan taraf ise ilgili varlığın fiyatının yükseleceği fikrinden dolayı kazanç elde etmek için bugünkü fiyattan alım gerçekleştirmektedir.²⁵⁰ Bu işlemleri ilgili malı elde etmek için değil de yalnızca aradaki fiyat farklarından kazanç sağlamayı hedefleyenler de spekülâtörlerdir.²⁵¹ Ancak burada fiyatların artması veya azalması riskinden korunan taraflar için her zaman kazanç söz konusu olmamakta; biri kazanırken diğeri kaybetmektedir (zero sum game).

Yapılan emtia türev sözleşmesinin tarafları alıcı ve satıcıdan ibaret değildir. Nitekim işlemlerin düzenlenmesi, vade tarihinde yükümlülüklerin yerine getirilmesi, faaliyetlerin etkin biçimde yapılması ve güvencenin sağlanması temel görevi olan takas merkezi bulunmaktadır.²⁵² Takas merkezi borsanın bir departmanı olarak faaliyet gösterebileceği gibi bazı borsalarda da kendi yönetimi ve personeline sahip bir takas merkezi de olabilmektedir.²⁵³ Dolayısıyla yapılan işlemlerde sorumlu taraf takas odasıdır.²⁵⁴

Yukarıda detaylarını anlattığımız emtiaya dayalı vadeli sözleşmelerin işleyişini özetleyen bir tabloda göstermeye çalışacağız:

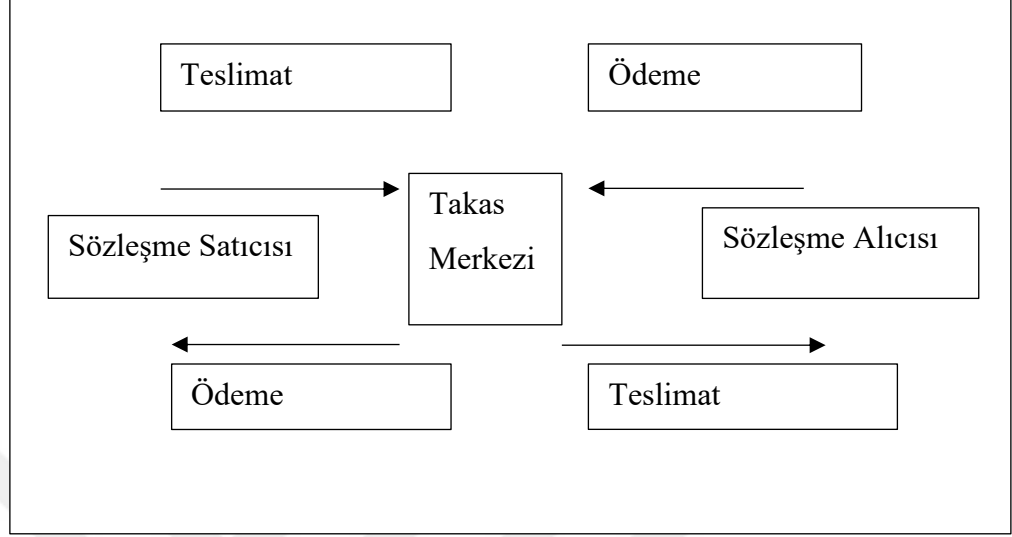
²⁵⁰ Bük, “Türkiye Emtia Piyasalarında Futures ve Opsiyon İşlemlerinin Uygulanabilirliği”, s. 3.

²⁵¹ Koy, *Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar*, s. 19.

²⁵² Bük, “Türkiye Emtia Piyasalarında Futures ve Opsiyon İşlemlerinin Uygulanabilirliği”, s. 8.

²⁵³ Bük, *a.g.e.*, s. 8.

²⁵⁴ Yapılan sözleşmede her şey takas odası garantisi altında bulunduğundan dolayı İslam hukukunda satımı yapılan malın teslim edilebilir nitelikte olması şartı, emtia vadeli sözleşmelerinde takas merkezi tarafından sağlandığı için emtia sözleşmelerinde malın teslim edilebilmesine yönelik bir garar da söz konusu olmamaktadır.

Şekil 1: Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinin İşlem Akışı

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere emtia alım satımı yapıldığında, sözleşmeyi satan taraf sözleşmeyi takas merkezine teslim eder ve ödemeyi alır. Sözleşmeyi alan taraf da sözleşmeyi takas merkezinden alır ve ödemesini yapar.

Türev piyasalar, bir diğer adıyla vadeli işlem piyasalarının iki temel fonksiyonu vardır: Risk transferi ve geleceğe yönelik fiyat oluşturmadır. Vadeli işlem piyasalarının bu fonksiyonlarıyla geleceğe ilişkin belirsizliğin ortadan kalktığı iddia edilmektedir.²⁵⁵

Emtia işlemlerinde sözleşme yapan tarafların riskten korunma, aradaki fiyat dalgalanmalarından kazanç sağlama yani spekülasyon ve arbitraj amacıyla işlemler yapılmaktadır. Fiziki teslimin çok az gerçekleşmesiyle beraber bazı sözleşmeler ise ilgili varlığı elde etme amacıyla yapılmaktadır. Amacı bakımından emtia türev sözleşmelerini şöyle izah edebiliriz:

Korunma (Hedging) Amaçlı Yapılan Emtia İşlemleri; Günümüzde emtia türev işlemlerinin yapılmasındaki temel amaç riskten korunmadır. Kişiler ileride oluşabilecek fiyat farklarından korunmak için bugünden sözleşme yaparak fiyatı

²⁵⁵ Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 34.

sabitlemeyi hedeflemektedirler. Emtia piyasalarının tarihsel gelişimlerine de baktığımızda ilk çıkış amacı tarım ürünlerinin fiyat değişikliğinin sebep olduğu riski transfer etmek, dolayısıyla riskten korunmaktır.

Günümüzde hala emtia türev işlemlerinde sözleşme yapılmasının en önemli sebeplerinden biri hedging yani riskten korunmadır. Bu korunma kısa veya uzun pozisyon olarak gerçekleştirilmektedir.

Kısa pozisyonda (short hedge) işlem yapacak olan kişi ilgili varlığın fiyatlarında herhangi bir düşüş veya talepte azalma bekliyorsa sözleşme satacaktır. Ancak uzun pozisyonda (long hedge) olan bir kişi ise ilgili varlığın fiyatında artış bekliyorsa sözleşme satın alacaktır.²⁵⁶ Bu pozisyonları kapatmak için ise ters işlem uygulanmaktadır. Vadeli işlem piyasaları da bu amaçla kurulmuştur ancak riski sıfıra indirmek mümkün değildir.²⁵⁷ Vadeli işlem piyasalarında da asıl amaç risk transferi; riskin alınıp satılmasıdır ki bu piyasaların asıl amacıdır.²⁵⁸

Emtia türev işlemlerinde hedging amaçlı yapılan işlemlerin spekülörlerin yaptıkları işlemlerden farkı ise riskten korunma yapacak olan taraf önceden var olan riski azaltmak için alım veya satım yapmaktadır.²⁵⁹ Burada spekülör ise riski devralan kişidir. Dolayısıyla türev piyasaların temel amacı risk transferi olduğundan temel aktörleri de spekülörlerdir.²⁶⁰

Bu işlemlerde genel itibariyle emtianın kabzı gerçekleşmez ancak yukarıda bahsettiğimiz üzere türev sözleşmeler tarihte ilk çıktığı zamanlarda temin edilecek olan emtianın kabzının gelecekte yapılabilmesine yönelik olarak gerçekleşmiştir.²⁶¹ Bundan hareketle emtianın dayanak varlık olarak kabul edildiği türev işlemler başlangıç ve işlemin amacı itibariyle ilgili varlığın teslim alınmasına yönelik

²⁵⁶ Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, s. 60.

²⁵⁷ Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 187.

²⁵⁸ Cetin Ciner, **Hedging or Speculation in Derivative Markets: The Case of Energy Futures Contracts**, Applied Financial Economics Letters, 2, y.y., 2006, s. 189.

²⁵⁹ Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, s. 74.

²⁶⁰ Erol, **Futures Piyasaları: Teori ve Pratik**, s. 8.

²⁶¹ Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, s. 22.

işlemlerdir. Ancak bugün fiziki teslimle sonuçlanan sözleşmelerin bile bu piyasalarda işlem görmesinin sebebi riskten korunmadır.

Günümüzde ise emtianın dayanak varlık olarak kullanıldığı işlemlerde emtiayı gerek üreten gerek temin etmek isteyen taraf ilgili varlığı vade tarihi geldiğinde ilgili depodan alabileceği şekilde sözleşme yapılmaktadır. Örneğin Anadolu Kırmızı Buğdayı bizzat temin etme amaçlı, yani fiziksel teslimat esaslı sözleşmeler yapılabilmektedir. Emtianın teslimi ise ELÜS (Elektronik Ürün Senedi) ile gerçekleşmektedir.²⁶² Ancak kabzla sonuçlanan işlemler bugün %3 civarındadır.²⁶³

1.1. Kabz Açısından Emtia Türev İşlemleri

Literatürde genel olarak türev işlemler mala dayalı türev araç sözleşmeleri ve malî türev araç sözleşmeleri olarak sınıflandırılmış olsa da konumuz açısından fiziki teslimle sonuçlanan ve fiziki teslim ile sonuçlanmayan işlemler olarak sınıflandırmak da mümkündür.

Emtia vadeli işlem sözleşmelerini sözleşme konusunun teslimi (uzlaşma şekli) açısından incelediğimizde bu işlemler vade gününde istenildiği takdirde dayanak varlığın kendisinin teslim edilmesiyle (fiziki teslimatla) sonuçlanabildiği gibi, fiziki teslim gerçekleşmeden nakdi teslimatla da sonuçlanabilmektedir.²⁶⁴

Günümüzde ise emtia üzerine yapılan türev işlemlerin yalnızca %3'ü fiziki teslimatla sonuçlanmaktadır. Geri kalan çoğunluk ise fiziki teslim yapılmadan vade günü nakdi uzlaşma veya ters işlemle kapatılarak sonuçlandırılmaktadır. Çünkü bu işlemlerde asıl amaç fiziki teslimat değil riskten korunma yani gelecekteki fiyatı sabitlemektir.²⁶⁵ Bu da göstermektedir ki gerçek mal alım satım işlemi %3 oranında gerçekleşirken spekülasyon ve korunma amaçlı işlemler %97 gibi büyük bir oranda gerçekleşmektedir. Bu da bu piyasalarda dolaşan paranın emtia karşılığının sadece %3

²⁶² <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/323/emtia-vadeli-islem-sozlesmeleri>, 23/05/2021.

²⁶³ Aydın, “Tarımsal Ürünlere Dayalı Vadeli İşlemlerin (Futures) İslam Hukukuna uygun Olarak Yeniden yapılandırılması”, s. 1423.

²⁶⁴ Koy, **Türev Piyasalar: Emtia Türevleri, Opsiyonlar, Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar** s. 53.

²⁶⁵ Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası, **Türev Araçlar Lisanslama Rehberi**, Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş., Ekim, 2012, s. 75

oranında olduğunu göstermektedir.²⁶⁶ Yapılan araştırmalarda bu piyasalarda işlem yapanların ve bu piyasalarda asıl hakimiyet sağlayanların da riskten korunma sağlayanlar (hedgers) olduğuna işaret edilmektedir.²⁶⁷ Bu durum ise emtia türev işlemlerinin reel ekonomideki yerinin oldukça az olduğunu göstermektedir.

1.1.1. Kabzın Gerçekleştiği Emtia Türev İşlemleri

Emtia alım satımında gerçekleştirilen işlemlerde istenildiği takdirde peşin olarak kabz (fiziki teslimat) gerçekleşmektedir. Bu tür işlemlere spot adı verilmektedir. Spot piyasalarda işlemler para veya mal takasının aynı anda veya birkaç gün içerisinde gerçekleştiği işlemlerdir.²⁶⁸ Piyasa üyeleri takas odasına işleme konu varlığın müşteri tarafından satın alınacağını haber verir. Kısa pozisyonu olan taraf yanı satıcı teslim etmeye hazır olduğunda, borsaya teslim etme niyetini bildirir. Bu bildirim, teslim edilecek varlığın derecesi ve teslim yeri ile ilgili olarak yaptığı seçimleri belirtir.²⁶⁹ Bugüne “the notice of intention day” (niyet bildirim günü) denilmektedir. İkinci gün yani niyet bildirim gününü takip eden pozisyon gününde takas odası müşteriye işleme konu varlığı teslim edeceğini haber verir. Son gün olan üçüncü gün ise teslim etme işlemi gerçekleşmektedir.²⁷⁰ Bir kısım alim bu gecikmenin kabz şartına uymayacağını belirtmişlerdir. Ancak kabzın hesaben hemen gerçekleştiğini kabul edenler bu işlemi kabz açısından geçerli saymışlardır çünkü piyasa örfüne göre de işlem kabz şartındaki maksadı karşılamaktadır.²⁷¹ Dolayısıyla spot piyasalarda gerçek bir ürün o anki fiyat üzerinden alınmaktadır. Kabz ise çok kısa bir süre içerisinde gerçekleşmektedir.²⁷² Teslimatın birkaç iş günü gecikmesi ise bu işlemin peşin olma vasfını etkilememektedir²⁷³.

²⁶⁶ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açından İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s.189.

²⁶⁷ Ciner, **Hedging or Speculation in Derivative Markets: The Case of Energy Futures Contracts**, s. 189.

²⁶⁸ Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 11.

²⁶⁹ Hull, **Options, Futures and Other Derivatives**, s. 26.

²⁷⁰ Durmuş, **Fıkhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, s. 70.

²⁷¹ Durmuş, **a.g.e.**, s. 43-46.

²⁷² Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş., **Türev Araçlar Lisanslama Rehberi**, s. 13-15.

²⁷³ AAOIFI, s. 534.

Spot işlemler taraflar arasında gerçekleşir ve bir garanti altında değildir. Emtia alım satımları istenildiğinde spot olarak gerçekleştirilebilir ve spot işlemler daha çok tezgâh üstü piyasalarda işlem görmektedir.

Her ne kadar kabzla sonuçlanan piyasalar, spot piyasalar olarak tanımlansa da vadeli işlem piyasalarında da vade sonu kabz, istendiği takdirde vade gününde mümkün olabilmektedir. Spot piyasalarda bu işlemler aynı anda veya birkaç gün içerisinde gerçekleştirilirken vadeli işlem piyasalarında her iki bedelin de tesliminin ileri bir tarihte olduğu bilinmektedir.²⁷⁴ Örneğin bugün fiziksel olarak bir tarım ürünü almak isteyen şirketler veya tüccarlar bu ürünü peşin olarak hemen teslim almak istiyorsa spot piyasadan ürünü temin edebilmektedir. Dolayısıyla teslimin gerçekleştiği bu piyasalar reel ekonomiye de katkı sağlamaktadırlar. Ancak vadeli olarak yapmak isterse bu alım satımı günümüzde tarımsal emtia Türb aracılığıyla gerçekleştirir. Bugün fiziki olarak tarım ürünü almak isteyen kişi Türb’den işlemlerini yapar ve aldığı ürüne karşılık Elüs alır. Bunu yatırım amaçlı alabileceği gibi istediği takdirde Elüs miktarına göre fiziki olarak da vade zamanında teslim alabilme imkanına sahiptir.

1.1.2. Kabzın Gerçekleşmediği Emtia Türev İşlemleri

Emtia türev piyasalarında dayanak varlık enerji, kıymetli metaller, diğer metaller, tarıma dayalı emtialar, soft emtialar ve hayvansal ürünler olabilir. Bu ürünler organize piyasalar dediğimiz borsada alınıp satılarak işlem görürler. Fiziki teslimin gerçekleşmediği durumlarda kişi ilgili dayanak varlığı ileri bir tarihte belli bir fiyattan almak üzere bugünden anlaşılır ve malın alım satımı yapılır. Malın teslimi ve karşılığı olan ücretin tahsili de ilgili vade tarihinde gerçekleşir.

Mal vadeli işlem sözleşmeleri organize borsalarda, yönetimlerin gözetiminde yapılır. Vadeli piyasadan –örneğin- üç ay vadeli bir mal alım veya satım sözleşmesi yapan kişi üç aylık vadenin dolmasını beklemek zorunda değildir. Bu kişi vade

²⁷⁴ Aytaç Dikmen, “Türkiye’de Vadeli İşlemler Piyasasının Gelişimi Perspektifinde Hisse Senedi Endeks Vadeli İşlem Sözleşmelerinin Gelişimi ve Spot Piyasa ile Etkileşimi”, **Sermaye Piyasası Kurulu Piyasa Gözetim ve Düzenleme Dairesi**, Ankara, 2008, s. 1.

içerisinde ters işlemle sözleşmeyi kapatabilir. Piyasanın bu özelliğinden dolayı sözleşmeler, ilgili malın teslim tarihi gelmeden önce birçok kez alınıp satılırlar.

Kabzın gerçekleşmediği sözleşmelerde dayanak varlığın vade sonunda teslim edilmemesi halinde ya vade sonunda nakdi uzlaşma ya da vadeden önce ters işlemle kapatılmasıyla sonuçlanmaktadır.

1.1.2.1. Nakdi Mutabakat ile Sonlandırılan İşlemler

Emtia türev sözleşmelerinde teslimat fiziki gerçekleşebildiği gibi nakdi mutabakat ile de sonuçlanabilmektedir. Nakdi mutabakat ile sonuçlanan işlemlerde fiziki teslim yani kabz gerçekleşmez. Sadece son uzlaşma fiyatı üzerinden alım satım yapanlar arasındaki kazanç veya kayıp hesaplanıp ödemeler yapılarak hesap kapatılır.²⁷⁵

1.1.2.2. Ters İşlemle Kapatılan Sözleşmeler

Emtia türev sözleşmelerinde son işlem günü yapılan nakdi mutabakattan önce istenildiği takdirde sözleşme ters işlemle de kapatılabilmektedir. Burada kısa pozisyonda olan kişi uzun pozisyon olarak, uzun pozisyon alan kişi kısa pozisyon olarak ters işlem yapılmaktadır. Aracı kurumlara verilen ücretler dışında bir masraf olmadığından maliyeti daha düşüktür.²⁷⁶ Bu nedenle de daha çok tercih edilmektedir. Dolayısıyla ters işlemle hesabın kapatılması aslında ilgili emtianın kabz edilmeden sürekli el değiştirdiği işlemlerdir.

1.1.3. Kabza Başvurulmamasının Gerekçeleri

Kabzın gerçekleşmediği türev sözleşmeler için en yaygın iki avantajdan söz edildiğini ifade etmiştik. Bunlar; risk ve fiyat bulmadır.²⁷⁷ Risk, türev piyasalarının en önemli araçlarından biridir. Bu yüzden türev piyasalarda riski yok etmek emtianın

²⁷⁵ Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 77-78.

²⁷⁶ Durmuş, Fıkıhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri, s. 69.

²⁷⁷ El-Bashir, el-Amine, İslami Finansta Risk Yönetimi: Emtia Piyasalarındaki Türev Ürünler Üzerine bir İnceleme, s. 163.

kabzı olmaksızın risk transferinin²⁷⁸ gerçekleşmesiyledir. Bunun yanı sıra ilgili emtianın depolamadan kaynaklanan pazarlama sorunu²⁷⁹ ve depolama, nakil gibi masrafların olmaması da avantajlar arasında sayılmaktadır. Şöyle ki; emtia türev sözleşmelerinde fiziki teslimat oranı oldukça azdır. Bunun asıl nedeni emtia alım satımı yapmaktan ziyade aradaki fiyat değişimlerinden kazanç sağlamayı hedeflemektir. Dolayısıyla emtia türev sözleşmelerinde kabz yani fiziki teslim yapılmaması, beraberinde birtakım olumlu etkiler ve kolaylıklar sağladığı iddia edilmektedir. Bunlar: Nakil, depolama masraflarının olmaması, piyasaya likidite sağlaması ve işlemlerin hızlı gerçekleşmesidir.

1.1.3.1. Nakil, Depolama vb. Masrafların Olmaması

Usulüne uygun ve kabzla sonuçlanan bir alım satım akdinde emtianın taşınması, depolanması, depo masrafı vb. masrafları olmaktadır. Ancak fiziki teslimle sonuçlanmayan türev işlemler masraflar sadece aracı kurumlara ödenenler olduğundan ve kabz yapıldığı takdirde nakil masrafları, depolama, sigortalama masrafları olduğundan kişilerin spot piyasalarda fiziki olarak yatırım yapmalarını engellemektedir. Aynı zamanda bu zahmetlerden dolayı fiziki olarak alınıp satılan emtia üzerinden spekülasyon kazanç sağlamak çok zor ve engelleri olan bir işlemdir.²⁸⁰

Ancak emtianın fiziki teslimi söz konusu olduğunda, teslim almak genellikle hemen ödeme karşılığında bir depo makbuzu ile gerçekleşir. Daha sonra teslimatı alan taraf tüm depolama maliyetlerinden sorumludur.²⁸¹ Bu masrafların olmaması dolayısıyla kazancın da daha yüksek olacağından fiziki teslimin yapılmadığı işlemler daha çok tercih edilmektedir.

²⁷⁸ Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 156.

²⁷⁹ Hacıoğlu, a.g.t., s. 154.

²⁸⁰ Biket, “Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması”, s. 130.

²⁸¹ Hull, *Options, Futures and Other Derivatives*, s. 38; Ciner, *Hedging or Speculation in Derivative Markets: The Case of Energy Futures Contracts*, s. 189.

1.1.3.2. Piyasaya Likidite Sağlaması

Kabzla yani fiziki teslimle sonuçlanmayan emtia türev işlemlerinin likiditeye katkı sağladığı iddia edilmiştir. Emtianın kabzı yapılmadığından dolayı kolayca nakde çevrilebilecek ve satışının yapılabileceği ifade edilmektedir. Emtia türev işlemlerinin spekülatif amaçlı işlemler olduğuna ve amacın emtiayı kabzederek onda bir tasarrufta bulunma değil aksine oluşan riskten ve riskin naklinden kazanç sağlanması olduğuna daha önce değinmiştik. Spekülatif işlemlerin ise likiditeyi artırıcı etki yaptıkları söylenmektedir. Bundan hareketle az bir tutarla büyük tutarlarda işlemler yapılabilmektedir.²⁸² Ancak bu durum ilgili varlığın miktarının piyasada gerçekleşen işlemlerle örtüşmediği sonucunu doğurmaktadır.²⁸³ Buna ek olarak spot piyasadaki fiyat oluşumuna da etkisi olduğuna yönelik olumlu yönleri olduğu ifade edilmektedir.²⁸⁴ Ancak bu durumun olumlu bir etki olup olmadığına daha sonra değineceğiz.

1.1.3.3. İşlemlerin Kolay ve Hızlı Gerçekleşmesi

Kabzın gerçekleşmemesi işlemlerin daha hızlı yapılmasına neden olmaktadır. Teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle piyasalarda gerek yurtiçi gerek uluslararası işlemlerde büyük kolaylıklar meydana gelmiştir. Ayrıca işlemlerin kolay yapılabiliyor olmasından dolayı büyük iş anlaşmalarının yapıldığı tek pazar/piyasa olduğu iddia edilmektedir.²⁸⁵ Kabz ile sonuçlanmayan bu işlemler bilgisayar ortamında sadece birkaç saniye ile gerçekleşmekte ve alım satım işlemi kısa sürelerde sonuçlanabilmektedir.

²⁸² Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 154.

²⁸³ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s. 191.

²⁸⁴ Yücel Ayırcay, “Türev Piyasaların Gelişmekte Olan Piyasalara Olası Etkileri”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 5, 2003, s. 2.

²⁸⁵ El-Bashir, El-Amine, **İslami Finasta Risk Yönetimi: Emtia Piyasalarındaki Türev Ürünler Üzerine bir İnceleme**, s. 163.

1.1.4. Kabz Gerçekleşmeyen Emtia Türev İşlemlerinin İktisadi Sonuçları

Emtia türev işlemlerinin yapısını şimdiye kadar izah etmeye çalıştık. Bu kısımda ise kabzedilmeyen yani fiziki teslimi yapılmayan bu işlemlerin iktisadi bakımdan ne anlam ifade ettiğini ve nasıl sonuçlara sebebiyet verdiğini izah etmeye çalışacağız.

1.1.4.1. Reel Ekonomiye Katkısı Bakımından

Türev piyasalarda amaç risk transferidir.²⁸⁶ Bu risk paylaşımında ise amaç riskin tek bir tarafa devredilmesidir. Bu sebeple bunu yapamayan taraf yani risk faktörünü başkasına devretmek isteyen taraf kendisi üretim vb. işlerle uğraşırken riski üstlenen taraf sırf bu üstlendiği riskten dolayı kazanç sağlamaktadır. Bu piyasalarda amaç gerçek ticari bir mübadele değil, aksine yapay bir değişimdir. Dolayısıyla gerçek anlamda mal transferini hedefleyen ve kabz ile sonuçlanan gerçek değişimler ise türevlerin tanımına uymamaktadır.²⁸⁷ Bundan hareketle kabz ile sonuçlanmayan emtia türevleri mal alım satımı olarak değerlendirilmez. Çünkü alım satım (bey') akdinin gerektirdiklerinden olan mülkiyetin nakli (kabz) söz konusu değildir. Risk, mülkiyetten ayrıştığı için sadece risk ticareti yapılmış olmaktadır.²⁸⁸ İslam hukukunda ise riskin hangi sınırlarda olacağı belirlenmiştir; ticari işlemlerin yürütülebileceği kadar risk gereklidir. Riskin sıfıra indirilmesi faize, malın riskten ayrıştırılması yani kabzın gerçekleşmemesi dolayısıyla risk transferinin yapılması ise kumara sebebiyet vermekte ve her ikisi de ekonomik anlamda olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır.

Türev piyasaların, elde edilen fonların yatırıma dönüştürülmesine yardımcı olacağı gibi faydaları iddia edilmekte²⁸⁹ olsa da esasen bu piyasalar gerçek bir üretimi teşvik etmemekte bilakis reel ekonomiye yönlendirilecek paranın kolay yoldan bu piyasalarda kişiler arasında dolaşıma sebep olmaktadır. Depoda bulunan emtianın herhangi bir fiziki teslimi/kabzı gerçekleşmeksizin el değiştirmesi ekonomik anlamda hiçbir katma değeri olmayan bir işlem haline gelmektedir. Tıpkı kumarda olduğu gibi

²⁸⁶ Sami Suwailem, **Hedging In Islamic Finance**, Publications of Islamic Development Bank, 10, 2006, s. 27.

²⁸⁷ Suwailem, **a.g.e.**, s. 41.

²⁸⁸ Suwailem, **a.g.e.**, s. 42.

²⁸⁹ Ayriçay, "Türev Piyasaların Gelişmekte Olan Piyasalara Olası Etkileri", s. 4.

insanlığın herhangi bir ihtiyacını gidermeye yönelik olmayan bir işlem olduğu gibi paranın haksızca taraflar arasında aktarımına sebep olmaktadır. Bu da servetin sadece belli kesimlere aktarılmasına ve belli kesimlerin de fakirleşmesine neden olmaktadır. Nitekim kabz gerçekleşmeyen emtia ürünlerinin alınıp satılmasında da işlem, emtia üzerinden bahis yapılmasına dönmekte bu da işlemin ekonomiye getirileri ve götürülerine bakıldığında kumardan bir farkı olmadığı ve götürülerinin daha çok olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce söylediğimiz üzere emtia fiyatlarının, türev piyasalar yani kabz ile sonuçlanmayan sözleşmelerden etkilenmesiyle meydana gelen fiyatlarda artış, üretimde azalma ve maliyetlerin çoğalması, istihdamı da olumsuz etkilemektedir.²⁹⁰ İstihdamın olumsuz etkilenmesi ise yalnızca üretim azalacağından değildir. İşlemler kabz ile sonuçlanmadığı için alım satımın sonucunda olması gereken taşıma, depolama gibi masrafların azalması da istihdamı olumsuz etkileyen faktörlerden biri haline gelmektedir.

Paradan para kazanma amacıyla yapılan ve reel ekonomiye katkısı bulunmayan bu işlemlere bakış açımız, müslümanların sırf para kazanma amacı gütmemesinin müslümanca bir bakış açısına uygun olmadığını, aksine para kazanmanın üretime katılarak ve aynı zamanda bir katma değer üreterek reel ekonomiye katkıda bulunarak olması gerektiği olabilir. Doğal olarak bu işlemlerin reel olarak bir getiriye sahip olmadığı ve dolayısıyla mevcut getirinin de yanıltıcı ve yalnızca belli kimselerden belli kimselere aktarılan bir getiri olduğu açıktır.

1.1.4.1.1. Emtianın Türevleşmesi

Emtia türev sözleşmelerinin reel ekonomiye katkı sağlamamasının en temel nedeni türev sözleşmelerdeki dayanak varlığın -kabz edilmediğinden dolayı- türevleşmesi yani finansallaşması ve somut bir varlık olmamasıdır.

Türev ürünler değeri; hisse senetleri, tahviller, yabancı para, faiz ve emtia gibi finansal ürünlere bağlı olan ve bu ürünlerden türetilen finansal araçlardır.²⁹¹ Ancak

²⁹⁰ Meral Karadağ, “Emtia Piyasalarında Fiyat Hareketleri ve Ekonomik Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Adana, 2019, s. 66.

²⁹¹ Sevil Yıldırım, “Türk Bankacılık Sektöründe Kullanılan Finansal Türev Araçlar ve 2008 Küresel Krizinde Türev Araçların Rolü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal

borsada yapılan emtia türev işlemlerinde hem mal vadeli hem de mal türev sözleşmeleri birlikte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yapılan sözleşmede gerçek bir emtia üzerine mi yoksa soyut bir varlık üzerine mi sözleşme yapıldığı net değildir.²⁹² Çünkü işlem her ikisi için de yapılmakta ayrıca biriyle başlanıp diğeriyle devam edilebilir niteliktedir.²⁹³ Bundan hareketle sözleşmeyi kabz açısından ele aldığımızda, kabz gerçekleşmeyen bir işlemde türev bir ürün alınmış olmakta bu durumda da gerçek bir mal değil o malın değerinden türetilen bir finansal araç alım satımı yapılmaktadır. Bu sebeple işlem fıkıhta kastedilen alım satımdan uzak bir işlem haline gelmektedir.

Türev piyasaların ortaya çıkışıyla emtianın diğer finansal ürünler gibi giderek finansallaştığı bir döneme girilmiştir. Emtia finansallaşması ise kastedilen, yatırımcıların bu piyasalara yaptıkları büyük yatırımlar ile emtiada yaşanan oynaklığın ve fiyat artışının yaşanmasıdır.²⁹⁴ Nitekim emtia yatırımlarında kullanılan endeksler emtianın finansallaşmasını giderek artırmış²⁹⁵ ve piyasada yanlış bilgi aktarımı oluşmaya başlamıştır.²⁹⁶

Kabz ile sonuçlanmayan emtianın alım satımı da bizzat emtia alım satımı değil; emtianın değerinden türetilen bir türev varlığın yani soyut/hayali bir ürünün satımı söz konusu olmaktadır.²⁹⁷ Gerçek mal satışının yapılmadığı bir işlemde ise ileride değerinin düşeceği veya yükseleceği beklentisi ile bugünden sınırsız alım satım yapabilmek mümkün hale gelmektedir. Bu durum piyasanın beklentilerini etkileyeceğinden dolayı paranın dolaşım hızını arttırarak reelde de mal fiyatlarını etkilemektedir.²⁹⁸ Emtianın gerçek fiyatlarının bu denli etkilenmesi ise üretim

Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finansal Piyasalar ve Yatırım Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 1.

²⁹² Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s.186.

²⁹³ Bayındır, **a.g.m.**, s.186.

²⁹⁴ Beyza Mina Ordu Akkaya, “Emtia Finansallaşmasına Borsa İstanbul ve Petrol Bağintısı Açısından Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 75. No: 2, Ankara, 2020, s. 693.

²⁹⁵ Caner Ekizceleroğlu, “Emtia Piyasalarında Finansallaşma ve Kartelleşme Eğilimleri”, y.y., 2017, s. 468.

²⁹⁶ Ekizceleroğlu, **a.g.e.**, y.y., 2017, s. 468.

²⁹⁷ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s.189.

²⁹⁸ Cemile Şahin “Türev Piyasalarının 2008 Küresel Finansal Kriz ve Sonrasındaki Performansları” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2018, s. 75.

maliyetlerinin artması, üretimin de azalmasına sebep olmaktadır.²⁹⁹ Dolayısıyla ilk bölümde ele almış olduğumuz kabzı gerçekleşmeyen ürünün fiyatlarında oynaklık yaşanması burada da gündeme gelmektedir.

Emtianın fiziki piyasalarda alınıp satılırken türev piyasalarda menkul kıymet niteliğinde olması³⁰⁰ finansallaştığının bir göstergesidir. Nitekim insanların emtia kontratlarına ilgi göstermesi bu kontratların getirilerinin hisse senedi ve bonoların getirileri ile benzer olduğunun fark edilmesiyle artmıştır.³⁰¹ Burada yapılan kontrat satışı ile emtia satışı değil finansal bir ürün hatta onun da ötesinde türev piyasalarda hayali bir ürün satışı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla emtianın kabzedilmeksizin alınıp satılmasıyla soyut bir varlığın satışı gündemde olacağından yapılan bu işlemde emtianın türevleşmesi gündeme gelmektedir. Bu haliyle emtia türevlerini finansal türev ürünlerinden ayırmak da zorlaşmaktadır. Nitekim fiziki teslim konu olmayan ilgili emtianın miktarının organize piyasalarda standartlaştırılması da emtianın finansallaştığının ve türevleştiğinin bir göstergesidir. Bu finansallaşma ise faizciliğin de önü açılmaktadır. Bu sebeple kanaatimizce finansal türev ürünlerin piyasalarda sebep olduğu kırılganlığa³⁰² emtia türev işlemleri de sebep olarak gösterilebilir.

1.1.4.1.2. İşlemin Spekülatif Niteliğe Dönüşmesi

Kabz ile sonuçlanmayan emtia türev sözleşmelerin reel ekonomiye katkı sağlamamasının diğer nedeni ise türev sözleşmelerdeki kazancın spekülatif nitelikli olmasıdır.

Emtia Türev işlemleri ve dolayısıyla türev işlemlerde asıl amaç riskten korunma ve fiyat sabitlemek³⁰³ olduğuna daha önce değinmiştik. Ancak türev sözleşmeler buna ek olarak başka amaçlarla da kullanılabilir. Bu amaçların başında da yüksek

²⁹⁹ Karadağ, “Emtia Piyasalarında Fiyat Hareketleri ve Ekonomik Etkileri”, s. 66.

³⁰⁰ Bilet, “Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması”, s. 6.

³⁰¹ Ekizceleroğlu, “Emtia Piyasalarında Finansallaşma ve Kartelleşme Eğilimleri”, y.y., 2017, s. 468; Ordu Akkaya, “Emtia Finansallaşmasına Borsa İstanbul ve Petrol Bağıntısı Açısından Bir Bakış”, s. 693.

³⁰² Şahin, “Türev Piyasalarının 2008 Küresel Finansal Kriz ve Sonrasındaki Performansları”, s. 79.

³⁰³ Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 34.

getiri beklentisiyle spekülâtif işlemlerden kazanç elde etmek gelmektedir. Spekülâtörler ilgili emtiadan kazanç sağlamak için emtia üzerine yazılan vadeli işlem kontratlarını kullanırlar. Böylelikle emtia artık kabz edilmediğinden dolayı finansal bir ürün haline gelmiş olmakta ve spekülâtif işlemlere daha açık hale gelmektedir.³⁰⁴ Dolayısıyla spekülasyon, ürünlerin fiyatlarında oynaklığa sebep olmakta ve buna bağlı olarak da ürünlerin arz ve taleplerini etkilemektedir.³⁰⁵ Aynı zamanda fiyatlardaki oynaklığın olağan dışı artması ve üreticilerin riskten korunma maliyetlerinin yükselmesi sonucunu doğurmaktadır.³⁰⁶ Bunlar olumsuz ekonomik beklentilere sebep olduğu gibi³⁰⁷ dolaylı olarak manipülâtif etkiler de meydana getirmektedir. ABD mahkemelerinde alınan bazı kararlarda da emtia türev ürünlerinin manipülâtif işlemler olduğuna karar verilmiştir.³⁰⁸

Emtia türev ürünlerinin kabzı şart koşulduğunda ise ürünün gerçek değerinde aşırı oynaklığın önüne geçilmiş olmaktadır. Çünkü emtia fiyatlarındaki artış ve oynaklık özellikle 2002'den beri yaşanmaktadır. Bu fiyat artışları gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere ekonomilerin kırılganlığını arttırmıştır.³⁰⁹ Bu sebeple işlemlerin kabz ile sonuçlanması spekülasyona dayalı kazanç ve manipülasyonları da engellenmiş olmaktadır. Normal şartlarda arz ve talep ile belirlenen emtia fiyatları artık -fiziki teslim şartı olmamasından da kaynaklanarak- finansal piyasalarda belirlenmeye başlanmıştır.³¹⁰ Bu durum da reel ekonomiyi etkilemekte ve fiziki yatırımların yapılmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim İslam, fiyatları arttırmaya yönelik spekülasyona dayalı kazanç yerine reel yatırımlardan gelir elde edilmesini

³⁰⁴ Biket, “Yatırım Bankalarında Emtiaya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması”, s. 130.

³⁰⁵ Erhan Yücel, “Türev Ürünlerin Manipülasyon Aracı Olarak Kullanılması ve Bağımsız Denetim Sorunları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Denetim, İstanbul, 2015, s. 106

³⁰⁶ Yücel, a.g.t., s. 106.

³⁰⁷ Cengiz Kallek, “Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesi’ Başlıklı Tebliğin Müzakeresi”, **II. Uluslararası İslam Ticaret Kongresi “Günümüzdeki Meseleler**, ed: Mehmet Bayyigit, Konya Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya, 2016, s. 993.

³⁰⁸ Yücel, **Türev Ürünlerin Manipülasyon Aracı Olarak Kullanılması ve Bağımsız Denetim Sorunları**, s. 109.

³⁰⁹ Karadağ, “Emtia Piyasalarında Fiyat Hareketleri ve Ekonomik Etkileri”, s. 62.

³¹⁰ Emre Akanak, “XXI. Yüzyıl Spekülasyon & Manipülasyon Uygulamaları”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Finansman, Ankara, 2013, s. 230.

amaçlamakta³¹¹ ve spekülasyonu da bir çeşit kumar olarak görmektedir.³¹² Fiziki teslimin gerçekleşmesiyle piyasalarda reelde karşılığı bulunmayan işlemlerden kaçınılmış olunacaktır. İktisadi büyüme için üretim ve yatırım gerekli iken türev ürünler ayrı bir sektör haline gelerek sadece spekülasyon amaçlı kullanılagelmeye başlamıştır.³¹³ Bu haliyle finans, üretimden ayrıştırılan, somut bir fayda sağlamayan ve katma değer içermeyen bir kavram haline gelmiş olacaktır.

1.1.4.1.3. İşlemin Kumar Nitelikli Olması

Emtia türev sözleşmelerin reel ekonomiye katkı sağlamamasının bir nedeni olarak türev sözleşmelerdeki kazancın spekülatif nitelikli olduğundan kaynaklandığını ifade ettik. Bu kısımda ise spekülatif işlemlerin kumar nitelikli olduğuna ve kumar niteliğinde olan işlemlerin de reel ekonomiye katkısı olmadığını bilakis zararı olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Mutlaka bir tarafın kazanıp diğer tarafın kaybetmesi temeli üzerine kurulu olan ve sözleşmeye konu edilebilecek herhangi bir malın mevcut olmadığı bu sözleşmeleri kumara benzetmek yanlış olmayacaktır. Bu sözleşmelerde emtia her ne kadar türev mal, türev ürün gibi malı veya bir varlıkla ilgili şeylerle adlandırılrsa da gerçekte o bir risktir.³¹⁴ Nitekim emtianın kabzı ile sonuçlanmayan türev piyasalar ikinci derece bahis olarak görülmektedir.³¹⁵ Kanunda da görüntü itibariyle alım satım işlemi olan vadeli işlem sözleşmelerinin kumar olarak nitelendirilmesi söz konusudur.³¹⁶ Çünkü fiziki teslimin yapılmaması bu sonucu doğurmaktadır. Bundan hareketle 1939 yılına

³¹¹ İrfan Ersin, **Finansal İktisat**, ed. Hasan Dinçer, Serhat Yüksel, Orion Kitabevi, s. 565.

³¹² Şakir Sakarya, Hilmi Tunahan Akkuş, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (2), 2018, s. 284.

³¹³ Sakarya, Akkuş, **a.g.e.**, s. 296

³¹⁴ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhi Açidan İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s. 196; Hacıoğlu, “Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlemler Piyasalarında Risk Yönetimi”, s. 154.

³¹⁵ Sakarya, Akkuş, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, s. 277-278.

³¹⁶ Doğan, “Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış”, s. 81.

kadar geçen dönemde İsviçre hukukunda da kabz ile sonuçlanmayan yalnızca nakdi uzlaşmanın yapıldığı vadeli işlem sözleşmeleri kumar olarak nitelendirilmiştir.³¹⁷

İşlemin kumar niteliği taşıması ise şöyle izah edilebilir: Emtia türev piyasalarında bir tarafın kesin kaybettiği diğer tarafın kesin kazandığı (zero sum game), mal alım satımı olmaksızın riskin transferi dediğimiz risk satışı bu işlemlerin kumar niteliği taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla bu işlemler ne üretime ne de dolaşıma herhangi bir katkı sağlamamaktadır.³¹⁸ Türev ürünlerde önemli bir kavram olan risk kavramının azaltılmaya çalışılırken neden olduğu bazı olumsuzluklar da mevcuttur; riskten korunmanın hedeflendiği bu ürünlerde finansal risklere karşı, emtia yatırımlarının riskten korunma amacıyla kullanılması, aslında riski azaltan değil artıran bir unsurdur.³¹⁹ Şöyle ki; riskten korunmak için emtiaların kullanılması emtia fiyatlarını spekülâtif hale getirmekte, bu da emtiadaki riski ve üreticilerin de üretim maliyetlerini artırmakta³²⁰ ve fiyatlar arttığı için de risk daha da artmaktadır. Ancak kabz gerçekleştiğinde asıl amaç olan malın alım satımı gerçekleşmiş ve riski artıran unsurlar devre dışı kalmış olacaktır.

Spekülasyonlar kumara neden olduğu için spekülâtif faaliyetlerin engellenmeye çalışılması görüşünün temelinde ise spekülâtif bir eylemin gerçek bir yatırım olmaması vardır. Şöyle ki, üretim veya tüketim faaliyetleri fiziki teslimle yani kabzla sonuçlandığından bunlar gerçek ekonomik faaliyet olmakta ve bunlara baktığımızda bu işlemler reel ekonomide karşılığı olan ve piyasaya olumlu etkileri olan eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa kabzın gerçekleşmediği dolayısıyla spekülasyona dayanan işlemlere baktığımızda ise ticareti yapılan ürünler tüketilmemekte ve tüketim olmadığı için de spekülâtif alım satımların üretimle ilgili olumlu bir etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla spekülâtif işlemler tıpkı kumarda olduğu gibi bir tarafın kazanması diğer tarafın kaybetmesi ile sonuçlanmakta, sermayenin bir taraftan bir

³¹⁷ Doğan, **a.g.t.**, s. 82.

³¹⁸ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açıdan İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s. 199.

³¹⁹ Suwailem, **Hedging İn İslamic Finance**, s. 47;

³²⁰ Ekizceleroğlu, “Emtia Piyasalarında Finansallaşma ve Kartelleşme Eğilimleri”, s. 471.

tarafa geçişinden öteye geçmemekte ve ortaya sıfır sonuçlu/toplamlı (zero sum game) bir işlem çıkmaktadır.

1.1.4.2.Finansal Krizlere Yol Açması Bakımından

Bretton Woods sisteminin çöküşüyle artık paranın altına endekslenmesinden vazgeçilmiştir.³²¹ Bu durum emtia türev piyasalarının çıkışına zemin hazırlamıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda kabzın devre dışı bırakılmasıyla artık emtiaya değil emtianın değerinden türetilen soyut/türev bir varlığa yatırım yapılmaya başlanmıştır.

Genel itibariyle türev piyasaların tarih boyunca işleyişine baktığımızda çeşitli finansal krizlere sebep olduklarını görüyoruz. Örneğin günümüz emtia işlemlerine oldukça benzerlik gösteren tarihin ilk büyük finansal balonu olarak tanımlanan lale çılgınlığı, dönemi finansal bir krize sürüklemiştir. Tıpkı bugün türev piyasada değer kazanan bir emtianın rağbet görmesi gibi lale soğanına da ilgi o kadar büyük hale gelmişti ki henüz yetişmemiş olanlar için bile sözleşmeler imzalanmaya başlanmıştır.³²² Esasen Lale çılgınlığında balon oluşma sebebi de amacın -tıpkı bugün emtiayı da fiziki olarak teslim almak olmadığı gibi- lale soğanına sahip olmaktan öte çok fazla spekülasyon ortamı oluşmasıydı.³²³ Bugünkü emtia türev piyasalarına benzer şekilde asıl amaç lale soğanı sahibi olmaktan ziyade hasat zamanına yönelik önceden yapılan alım satımlar ve bu alım satımlarla aradaki fiyat farklarından kazanç elde etmeye çalışmak şeklinde gerçekleşmekteydi.

2007’de başlayan ve 2008’de küresel bir kriz yaşanmasının sebebi olarak da konut kredilerinin geri ödenmesinde türev ürünlerin kullanılması gösterilmektedir.³²⁴ Çünkü krediler ipotek gösterilerek ilgili varlıkların türev piyasalarda birden çok el değiştirmesiyle fiyatlarda gerçek olmayan spekülatif artışlar yaşanmış ve sonucunda kriz ortamına girilmiştir.³²⁵ Bu krizin en önemli özelliği ise karmaşık ve kabz ile

³²¹ Çetin, “Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, s. 10-15.

³²² Serpil Altınırnak, Ayşesu Eyüboğlu, Ekonomik Krizlerin Nöroekonomi Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2016, s. 72.

³²³ https://www.monocle.co.za/Journal_ReadJournal.aspx?Art=Tulip+Mania+and+the+Earliest+Derivatives&JournalName=A+Short+History+of+Banking

³²⁴ Şahin, “Türev Piyasalarının 2008 Küresel Finansal Kriz ve Sonrasındaki Performansları”, s. 118.

³²⁵ Nihat Işık, Tuba Tünen, “Türev Ürünlerin 2008 Küresel Finansal Krizindeki Rolü”, *Avrasya Etüdları Dergisi*, 2011, s. 10.

sonuçlanmayan türev ürünlerinin kullanılmasıdır.³²⁶ Türev ürünlerin kullanılmasının kriz döneminde bir diğer olumsuz etkisi de 2008 yılının başlarında gıda ve petrol fiyatlarının artışına sebep olmasıdır.³²⁷

Tezimizin asıl konusu olan kabz ile gerçekleştirilmek istenen ise lale soğanı krizindeki balon oluşumuna benzer bir balonun oluşumunu ve dolayısıyla olası krizleri engellemektir. Bugün emtia işlemlerinin de balon oluşumu ve krize sebep olmasının engellenmesi için işlemlerin reel karşılığı olan işlemler haline gelmesi gerekmektedir. Bu da ancak kabz ile mümkün olmaktadır. Kabz olmadığında daha önce izah ettiğimiz üzere burada bir emtia alım satımından söz etmek mümkün olmayacaktır.

Yalnızca risk yönetimi amacıyla kurulmuş olan türev sözleşmeleri daha sonra amacını aşarak yalnızca spekülatif işlemlerle kazanç sağlamak için kullanılmaya başlanmış ve büyük kayıplar verilmeye başlanmıştır.³²⁸ Bu haliyle işlem alım satım adı altında faize veya kumara dolayısıyla haksız kazanç sebebiyet vermektedir. Buradaki kazancın yanıltıcı olduğunu söylemekte fayda vardır. Nitekim sermayenin belli bir yerden başka bir yere haksızca aktarılması iktisadi büyümeyi ifade etmemektedir. Bundan hareketle emtia vadeli işlemlerinde kabzı gerçekleşmeyen işlemler devam ettiği sürece herhangi reel bir işlem olmadığından üretime katkısı olmayan sadece sermayenin el değiştirmesine neden olan işlemler olarak varlığına devam edecektir. Dolayısıyla İslam hukuku kaidelerince gerekse iktisadi açıdan emtia sözleşmelerinde vade geldiğinde müşterinin mutlaka ilgili varlığı fiziki anlamda elde etmesi gerekmektedir. Kabz gerçekleştiği takdirde türev piyasalardaki dalgalanmalardan kaynaklanan risk sorumluluğu da müşteriye geçmiş olacaktır. Böylelikle daha önce bahsi geçen depolama, taşıma vb. benzer masraflar istihdamı da destekleyecektir.

İslam hukukunda yasaklanan kabz öncesi satış yasağına uyulduğunda tazmin riskine katlanılmayan kâr (sorumluluğu üstlenilmemiş), garar veya faiz söz konusu olmayacak ve iktisadi anlamda da krizlere neden olabilecek işlemlerden ziyade reel

³²⁶ Işık, Tünen, **a.g.m.**, s. 10.

³²⁷ Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açıdan İncelenmesi”, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, s. 190.

³²⁸ Şahin, **a.g.e.**, s. 76.

sektörü destekleyen, üretime ve iktisadi büyümeye katkı sunan sözleşmeler haline gelecektir.

SONUÇ

Kabz meselesi alım satım işlemlerinin maksadına uygun sonuçlanabilmesi açısından önem taşıyan bir olgudur. Bu sebeple tezimizde kabzın iktisadi açısından önemi vurgulanmıştır. Ayrıca kabz ile sonuçlanmayan emtia türev sözleşmeleri iktisadi açıdan reel ekonomiye katkısı olmayan ve finansal krizlere sebep olabilen işlemler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Birinci bölümde kabz anlamına gelen başka kavramlar ve yine kabz anlamına gelen bazı durumlar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca konunun anlaşılabilmesi açısından emtia türev sözleşmeleriyle ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur.

İkinci bölümde ise kabzın İslam hukuku açısından mahiyeti, şartları, ortaya konulmuştur. Ticari faaliyetlerin iktisadi bir değer taşıması için bu işlemlerin kabzla sonuçlandırılması gerektiği tespit edilmiştir. Aksi takdirde işlem mülkiyet edinilmeyen şeyin satışına dönmüş olacaktır. Bu durumda ise gerçek bir alım satımdan söz etmek mümkün olmayacaktır. Buna bağlı olarak kabzın başlıca sorumluluğun nakli ve tasarruf yetkisinin karşı tarafa intikal etmesi gibi sonuçlar doğuracağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca kabzla ilgili mezhep görüşlerine yer verilmiştir. Buna bağlı olarak fukaha arasında bazı ortak görüşler tespit edilmiş ve haksız kazanca sebebiyet veren her türlü kabzdan önce satışın caiz görülmediği sonucuna varılmıştır. Bundan dolayı kabz yapılmayan işlemin tazmin sorumluluğu içermediği, garara, faize ve faizciliğe ve buna bağlı olarak da ilgili malların fiyatlarındaki artış veya oynaklığa sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise emtia türev sözleşmelerinin mahiyetine, işleyişine ve tarihine yer verilmiştir. Emtia türev sözleşmelerinin ise hedging yani riskten korunma, spekülasyon yapma ve arbitraj amaçları için kullanıldıkları sonucuna varılmıştır. Buna bağlı olarak bu sözleşmelerin büyük bir çoğunluğunun kabz ile sonuçlanmadığı ve buna bağlı olarak yapılan işlemlerde az bir nakitle büyük tutarlı işlemler yapıldığı görülmüştür. Bu da kabzın gerçekleşmediği sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Kabzın gerçekleşmediği bu sözleşmeleri İslam hukukundaki selem gibi akitlerle bağdaştıranlar olsa da esasen bu sözleşmelerin İslam hukukundaki hiçbir akitle örtüşmediği görülmüştür. Sonuç olarak ise yapılan bu emtia vadeli türev

sözleşmelerinde kabz gerçekleşmediği için spekülasyona açık birer işlem haline dönüştüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla emtianın finansal bir değere dönüşmesiyle ve spekülasyona dayalı bir faaliyet olmasından kaynaklı ve kumardan kazanç sağlanan bir işlemden öte olmadığı görülmüştür. Tüm bu saydığımız sebeplerden dolayı bu sözleşmelerin reel ekonomiye bir katkısının olmadığı bilakis finansal krizlere sebep olabileceği sonucuna varılmıştır.

Tezimizin neticesinde gerek kabzla gerek emtia türev sözleşmeleriyle ilgili araştırılması gereken ve açıklığa kavuşturulması gereken birçok yön olduğu tespit edilmiştir. Ancak tez çalışmamız boyunca bu yönlerden yalnızca biri olan kabzı detaylarıyla incelemeye çalıştık. Yapılacak olan başka çalışmalarda bu yönlerin de incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

AAOIFI

Faizsiz Finans Standartları, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, İstanbul.

Akanak, Emre:

XXI. Yüzyıl Spekülasyon & Manipülasyon Uygulamaları, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Finansman, Ankara, 2013.

Aktan, Hamza:

“İhrâz”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXI, s. 542-544.

Ali Haydar, Efendi:

Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, ter: Raşit Gündoğdu-Osman Erdem, 4 c., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016.

Alliğ, Muhammed b.

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, **Minahu'l-Celîl Şerhu alâ Muhtasari'l-Allâmeti'l-Halîl**, 9. c., Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1983

Ahmed b. Muhammed:

Altınırmak Serpil, Eyüboğlu
Ayşesu:

Ekonomik Krizlerin Nöroekonomi Kavramı
Çerçevesinde Değerlendirilmesi, **Muhasebe ve
Finansman Dergisi**, 2016, s. 67-82.

Apaydın, H. Yunus:

“Kabz” **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 24,
İstanbul, 2001, s. 45-49.

Apaydın, H. Yunus:

“Karz” **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c. 24,
İstanbul, 2001, s. 520-525.

Atalay, Arif:

**İslam Ticaret Hukukunda Teslim Tesellüm
(Kabz)** Kimlik Yayınları, Kayseri, 2016.

Aydın, Aytaç:

**Tarımsal Ürünlere Dayalı Vadeli İşlemlerin
(Futures) İslam Hukukuna Uygun Olarak
Yeniden Yapılandırılmasına Dair Bazı Öneriler**,
Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 24/3, 2020, s. 1407-
1428.

Aydın, Mehmet Âkif:

“İtlaf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.
XXIII, s. 466-469.

Ayrıçay, Yücel:

Türev Piyasaların Gelişmekte Olan Piyasalara Olası Etkileri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 5, 2003, s. 1-19.

Bardakoğlu, Ali:

“Bey”, **(Diyanet İslam Ansiklopedisi) DİA**, C. 6, s. 13-19.

Bardakoğlu, Ali:

“İstîlâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXIII, s. 359-361.

Bayındır, Servet:

İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.

Bayındır, Servet:

Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi, **Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı**, TKBB yy. İstanbul, 2009, s. 155-206.

Bayındır, Servet:

“Kuran ve Sünnet Açısından Faiz (Cahiliye ve Asr-ı Saadet Riba)”, **İktisadi ve İslami Hayatta Faiz**, Ensar Yayınevi, ed: Recep Cici ve Süleyman Sayar, İstanbul, 2018, s. 306.

Biket, Cahit Alkım:

Yatırım Bankalarında Emtiya Dayalı Vadeli Enstrümanların Kullanımı ve Türkiye Uygulaması, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul, 2015.

Bilgili, İsmail:

İslam Hukukunda Madumun Satışı, **İslam hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8., 2006, s. 211-238.

Bük, Arzu:

Türkiye Emtia Piyasalarında Futures ve Opsiyon İşlemlerinin Uygulanabilirliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Bankacılık ve sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Ana Bilim Dalı, y.y., t.y.

Ciner, Cetin:

Hedging or Speculation in Derivative Markets: The Case of Energy Futures Contracts, Applied Financial Economics Letters, 2, y.y., 2006, s. 189-192.

Çetin, Mehmet:

Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Genel İktisat Programı, İzmir, 2010.

Dikmen, Aytaç:

Türkiye’de Vadeli İşlemler Piyasasının Gelişimi Perspektifinde Hisse Senedi Endeks Vadeli İşlem Sözleşmelerinin Gelişimi ve Spot Piyasa ile Etkileşimi, **Sermaye Piyasası Kurulu Piyasa Gözetim ve Düzenleme Dairesi**, Ankara, 2008.

Doğan, Buket:

Genel Olarak Türev Araç Sözleşmeleri ve Vadeli İşlem Sözleşmesine Hukuki Bir Bakış, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk An Bilim Dalı Hukuk Programı, Kocaeli, 2008.

Durmuş, Abdullah:

Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.

Durmuş, Abdullah:

Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri,
II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi
“Günümüzdeki Meseleler”, ed: Mehmet
Bayyigit, İslam Ticaret Hukuku, Konya, 2016.

Ebu Hüseyin, Asım b.
Mansur b. Muhammed:

El-Kabzü'l-Hükmî fi'l-Emval, Dâru Küñûzi
İşbilya, Riyad, 2015,

Ed-Desûkî, Şemsüddîn Ebû
Abdillah Muhammed b:
Ahmed b. Arefe:

Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebir, 4 c.,
Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, t.y.

Eğilmez, Mahfi:

Ekonominin Temelleri, Remzi Kitabevi, İstanbul,
2019.

Ekizceleroğlu, Caner:

Emtia Piyasalarında Finansallaşma ve
Kartelleşme Eğilimleri, y.y., 2017, s. 454-473.

El-Bâcî, Ebu'l-Velîd
Süleyman b. Halef b. Said b.
Eyyüb b. Vâris:

El-Münteka Şerhu'l-Muvatta, 7. c., Dâru'l-
Kirabi'li-İslami, Kahire, h. 1332.

El-Bağdâdî, Kâdî Abdu'l-
Vehhab:

el-Ma'ûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne, el-
Mektebetü't-Ticariyye, Mekke, t.y.

El-Bağdâdî, Ebû
Muhammed Abdülvehhâb b.
Ali b. Nasr et-Tağlibî el-
Mâlikî:

Et-Telkîn fî Fıkhi'l-Mâlikî, thk: Muhammed Sâlis
Saîd el-Gânî, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz,
Riyad, t.y.

El-Bashir, Muhammad ve
el-Amine, Muhammad:

**İslami Finasta Risk Yönetimi: Emtia
Piyasalarındaki Türev Ürünler Üzerine bir
İnceleme**, ç. Ali Kürşat Sak ve Gencay Karakaya,
Albaraka Yayınları, İstanbul, 2020.

El-Cango, Alâeddin b.
Abdürrezzâk:

**Et-Tekabüz fî'l-Fıkhi'l-İslami ve Eseruhu ala'l-
Buyui'l-Muasır**, Daru'n-Nefais, Amman, 2004.

El-Cessas, el-İmam Ebî Bekr
er-Razi:

Şerhu Muhtasaru't-Tahâvî fî Fıkhi'l-Hanefî,
Daru's-Sirac, Medine, 1431/2010.

El-Hakîl, Müsâid b.
Abdullah b. Hamed:

**Ribhu Mal Lem Yudmen: Dirasetü Te'sîliyyetü
Tatbîkiyyetü,** Dâru'l-Meymân, Riyad, 1432/2011,
s. 55.

El-Karâfî, Ebü'l-Abbâs
Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs
b. Abdirrahmân el-Mısırî;

Ez-Zehîre, thk: Muhammed Buhubze, 14 c.,
Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 1994.

El-Kâsânî, Ebû Bekr b.
Mes'ûd:

Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi', 7 c., Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2. Bs.,
1424/2003.

El-Kurtubî, Ebu'l-Velîd İbn
Rüşd:

**El-Beyân ve't-Tahsîlû ve's-Şerhu ve't-Tevcîhu
ve't-Ta'lîlu fî Mesaili'l-Müstahrece,** 20. c.,
Daru'l-Garbi'l-İslam, Beyrut, 1708/1988.

En-Nevevî, Ebu Zekeriyya
Muhyiddin Yahya b. Şeref:

El-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb, Beytü'l-Efkari'd-
Düveliyye, Ürdün, 2005.

En-Nevevî, Ebu Zekerîyya
Muhyiddin Yahya b. Şeref:

Ravzatu't-Talibîn, Dâru İbn Hazm, Beyrut,
1324/2002.

En-Nîsâbûrî, İmam Ebî
Hüseyn Müslim b. Haccâc
el-Kureyşî:

Sahîhu Müslim, Daru't-Te'sil Merkezi'l-Buhûs ve
Takniyyeti'l-Ma'lumat, Beyrut, 1435/2014.

Hüseyin Ergun:

**İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia
Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan
Araştırması**, (Yayınlanmamış doktora Tezi),
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı, Konya, 2018.

Erol, Ümit:

Futures Piyasaları: Teori ve Pratik, Türkiye
Bankalar Birliği, no: 190, Ankara, 1994.

Ersin, İrfan:

Finansal İktisat, ed. Hasan Dinçer, Serhat Yüksel,
Orion Kitabevi, s. 565.

Ersoy, Ersan:

**Türkiye'de ve Dünyada Organize Türev
Piyasaların Gelişimi**, Muhasebe ve Finansman
Dergisi, Temmuz, 2011, s. 63-80

Es-Sehârunfûrî, Halil
Ahmed:

Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd, 14. c., Merkez
eş-Şeyh ebu'l-Hasen en-Nedvî, Hindistan,
1467/2006, C. XI, s. 222.

Et-Taberi, Ebû Cafer
Muhammed b. Cerir:

Taberi Tefsiri, ter. Hasan Karakaya ve Kerim
Aytekin, 9. c., Hisar Yayınları, İstanbul, 2017.

Et-Temîmî, Ebû Abdullah
Muhammed Ali b. Ömer el-
Mâzerî:

Şerhu't-Telkîn fî Fıkhi'l-Mâlikî, thk: Muhammed
Muhtâr es-Selâmî, 8 c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

Ez-Zebîdî, Muhammed b.
Muhammed b. Abdurrezzak
el- Murtaza:

Tâcu'l-Arûz min Cevâhiri'l-Kâmûs, thk: Ali
Hilâlî 40 c., el-Meclisi'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'z-
Zunûn ve'l-Edeb C. XXXVIII, Kuveyt, 2004.

Ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed :

Akdü'l-Bey', 2. Bs., Daru'l-Kalem, 1433/2012,
Dımeşk.

Ez-Zeylaî, Ahmed eş-Şelebî
Şihabuddîn Osman b. Ali:

Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzü'd-Dakâik, 4 c.
Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mısır, h. 1314.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir
Mecdüddin Muhammed b.
Yakub:

El- Kâmûsü'l-Muhît, thk: Mektebetü Tahkîki't-
Türâs fî Müesseseti'r-Risale, Muhammed Neim el-
Arkasusi, 8. Bs., Md: "k-b-z", Müessesetu'l-Risale,
Beyrut-Lübnan, 1462/2005.

Hacak, Hasan:

“Mülkiyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**,
C. XXXI, s. 543-548.

Hacer el- Askalânî, İmam
Hâfız Şihâbüddîn Ahmed b.
Ali b.:

Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, C. 24, er-
Risaletü'l-Alemyye, Beyrut, 1434/2013.

Hacıoğlu, Müjgan:

**Yükselen Piyasa Ekonomilerinin Vadeli İşlem
Piyasalarında Risk Yönetimi**, (Basılmamış
Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul,
2010.

Hull, John C.:

Options, Futures and Other Derivatives, 9. bs.
Pearson Education, 2019.

İbn Âbidîn, Muhammed

Emin b. Ömer:

**Reddû'l-Muhtâr ala Dürri'l Muhtâr Şerhu
Tenvîru'l-Ebsâr**, thk: eş-Şeyh Ali Muhammed
Abdu'l-Mevcut, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid,
7 c., Dâru Alem'l-Kütüb. Riyad, 2463/2003.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn
Ahmed b. Zekeriyya:

Mu'cemü'l-Mekâyis'il-Lüğa, thk. Abdüsselam
Muhammed Harun, 6 c., Dârü'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Kudâme, Ebû
Muhammed Muvaffakuddîn
Abdullah b. Ahmed b.
Muhammed el-Cemmâilî el-
Makdisî:

El-Muğnî, 15 c., thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-
Turkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulû, Dâru
Alemlî'l-Kütüb, Riyad.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh
Muhammed b. Yezid el-
Kazvînî:

Sünenü İbn Mâce, 2 c., Dâru't-Te'sil, Beyrut,
2014.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl
Muhammed b. Mûkerrem b.
Ali el- Ensârî:

Lisânü'l-Arab, thk: Abdullah Ali el-Kebir,
Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed
eş-Şazeli, 15. c., Dârü'l-Meârif, Kahire, 1119 h.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec
Zeyneddin Abdurrahman b.
Ahmed

Takrirü'l-Kavaid ve Tahrirü'l-Fevaid, thk: İbn
Hasan Âli Süleyman Ebu Ubeyde, 1. c., Daru İbn
Affan, Kahire, t.y.

İbn Rüşd, Muhammed b.
Ahmed b. Muhammed el-
Endülüsi:

Bidâyetü'l-Müctehid ve Niyahetü'l-Muktesid, 4.
c., Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1995.

İbnü'l-Hümâm, Kemalüddîn
Muhammed b. Abdulvâhid:

Şerhu Fethu'l-Kadîr, thk. Şeyh Abdurrezzak
Mehdi, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 10 c., Beyrut-
Lübnan, 1424/2003.

İhsan Kurar, Ali Cüneyt
Çetin,

**Türev Araçlarının Risk Yönetim Fonksiyonu:
Vadeli İşlem Piyasası Risk Yönetimi Üzerine Bir
Araştırma**, Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, .2016,
c. XXI, Sayı; .2, s. 403-425.

Işık, Nihat ve Tünen, Tuba:

**Türev Ürünlerin 2008 Küresel Finansal
Krizindeki Rolü**, Avrasya Etüdleri Dergisi, 2011,
s. 7-48.

Kalaylıdere Koray, Aracı
Hakan, Aktaş Hüseyin:

**Türev ve Spot Piyasalar Arasındaki Etkileşim:
VOB Üzerine Bir İnceleme**, Muhasebe ve
Finansman Dergisi, Ekim, 2012, s. 137-154.

Kallek, Cengiz:

Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesi' Başlıklı Tebliğin Müzakeresi, **II. Uluslararası İslam Ticaret Kongresi Günümüzdeki Meseleler**, Ed. Mehmet Bayyigit, Konya Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya, 2016.

Kaptanoğlu, Bahar:

Türev Piyasalar ve Türkiye'deki Türev Piyasaların Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Ana Bilim Dalı Ekonomi Hukuku Programı, İstanbul, 2015.

Karadağ, Meral:

Emtia Piyasalarında Fiyat Hareketleri ve Ekonomik Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Adana, 2019.

Karaman, Hayreddin:

Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Yayınları, C. III. İstanbul, 2017.

Karaman, Hayreddin:

Mukayeseli İslam Hukuku, 9. Bs. İz Yayıncılık, C. II, İstanbul, 2016

Kaya, Eyyüp Said ve Hacak,
Hasan:

“Zimmet” **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.
XLIV.

Kazancı, Fatih:

**Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine
Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası**,
Journal of İslamic Economics and Finance, 4,1,
2018, s. 17-47.

Kisbet, Mustafa:

**İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın
Kabz ve Teslimi**, (Basılmamış Doktora Tezi)
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam
Hukuku Bilim Dalı, Bursa, 2010.

Koy, Ayben:

**Türev Piyasalar: Emtia türevleri- Opsiyonlar,
Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Swaplar**, Seçkin
Yayınları, Ankara, 2020.

Köse, Saffet:

**İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve
Hile-i Şer’iyye**, 2. Bs., Hikmetevi Yayınları,
İstanbul, 2020, s. 316-317.

Lila, Nazan:

**Katılım Bankalarının Murâbaha İşlemlerinde
Malın Teslimi**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2020.

Merğînânî, Burhanüddîn Ali
b. Ebî Bekr:

El-Hidaye Şerhu Bidayetu'l-Müptedi, ter.
Hüsamettin Vanlıoğlu, 4. c., Abdullah Hıçdönmez
vd., Yasin Yayınevi, İstanbul, 2017.

Mevsûatu'l-Fıkhîyye:

45 c., Vizâretu'l-Evkâf ve'Şuûni'l-İslâmiyye,
Kuveyt.

Ordu Akkaya, Beyza Mina:

**Emtia Finansallaşmasına Borsa İstanbul ve
Petrol Bağıntısı Açısından Bir Bakış**, Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, c.
75. No: 2, Ankara, 2020, s. 687-714.

Sakarya, Şakir ve Akkuş
Hilmi Tunahan:

**Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri
Açısından Değerlendirilmesi**, Adam Akademi
Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (2), 2018, s. 267-299.

Suwailem, Sami:

Hedging in Islamic Finance, Publications of
Islamic Development Bank, 10, 2006

Şahin, Cemile:

Türev Piyasalarının 2008 Küresel Finansal Kriz ve Sonrasındaki Performansları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2018.

Şavîş, Velîd Mustafa:

Beyu's-Seleme Beyne'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Fikri'l-İktisâdiyyi'l-Vad'î, Dâru'l-Fetih, Beyrut, 1435/2014.

Topal, Şevket:

İslam Hukuku Açısından Satış Sözleşmelerinde Mülkiyetin Devrine Yönelik Engeller, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, s. 517-538.

Topal, Şevket:

“Zilyedlik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. XLIV, s. 417-420.

Turan, Mehmet Hamdi:

Satım Akitlerini Sonuçlandırmada Karşılıklı Teslimin (Kabzın) Önemi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 c. Sayı 16, 2017

Üzgün, Yusuf Ozan:

Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Un Sanayinde Risk Yönetim Aracı Olarak Kullanımına İlişkin Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Ankara, 2010.

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası:

Türev Araçlar Lisanslama Rehberi, Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş., Ekim, 2012

Yıldırım, Sevil:

“Türk Bankacılık Sektöründe Kullanılan Finansal Türev Araçlar ve 2008 Küresel Krizinde Türev Araçların Rolü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Finansal Piyasalar Ve Yatırım Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul, 2011.

Yücel, Erhan:

Türev Ürünlerin Manipülasyon Aracı Olarak Kullanılması ve Bağımsız Denetim Sorunları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Denetim, İstanbul, 2015.

İnternet;

Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası İnternet Sitesi için bkz:
<https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/323/emtia-vadeli-islem-sozlesmeleri> (Erişim;
13.05.2021)

https://www.monocle.co.za/Journal_ReadJournal.aspx?Art=Tulip+Mania+and+the+Earliest+Derivatives&JournalName=A+Short+History+of+Banking

